

หลักธรรม สำคัญ ของ พระพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร
สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก
(เจริญ สุวฑฺฒโน)

หลักธรรมสำคัญ

ของพระพุทธศาสนา

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปริณายก

(เจริญ สุวัฑฒโน)

ชื่อหนังสือ : **หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา**

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของหอสมุดแห่งชาติ

สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช
สกลมหาสังฆปริณายก (เจริญ สุวฑฺฒนมหาเถร)
กรุงเทพฯ : มหามกุฏราชวิทยาลัย, 2554.
240 หน้า

ISBN 974-399-353-3

พิมพ์ครั้งที่ ๒/๒๕๕๔

จำนวนพิมพ์ ๒,๐๐๐ เล่ม

ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา นายจิรายนต์ สังฆสุวรรณ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย
๑๒๙ หมู่ ๓ ถ.ศาลายา-นครชัยศรี ต.ศาลายา
อ.พุทธมณฑล จ.นครปฐม ๗๓๑๗๐
โทร. ๐-๒๘๐๐-๒๓๗๓-๔.

คำนำ

พระนิพนธ์เรื่อง **"หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา"** นี้ เดิมใช้ชื่อว่า ธรรมโมวาท ซึ่งพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรกแล้วไม่ได้พิมพ์อีก ในการพิมพ์ครั้งที่ ๒ นี้ ได้เปลี่ยนชื่อเป็น หลักธรรมสำคัญของพระพุทธศาสนา ทั้งนี้เพื่อให้เหมาะสมกับเนื้อหาที่ทรงบรรยายไว้

พระนิพนธ์เรื่องนี้เป็นคำอบรมพระนวกภิกษุประจำพรรษกาล ๒๕๑๘ อธิธโชภิกฺขุ ม.ร.ว.สุรธวัช ศรีธวัช นาคหลวงอุปสมบทปี ๒๕๑๘ บันทึกไว้จากการอบรมของสมเด็จพระญาณสังวร ที่พระอุโบสถประจำวัน แล้วโรเนียวแจกแก่นวกะทุกรูป จำนวน ๙๑ รูป

เจ้าพระคุณสมเด็จพระญาณสังวรทรงตรวจแก้ แล้วอนุญาต ให้มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย พิมพ์ปฏิการคุณแก่ม.ล.เดช สนิทวงศ์ อดีตผู้จัดการ โดยเสด็จพระราชกุศล ใน

งานพระราชทานเพลิงศพ เมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม ๒๕๑๘ จำนวน ๕,๐๐๐ เล่ม

มหามกุฏราชวิทยาลัย ได้พิจารณาเห็นว่า พระนิพนธ์เรื่องนี้จะอำนวยประโยชน์แก่ผู้สนใจใฝ่หาความรู้ในทางธรรม และช่วยให้นวกภิกษุมีพื้นความรู้ทางธรรมที่ถูกต้อง จึงได้จัดพิมพ์เผยแพร่เพื่อความสะดวกแก่ผู้ต้องการต่อไป

มูลนิธิมหามกุฏราชวิทยาลัย

กรกฎาคม ๒๕๕๓

สารบัญ

หลักธรรมสำคัญ

ของพระพุทธศาสนา

๑

อารัมภบท

วันนี้เป็นวันแรกเริ่มการให้คำสอนนวกภิกษุในศกนี้ (๒๕๑๘) ท่านทั้งหลายได้เข้ามาอุปสมบทอยู่จำพรรษาในวัดนี้ ส่วนใหญ่ก็มาบวชชั่วระยะเวลา ๓ เดือนเศษ เป็นการบวชเรียนตามที่กุลบุตรคนไทยในประเทศไทยนี้ได้ปฏิบัติกันมาตลอดเวลาช้านาน และได้ปฏิบัติกันสืบต่อมาจนถึงบัดนี้ เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศใกล้เคียงในระยะเวลาอันใกล้นี้ ได้ทำให้เกิดความหวั่นเกรงกันขึ้นแม้ในประเทศไทยเรา เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในประเทศใกล้เคียงนั้น ได้กระทบกระเทือนพระพุทธศาสนาอันหมายถึง คณะสงฆ์ผู้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาเป็นอันมาก แต่ว่าในประเทศไทยเรานี้ยังมีการบวชเรียนปฏิบัติกันได้อย่างอิสระเสรี จำนวนนวกภิกษุผู้จำพรรษาในวัดนี้ในศกนี้ก็มากกว่าศกที่แล้วๆ มา แสดงว่าประเทศไทยเรายังไม่ถูกกระทบกระเทือน คณะสงฆ์ก็ยังดำรงอยู่เป็นปกติ คือปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนาก็คงปฏิบัติได้โดยปกติ ตลอดจนถึงผู้ที่เข้ามาบวชเรียน ก็คงเข้า

มาบวชเรียนได้โดยปกติ

ข้อนี้ จึงขอให้ท่านทั้งหลายได้คิด และลองตั้งปัญหาขึ้นว่า เพราะเหตุอะไรเราจึงดำรงกันอยู่ได้ไม่มีเหตุการณ์กระทบกระเทือน เหมือนอย่างในประเทศใกล้เคียง เหตุนั้นก็ไม่เป็นเหตุที่ปกปิดซ่อนเร้นอะไร แต่ก็เป็นเหตุที่ปรากฏอยู่ คิดดูสักหน่อยหนึ่งก็จะเห็นได้ว่าเป็นด้วยอานุภาพของสถาบันทั้งสาม คือ ชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ อันรวมถึงระบบการปกครองทั้งหมด สถาบันทั้งสามนี้ดำรงอยู่อย่างมั่นคงและเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันซึ่งเรียกว่ามีความสามัคคีเอกีภาพ แม้ว่าจะมีกลุ่มที่มีความเห็นขัดแย้ง มีการกระทำที่ขัดแย้งบ่อนทำลายอยู่ แต่ก็ไม่มาก เป็นส่วนน้อย ส่วนใหญ่นั้นยังรวมกันอยู่อย่างมั่นคง และโดยเฉพาะกลุ่มผู้ที่ดำรงอำนาจหน้าที่ในการดำรงรักษาป้องกันมีความมั่นคงอยู่ในสถาบันทั้งสามดังกล่าว ฉะนั้น ทุกๆ คนจึงไม่ได้รับการกระทบกระเทือนอะไรมากนัก และส่วนรวมก็ยังดำรงอยู่ดี

กล่าวโดยเฉพาะสถาบันพระพุทธศาสนา ซึ่งเป็นหลักใหญ่ทางจิตใจ และความประพฤติของคนไทยเราทั้งปวง ได้สถิตอยู่เป็นพุทธจักรในจิตใจคู่กับอาณาจักรของชาติซึ่งเป็นจักรทางกาย คนไทยเราได้รับนับถือพระพุทธศาสนามาเป็นเวลาช้านาน ได้รับนับถือพระรัตนตรัยคือพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ เป็นสรณะ คือที่พึ่งทางจิตใจ รับเอาพระธรรมคำสั่งสอนมาประพฤติปฏิบัติ ได้มีกุลบุตรคนไทยเราได้ออกบวชเป็น

พระภิกษุสามเณร ดำรงรักษาพระพุทธศาสนา ฝ่ายฆราวาสคฤหัสถ์ซึ่งนับถือพระพุทธศาสนาก็ได้สร้างวัดวาและทนุบำรุง การสร้างวัดขึ้นนั้น นอกจากเป็นที่อาศัยอยู่ของพระภิกษุสามเณรแล้ว ก็ยังเป็นโรงเรียนสำหรับเล่าเรียนศิลปวิทยาของกุลบุตรทั้งหลาย เป็นที่ออกบวชซึ่งเป็นการบวชเรียนชั่วระยะหนึ่งของคนหนุ่มๆ ทั้งหลาย เป็นที่ประชุมบำเพ็ญกุศล เป็นที่ประชุมในงานเทศกาลต่างๆ ตลอดจนถึงเป็นที่ประชุมเกี่ยวแก่กิจการของหมู่บ้าน ตลอดจนถึงของบ้านเมือง

พระพุทธศาสนาจึงได้ดำรงมั่นอยู่สืบต่อมาจนถึงบัดนี้ และพระพุทธศาสนาที่ตั้งอยู่ในประเทศไทยเรานี้ ย่อมมีลักษณะบางอย่างบางประการ ที่เป็นลักษณะพิเศษจำเพาะที่เป็นของคนไทย ในด้านวัตถุก็เช่นในด้านศิลปกรรมต่างๆ ของโบสถ์วิหารเป็นต้น ซึ่งเป็นแบบศิลปวัตถุของไทยเรา ในด้านธรรมเนียมปฏิบัติเช่นธรรมเนียมการบวชเรียน ก็มีธรรมเนียมการบวชเรียนชั่วระยะกาล เช่นพวกคนหนุ่มๆ ทั้งหลายเป็นส่วนมาก เมื่ออายุครบบวชแล้วก็มักจะบวชกันชั่วระยะสามเดือน เป็นการบวชเรียน ซึ่งการบวชเรียนนี้ก็มีความหมายว่า เป็นการเข้ามาบวชเพื่อเรียนแล้วก็สึกออกไปประกอบอาชีพการงานในทางฆราวาส ไม่ใช่มุ่งจะบวชตลอดไป ธรรมเนียมการบวชเรียนชั่วระยะกาลนี้ได้มีในประเทศไทยเรามาตลอดเวลาช้านาน ต่างจากในประเทศอื่นๆ เพื่อให้มีความรู้ตามความเข้าใจธรรมและความรู้จักเลือกกาลเวลา เลือกธรรมปฏิบัติ ความรู้จักปฏิบัติให้

พอเหมาะแก่ฐานะของตน เช่นว่า ตนดำรงอยู่ในฐานะอันใด สมควรจะใช้ธรรมข้อใดมาประพฤติปฏิบัติ เพื่อให้การปฏิบัติกรณีย์ในฐานะนั้นได้รับผลดีดังนี้เป็นต้น

เพราะฉะนั้น พระพุทธศาสนาที่นับถือปฏิบัติกันในเมืองไทยเรานี้ จึงไม่มีเลยที่จะเป็นเหตุทำให้ประเทศชาติวิบัติเสียหาย มีแต่ที่จะสนับสนุนให้บังเกิดความตั้งอยู่มั่นคงและมีความเจริญขึ้น ดังเมื่อจะย้อนดูถึงในอดีตในบางคราวที่ประเทศชาติบ้านเมืองประสบความวิบัติเสียหาย เมื่อพิจารณาตามตำนานแล้วก็จะเห็นได้ว่าเพราะผู้ปกครอง เพราะผู้มีส่วนในการรักษาประเทศชาติทั้งหลายพากันอ่อนแอ หมกมุ่นมัวเมาอยู่ในความสุขที่เป็นเครื่องยั่วยวนทั้งหลาย แตกความสามัคคีกัน เหตุเหล่านั้นล้วนแต่มิได้ปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งนั้น คือว่า ย่อหย่อนในการปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนด้วย เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงเป็นเหตุให้บังเกิดความวิบัติเสียหายตั้งแต่ส่วนย่อยจนถึงส่วนใหญ่ แต่ในขณะที่มีความเข้มแข็งไม่ลุ่มหลงมัวเมาอยู่ในเครื่องยั่วยวนทั้งหลาย ในอบายมุขทั้งหลาย มีความสามัคคีพร้อมเพรียงกันก็ย่อมไม่บังเกิดความวิบัติ ย่อมดำรงอยู่ได้และมีความเจริญขึ้นไป ทั้งนี้ก็เพราะเป็นการปฏิบัติตามพระพุทธศาสนาอยู่ด้วย

อันความเสื่อมโทรมทั้งหลาย ความวุ่นวายทั้งหลาย ความทุกข์เดือดร้อนทั้งหลายที่บังเกิดขึ้นในบุคคลบางคนหรือบางหมู่ บางกลุ่ม แม้ว่ายังไม่เป็นความวิบัติของส่วนรวม ก็

เพราะไม่ปฏิบัติอยู่ในธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนโดยเฉพาะ ก็เพราะไม่ปฏิบัติอยู่ในศีล เช่นว่าศีล ๕ ประการ ในธรรมที่คู่กันกับศีล ๕ ประการ เช่น ความมีเมตตากรุณา ความประกอบสัมมาอาชีวะ เป็นต้น ถ้าหากว่าได้พากันปฏิบัติอยู่ในศีลและธรรม แม้จะเป็นขั้นต้นดังที่กล่าวมานี้ ก็จะเป็นเครื่องแก้ความทุกข์ เดือดร้อน แก้การเบียดเบียนกัน แก้อาชญากรรมต่างๆ ที่บังเกิดขึ้น แก้ทุจริตต่างๆ ที่มีอยู่ได้ และจะทำให้เกิดความสงบเรียบร้อย แม้ยกตัวอย่างธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าคือศีลธรรมขั้นต้นดังที่กล่าวมานี้ ก็จะเห็นได้ว่า ศาสนานี้ได้มีอานุภาพช่วยดำรงรักษาประเทศชาติไทย และคนไทยเราให้อยู่อย่างสงบเรียบร้อย มีความสามัคคีเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันมาอย่างไร

บัดนี้ท่านทั้งหลายได้เข้ามาบวช ซึ่งส่วนมากเป็นการบวชเรียน เพราะฉะนั้นจึงขอให้ตั้งใจเรียน ตั้งใจปฏิบัติศีลของภิกษุตลอดจนข้อปฏิบัติ ต่างๆ ของภิกษุ การเรียนนั้นก็เรียนให้เข้าใจให้รู้จักพระพุทธศาสนา เพื่อนำไปใช้ปฏิบัติให้บังเกิดประโยชน์ขึ้นอย่าได้ประมาทว่าประเทศชาติไทยเราไม่เป็นอะไร จะกินจะนอนจะเที่ยวสุขสบายก็ทำได้ตามใจ ขอให้คิดดูให้ดี อย่าคิดว่าอานุภาพของพระศาสนาที่ปกป้องให้บังเกิดความสวัสดีแม้ดั่งที่กล่าวนั้น หมายความว่าเป็นอำนาจศักดิ์สิทธิ์ภายนอกเหมือนอย่างอำนาจของเทพเจ้าเป็นต้น ตามที่เชื่อถือกัน ไม่ใช่หมายความอย่างนั้น แต่ว่าหมายความถึงศีลธรรมที่ตั้งอยู่ในทุกๆ

คนนี้เอง เราทั้งหลายก็เป็นคนหนึ่งๆ ของทุกๆ คนดังกล่าว คือมีศีลมีธรรม เมื่อรวมกันเข้าเป็นหมู่เป็นคณะเป็นประเทศชาติ ก็ย่อมมีความมั่นคงดำรงมั่น เพราะฉะนั้น อานุภาพของศาสนานั้นจึงตั้งที่จิตที่คนเรานี้เอง และพึงปฏิบัติพระพุทธศาสนา มีศีลมีธรรมตามควรแก่ภาวะของตน และทุกๆ คนเรานี้รวมกันเข้าก็เป็นพลังของศีลธรรมอันใหญ่หลวง ซึ่งทำให้บังเกิดความมั่นคงดังกล่าว นี่แหละคืออานุภาพของพระพุทธศาสนาที่คุ้มครองป้องกัน เราทุกๆคนนี้แหละที่เป็นแดนเกิดของอานุภาพเหล่านั้น

เพราะฉะนั้น จึงขอให้ไม่ประมาท ถ้าหากว่าไม่เรียนให้รู้จักพระพุทธศาสนาและนำพระพุทธศาสนาไปใช้เป็นข้อปฏิบัติให้พอเหมาะพอควรแล้ว จะบังเกิดความฝืดเคืองขึ้นโดยลำดับดังนี้เองจะนำไปสู่ความวิบัติได้ จึงขอให้ไม่ประมาท ตั้งใจเรียน ตั้งใจปฏิบัติ ใช้เวลาที่บวชเรียนนี้ให้เกิดประโยชน์ให้เต็มที่ คือเรียนรู้อย่างหนึ่ง เรียนใช้อีกอย่างหนึ่ง เมื่อรู้และรู้จักนำไปใช้ย่อมได้ประโยชน์จากการบวชเรียน แหละวันนี้ก็เป็นเพียงการกล่าวแสดงเป็นอารัมภบท ตั้งแต่วันพรุ่งนี้ไปจะได้เริ่มสอนเข้าหลักพระพุทธศาสนา.

วันที่ ๑ สิงหาคม ๒๕๑๘

๒

การรู้จักพระพุทธศาสนา

ตั้งสำรวมกายวาจาใจ เงี่ยโสตประสาทเพื่อที่จะฟัง ตั้งใจเพื่อที่จะฟัง ต้องการให้ท่านทั้งหลายได้รู้จักพระพุทธศาสนา การรู้จักพระพุทธศาสนานั้น

ขั้นต้น รู้จักด้วยการเรียน คือการฟังการอ่านพระพุทธศาสนา เป็นต้นว่าฟังหรืออ่านพระวินัยให้รู้พระพุทธบัญญัติที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติไว้ พระธรรมคือคำสอน พุทธประวัติคือประวัติของพระพุทธเจ้า ดังเช่นที่จัดไว้เป็นหลักสูตรของนวกภูมิในขั้นต้น การรู้จักพระพุทธศาสนาก็รู้จักด้วยการฟังหรือการอ่านพระพุทธศาสนาดังกล่าวมา

ขั้นที่สอง รู้จักพระพุทธศาสนาที่ตนเอง ด้วยการที่ได้พิจารณาพระพุทธศาสนาที่ฟังหรือที่อ่านนั้น นำเข้ามาดูที่ตนเอง และปฏิบัติพระพุทธศาสนาขึ้นที่ตนเอง ก็จะรู้จักพระพุทธศาสนาที่ตนเอง

ขั้นที่สาม รู้จักพระพุทธศาสนาด้วยผลของการปฏิบัติ

ที่ได้รับโดยลำดับ จนถึงความรู้ความเห็นที่บังเกิดขึ้นแจ่มแจ้งในธรรม อันเป็นเหตุชำระจิตใจให้บริสุทธิ์สะอาดจากเครื่องเศร้าหมองอกุศลบาปทั้งหลาย แม้ในขั้นที่สามนี้ก็เป็นการรู้จักพระพุทธศาสนา ที่ตนเองอีกเหมือนกัน

การรู้จักพระพุทธศาสนาขั้นแรกเรียกว่าขั้น**ปริยัติ** คือการเรียน ขั้นที่สองเรียกว่าขั้น**ปฏิบัติ** ขั้นที่สามเรียกว่า **ปฏิเวธ** ตามศัพท์แปลว่าความรู้แจ้งแทงตลอด คือความรู้ความเห็นที่เกิดขึ้นแจ่มแจ้งดังกล่าว

พระพุทธศาสนานั้น ตามศัพท์ **พุทธ** ก็แปลว่าผู้รู้ ผู้ตรัสรู้ ศาสนา แปลว่า คำสอนหรือว่าคำสั่งสอน รวมเข้าเป็นพุทธศาสนา แปลว่าคำสอนของพระพุทธ คือคำสอนของพระผู้รู้ หรือว่าคำสั่งสอนของพระผู้รู้ พระพุทธ พระผู้รู้ในคำนี้ก็หมายถึง ท่านผู้ตรัสรู้พระธรรมแล้วแสดงพระธรรมสั่งสอนตั้งเป็นพระพุทธศาสนาขึ้น ท่านผู้นี้เป็นพระศาสดาผู้สั่งสอนพระพุทธศาสนา เป็นผู้ตั้งพระพุทธศาสนาขึ้น ก็คือพระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระบรมศาสดาของเราทั้งหลายซึ่งมีพระประวัติปรากฏอยู่ในพุทธประวัตินั้น

พระองค์ประสูติในชมพูทวีป บัดนี้ เข้าใจกันว่าอยู่ในแคว้นเนปาล เมื่อก่อนพุทธศักราช ๘๐ ปี ทรงเป็นโอรสของกษัตริย์ผู้ปกครองแคว้นสักกชนบท ได้ทรงปรารภความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่มีประจำแก่ทุกชีวิตที่เกิดมา จึงพอพระหฤทัยในบรรพชา คือการบวช ดังที่ท่านได้แสดงว่า ได้ทอดพระเนตรเห็นเทวทูตทั้งสี่คือ คนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ

ทรงสลดพระหฤทัยในเมื่อทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ทรงน้อมเข้ามาว่า ทุกคนผู้เกิดมาก็ต้องแก่เจ็บตาย ไม่มีใครที่จะพ้นไปได้ จึงทรงปรารถนาโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น หรือความหลุดพ้น จากความแก่ ความเจ็บ ความตาย ได้ทรงพิจารณาเห็นว่า ธรรมเช่นนี้ย่อมมีอยู่คู่กัน เพราะว่าเมื่อมีแก่ มีเจ็บ มีตาย ก็ต้องมีไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายเป็นคู่กัน และทรงเข้าพระหฤทัยว่า ธรรมที่ทำให้พ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย บรรลุถึงความไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย นั่นแหละเรียกว่า "โมกขธรรม" ซึ่งทรงเข้าพระหฤทัยว่าจะต้องมีอยู่ จึงได้ทรงปรารถนา และได้ทรงเห็นว่า การบวชนั้นมีโอกาสที่จะปฏิบัติเพื่อประสบโมกขธรรมนี้ได้ อันเป็นธรรมที่ลุ่มลึก

ทรงปรารภเหตุดังกล่าวนี้ จึงเสด็จออกทรงผนวช โดยทรงสละเครื่องผูกพันของฆราวาสหมดทุกอย่าง ทรงสละทั้งพระชายา พระโอรส สละปราสาทที่เป็นที่ประทับอยู่ในฤดูทั้งสามสามปราสาท สละตำแหน่งรัชทายาท สละพระประยูรญาติมิตรสหายทั้งหมด แปลว่าสละโลกออกทรงผนวช เสด็จจาริกท่องเที่ยวไปลำพังพระองค์เดียวโดยที่ได้ทรงตัดพระเมาฬีคือพระเกสาที่มุ่นเป็นมวยด้วยพระขรรค์ และทรงเปลื้องเครื่องขัตติยาภรณ์ทั้งหมด ทรงนุ่งห่มด้วยผ้ากาสายะ หรือกาสาวะคือผ้าย้อมน้ำฝาด ดังที่เรียกกันในบัดนี้ว่าน้ำกรัก ผ้าย้อมกรักแล้วก็เสด็จจาริกท่องเที่ยวไปโดยลำพังพระองค์เดียว อาศัยอาหารด้วยการบิณฑบาตคือเที่ยวขอเขามาเสวย ต้องทรงดำเนินไป

ด้วยพระบาทบนแผ่นดิน บรรทมกลางดินกลางทราย นึกถึงภาพแล้วก็จะรู้สึกว่า ต้องมีพระหฤทัยที่มั่นคงเด็ดเดี่ยวมาก จึงได้ทรงสละได้ เพราะว่าก่อนที่จะเสด็จออกทรงผนวชนั้น ประทับอยู่ในปราสาท ๓ ฤดู แวดล้อมไปด้วยบุคคลและวัตถุเป็นเครื่องบำรุงทุกอย่าง ได้เสวยอาหารที่ปรุงมาเป็นอย่างดี ที่มีผู้นำมาทุกเวลาที่ต้องการ ทรงเครื่องขัตติยาภรณ์ที่สวยงามประณีต บรรทมบนพระแท่นและเครื่องลาดที่งดงามและอำนวยความสุขทุกอย่าง แวดล้อมไปด้วยบริวาร จะเสด็จไปข้างไหนก็มียาน-พาหนะที่สวยงาม หรือจะทรงม้า ทรงช้าง ก็มีอยู่พร้อมสรรพทุกอย่าง ดำรงอยู่ในฐานะเป็นองค์รัชทายาท พระชายาก็ทรงพระสิริโฉม พระโอรสก็เพิ่งจะประสูติ ตามที่แสดงไว้ในพระประวัติ พิจารณาดูแล้วก็น่าที่จะสละออกได้ยาก เพราะการที่สละออกนั้นก็ไม่ได้หมายความว่า สละออกชั่วคราวอย่างสละมาบวช ๓ เดือน แต่ว่าเป็นการสละออกตลอดไป ด้วยมุ่งที่จะได้โมกขธรรม คือความหลุดพ้น ดังกล่าวนั้น

อาศัยที่ได้ทรงมีพระปัญญาที่มองเห็นสัจจะ คือความจริงของชีวิตอย่างแท้จริง เรียกว่า มองเห็นทุกข์ที่อยู่ในความสุขอันใครๆ มองไม่เห็น เพราะนึกดูว่า ผู้ที่อยู่ในภาวะที่เป็นสุขเช่นนั้น แวดล้อมไปด้วยอำนาจวาสนา เครื่องบำรุงความสุขทุกอย่าง พระชนม์ก็ยังน้อย พระเกศาก็ยังดำสนิท พระชายาก็อยู่ในพระวัยที่สวยงาม พระโอรสก็เพิ่งประสูติ ทุกอย่างอยู่ในความสดชื่นเหมือนอย่างดอกไม้ที่เพิ่งบาน กำลังงอกงามยังไม่แสดง

อาการของความร่วงโรยอะไร สิ่งเหล่านี้ควรจะเป็นเครื่องปกปิดได้จริงสำหรับคนทั่วๆ ไป ใครจะมองเห็น ถ้าว่ากันด้วยตาเนื้อแล้วก็มองเห็นแต่ความสดชื่น ความสมบูรณ์บริบูรณ์ทุกอย่าง แต่ว่าอาศัยตาปัญญา ซึ่งเป็นตาใน จึงได้ทรงมองเห็นความทุกข์ทั้งหลายที่ซ่อนอยู่ในเครื่องปกคลุม คือความสุขนั้น อันได้แก่ชราทุกข์ พยาธิทุกข์ มรณทุกข์ เป็นสัจจะ คือความจริงของชีวิตที่โผล่ขึ้นมาปรากฏในพระหฤทัยอย่างแจ่มชัด เข้าใจว่าอาศัยเหตุนี้ท่านจึงได้ยกแสดงเป็นปุคคลาธิษฐานว่า ทรงเห็นเทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย กับสมณะ เพราะว่า เทวดานั้น ปกติมองไม่เห็นด้วยตาเนื้อ ตามที่เชื่อถือกัน เว้นไว้แต่ว่าต้องการจะมาแสดงกายให้ปรากฏ เพราะว่ากายของเทวดานั้นเป็นกายทิพย์ จะเห็นก็เห็นด้วยตาทิพย์ อันเรียกว่าทิพยจักษุ สัจจะคือความจริงของชีวิตทั้งสามก็เหมือนเช่นนั้น ในขณะที่กำลังอยู่ในวัยที่สมบูรณ์ วัยที่สมบูรณ์นี้ย่อมปกปิดไม่ให้มองเห็น แปลว่าตาเนื้อมองไม่เห็น มองเห็นแต่ความสวยงาม และสิ่งที่ตกแต่งไว้อย่างสวยงาม แต่ว่าตาใจคือปัญญามองเห็น ก็เท่ากับว่าเป็นตาทิพย์นั่นเอง มองลอดเข้าไปเห็นสัจจะ คือความจริงที่ซ่อนอยู่ ท่านจึงได้ผูกขึ้นเป็นปุคคลาธิษฐาน ว่าได้ทรงเห็นเทวทูต แม้สมณะก็เช่นเดียวกัน จะมองเห็นคุณของสมณะก็ด้วยตาปัญญา ตาเนื้อแล้วก็มองไม่เห็น เพราะว่าการเป็นสมณะนั้น เศร้าหมองในสายตาเนื้อ แต่ว่าผ่องใสในสายตาของปัญญา อาศัยปัญญาและอาศัยพระปณิธาน คือความตั้งพระหฤทัยมุ่งมั่นจริงๆ จึง

ได้ทรงสละได้

เมื่อทรงสละแล้วก็ทรงดำรงความเป็นอยู่อย่างตรงกันข้ามทันที ดังที่กล่าวมาข้างต้น อาหารที่มีผู้จัดถวายอย่างประณีตก็เที่ยวขอเขามาเสวย สุดแต่เขาจะให้ เหมือนอย่างที่พระไปบิณฑบาตแล้วก็ได้อาหารจากชาวบ้านนั่นเอง ดีบ้างเลวบ้าง เคยทรงเครื่องขัตติยาภรณ์ ก็มาทรงผ้ากาสายะ หรือผ้ากาสวะ คือผ้ากรักผ้าย้อมน้ำฝาด ต้องบรรทมกลางดิน กลางทราย ใต้ต้นไม้ สุดแต่ว่าจะไปรอนแรมลงที่ไหน จะต้องเสด็จไปด้วยพระบาทเปล่า ต้องช่วยพระองค์เองทุกอย่าง ไม่มีข้าทาสบริวารมาคอยช่วยเหลืออะไรทั้งนั้น แปลว่าอยู่ในสภาพที่กลับตรงกันข้ามทุกอย่าง คล้ายๆ กับถูกเขาเนรเทศออกไปจากบ้านจากเมืองแล้วไม่ได้มีสมบัติอะไรติดตัวไปเลย แถมยังตัดเกสาเสียด้วย การตัดเกสากลายเป็นคนศีรษะโล้นซึ่งถูกดูถูก อย่างไทยเราเรียกว่า อัปรีย์จัญไร ไม่เป็นที่นับถืออีกต่อไป และเมื่อทรงผนวชแล้วก็มุ่งที่จะแสวงหาโมกขธรรม ในข้อนี้ได้มีแสดงไว้ในวินัยปิฎกว่า

ในครั้งแรกได้ทรงศึกษาและปฏิบัติกับอาจารย์อาฬารดาบส และอุททกดาบส ได้ทรงปฏิบัติได้เสมอกับอาจารย์ทั้งสอง ก็ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่ทางหลุดพ้น จึงเสด็จออกไปทำทุกรกิริยา คือการทำตนให้ลำบากหลายประการ ดังที่ท่านแสดงว่ายังไม่มีใครทำได้เสมอเหมือนมาก่อน แล้วก็ทรงเห็นว่า แม้การกระทำทุกรกิริยา คือการทรมานกายให้ลำบากนี้เป็นสิ่งที่ไร้ประโยชน์ ไม่ให้เกิดปัญญาแต่อย่างไร ไม่ใช่ทางของความ

หลุดพ้น จึงได้ทรงเลิก แล้วก็ทรงหวนระลึกถึงปฐมฌาน คือความเพ่งที่หนึ่ง อันหมายถึงสมาธิอันแน่วแน่ เคยทรงได้เมื่อทรงพระเยาว์ ได้ตามเสด็จพระราชบิดาไปในพิธีแรกนาขวัญ ในขณะที่พระราชบิดาทรงประกอบพิธีแรกนาขวัญนั้น พระองค์ประทับอยู่ ณ ภายใต้ต้นหว้า ก็ทรงกำหนดลมหายใจเข้าออก จิตก็เป็นสมาธิจนถึงขั้นปฐมฌาน ทรงได้ปฐมฌานในครั้งนั้น แต่ว่าต่อมาสมาธินั้นก็เสื่อมไป ได้ทรงระลึกถึงสมาธิจิตที่ทรงได้ ก็ได้ทรงคิดว่า การปฏิบัติทางสมาธินั้นจะพึงนำไปสู่ความหลุดพ้นได้ จึงได้ทรงเริ่มจับปฏิบัติทางสมาธิ

เป็นอันว่าได้ทรงเริ่มเข้าทางถูก ทรงปฏิบัติทางสมาธิจนได้อัปปนาสมาธิ คือสมาธิที่แน่วแน่จนถึงขั้นฌานแล้วก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธิไปเพื่อรู้ ก็ได้บังเกิดพระญาณ คือความหยั่งรู้ขึ้นได้โดยลำดับ

พระญาณแรก คือพระญาณที่หยั่งรู้ขันธ์ อันเป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนได้ เรียกง่ายๆ ว่าระลึกชาติหนหลังได้ ระลึกย้อนถึงชาติหนหลังตั้งแต่หนึ่งชาติ สองชาติ ออกไปจนถึงนับไม่ถ้วนชาติ ต่อจากนั้นก็ทรงได้พระญาณ คือความหยั่งรู้จุติ คือความเคลื่อนออกไป อุปบัติ คือความเข้าถึงชาตินั้นๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ว่าเป็นไปตามกรรม คือการที่จงใจกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ของตนเอง ทำกรรมดีก็ไปเกิดในชาติที่ดีมีความสุข ทำกรรมชั่วก็ไปเกิดในชาติที่ชั่วมีความทุกข์ ต่อจากนั้นก็ทรงได้พระญาณ คือความหยั่งรู้ที่สาม คือความหยั่งรู้

เป็นเหตุสิ้นอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในใจทั้งหมด อันได้แก่พระญาณที่หยั่งรู้ในทุกข์ รู้ในเหตุเกิดทุกข์ รู้ในความดับทุกข์ รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ พระญาณที่หยั่งรู้ในอาสวะ คือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต พระญาณที่หยั่งรู้ในเหตุเกิดอาสวะ พระญาณที่หยั่งรู้ในความดับอาสวะ พระญาณที่หยั่งรู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ

ครั้นทรงได้พระญาณที่สามนี้ จึงเป็นวิชชาความรู้แจ่มแจ้งสว่างโพลงขึ้นในสัจจะทั้งหลาย เมื่อวิชชาปรากฏขึ้น วิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงก็ปรากฏขึ้น เมื่อทรงได้วิชชาวิมุตติดั่งนี้ จึงทรงเป็น**พุทฺโธ** คือเป็นผู้ที่ตรัสรู้แล้ว **วิสุทฺโธ** เป็นผู้ที่บริสุทธิ์หลุดพ้นแล้ว **กรุณามหณฺณโว** ต่อจากนั้นก็ได้มีพระกรุณาดั่งห้วงทะเลหลวง เพราะได้เสด็จจาริกไปประกาศพระพุทธศาสนา ตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก

ในตอนนี้ พึงพิจารณาทำความเข้าใจประกอบอีกเล็กน้อยว่า พระญาณที่หนึ่งคือพระญาณที่รู้ระลึกถึงชาติหนหลังได้ ที่เรียกว่าระลึกชาติได้ดังกล่าวนั้น เป็นเครื่องเปิดโมหะ คือความหลง เข้าใจผิดเห็นผิดในเรื่อง ตายเกิด ตายสูญ เพราะได้ทรงมองเห็นว่า มีชาติคือความเกิดมาแล้วติดต่อกันมาโดยลำดับนับย้อนหลังขึ้นไปตั้งแต่หนึ่งชาติจนถึงนับชาติไม่ถ้วน และพระญาณที่หยั่งรู้นี้ได้รู้ถึงรายละเอียดของชาตินั้นๆ ด้วยว่ามีชื่อว่าอย่างไร มีอายุอย่างไร มีสุขมีทุกข์อย่างไร ดั่งนี้เป็นต้น

พระญาณที่สอง คือความหยั่งรู้ถึงการจุติ คือความเคลื่อนออกไป อุปบัติคือความเข้าถึงชาตินั้นๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรม เป็นเครื่องเปิดโมหะคือความหลง ในเรื่องว่าอะไรเป็นเหตุ เพราะว่าเหตุปรากฏแก่พระญาณว่าเป็นไปตามกรรม คือความเคลื่อนออกไปจากชาติหนึ่ง แล้วเข้าถึงคือเกิดขึ้นอีกชาติหนึ่งนั้นเป็นไปตามกรรม คือการที่จงใจกระทำทางกาย ทางวาจา ทางใจ ของตนเอง กรรมชั่วก็นำให้ไปเกิดขึ้นในชาติที่ชั่วมีทุกข์ กรรมดีก็ให้ไปเกิดในชาติที่ดีมีสุข ทำให้เกิดความหยั่งรู้แน่นอนลงไปในกรรม และผลของกรรมไม่สงสัย เพราะว่าได้มองเห็นเหมือนอย่างเป็นสถิติปรากฏอยู่ทุกชาติ ในตอนนี้พึงทำความเข้าใจเพิ่มเติมว่า จะทำกรรมดีหรือกรรมชั่วก็ตามก็ต้องทำให้เคลื่อนออกจากชาติหนึ่ง และก็เข้าถึงอีกชาติหนึ่ง คือ ตาย-เกิด-ตาย-เกิดอยู่เรื่อยไป ตลอดเวลาที่ยังกระทำกรรมอยู่ และทำไมจึงยังต้องทำกรรมอยู่ ทั้งกรรมดีบ้างกรรมชั่วบ้าง ก็เพราะยังมีกิเลสอันเป็นเหตุให้กระทำกรรม ฉะนั้น เมื่อยังมีกิเลสอันเป็นเหตุให้ทำกรรมอยู่ตราบใด ก็ต้องกระทำกรรมและก็ต้องตาย ต้องจุติแล้วก็ต้องเกิด ต้องอุปบัติ คือเคลื่อนและเข้าถึงชาติหนึ่งๆ อยู่เรื่อยไป จนกว่าจะสิ้นกิเลส

เพราะฉะนั้น เมื่อทรงได้พระญาณที่สาม คือว่า ได้หยั่งรู้ลงในทุกข์ ในเหตุเกิดทุกข์ ในความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ในอาสวะ ในเหตุเกิดอาสวะ ในความดับอาสาวะ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ จึงทรงดับ

กิเลสได้สิ้นเชิง ความตรัสรู้และความหยั่งรู้ของพระองค์นั้น ก็เป็นความหยั่งรู้ที่ถึงที่สุด ไม่มีความหยั่งรู้ที่จะยิ่งขึ้นไปอีก ความหยั่งรู้ในทุกข์นั้น ก็ตั้งต้นแต่เกิดเป็นทุกข์ แก่เป็นทุกข์ ตายเป็นทุกข์ เป็นต้น ดังที่เราทั้งหลายสวดมนต์กันอยู่ในเวลาเช้า คือได้ทรงเห็นประจักษ์ชัดว่า ไม่ใช่แก่ เจ็บ ตาย เท่านั้น เป็นทุกข์เหมือนอย่างที่ทรงเห็นเมื่อครั้งก่อนที่จะเสด็จออกทรงผนวชที่ว่าทรงเห็นเทวทูตนั้น คือเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย แต่ว่ายังไม่เห็นเกิด แต่ในความตรัสรู้ของพระองค์นี้ ได้ทรงเห็นเพิ่มว่าแม้เกิดก็เป็นทุกข์ และเกิดนี่แหละเป็นความทุกข์ที่เป็นต้นของทุกข์ทั้งหลายในปัจจุบันชาติ เพราะว่ามีเกิดจึงมีแก่ มีเจ็บ มีตาย แก่เจ็บตายนั้นเนื่องมาจากเกิด เมื่อเกิดแล้วต้องแก่เจ็บตายเสมอ จะเกิดขึ้นมาโดยไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตายไม่ได้ เมื่อมีชาติแล้วต้องแก่ เจ็บ ตาย เสมอ เพราะฉะนั้นโดยที่แท้แล้ว ชาติคือความเกิดนี้เป็นตัวทุกข์ เป็นต้นของทุกข์ทั้งหลายในชีวิตปัจจุบัน อันนี้เป็นความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าที่เป็นพระญาณที่สาม และหยั่งรู้ในเหตุเกิดทุกข์ว่า ตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยาก นี่แหละเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ดับตัณหาเสียได้คือความดับทุกข์ ทางที่ทรงปฏิบัติมาโดยลำดับจนได้ปัญญาได้ญาณที่หยั่งรู้นี้เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และเป็นญาณที่หยั่งลงไปจนถึงอาสวะคือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางปฏิบัติให้ความความดับอาสวะ เพราะตัณหาก็เนื่องมาจากอาสวะมีอวิชชาสวะเป็นต้น

เป็นอันว่า ได้ทรงปฏิบัติดำเนินมาโดยสมบูรณ์ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดับอาสวะ จึงได้ความดับทุกข์ ดับอาสวะสิ้นเชิง พระญาณคือความหยั่งรู้นี้เป็นวิชชาความรู้แจ่มแจ้งสว่างโพลงขึ้น กิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงก็ดับไปหมด เป็นวิมุตติความหลุดพ้น เหมือนอย่างว่า เมื่อแสงสว่างปรากฏขึ้น ความมืดก็หายไป สิ่งทั้งหลายที่ถูกความมืดปกคลุมหุ้มห่อเอาไว้จึงปรากฏอย่างชัดแจ้งสมบูรณ์ทุกประการ จึงทรงเป็น **พุทฺโธ** ผู้รู้ผู้เห็น รู้เห็นทุกอย่าง รู้เห็นสมบูรณ์ นี่แหละเรียกว่า ผู้ตรัสรู้ **วิสุทฺโธ** เป็นผู้บริสุทธิ์หลุดพ้นดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น จึงเป็นอันว่าได้ทรงประสบโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวงตามที่ได้ทรงตั้งพระหฤทัยไว้

วันที่ ๓ สิงหาคม ๒๕๑๘

๓

ศาสนาและพระไตรปิฎก

ขอให้ตั้งใจฟัง ได้กล่าวถึงพุทธศาสนา ได้อธิบายถึงคำว่า พุทธ ที่แปลว่า พระผู้รู้ พระผู้ตรัสรู้ ซึ่งได้แสดงอธิบายโดยปริยายคือทางอันหนึ่งเมื่อคราวที่แล้ว แม้ว่าคำนี้มีทางที่จะพึงอธิบายเพิ่มเติมต่อไปอีก แต่ว่าต้องงดไว้ก่อน

จะกล่าวถึงคำว่าศาสนา คำว่าศาสนา แปลว่าคำสอน หรือคำสั่งสอน รวมเข้ากับคำว่าพุทธเป็นพุทธศาสนา แปลว่าคำสอนของพระพุทธ หรือว่าคำสั่งสอนของพระพุทธ คำนี้พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้ขึ้นเองเป็นครั้งแรกเมื่อทรงแสดงโอวาทพระปาติโมกข์ คือแสดงพระโอวาทที่เป็นปาติโมกข์ คือเป็นหัวข้อใหญ่ เมื่อตรัสรู้แล้วได้สองสามพรรษา ก็เรียกว่าเมื่อต้นพุทธกาลทีเดียว ปรากฏในพระคาถาหนึ่งของโอวาทปาติโมกข์นั้นว่า

สพฺพปาปสฺส อกรณํ	การไม่ทำบาปทั้งปวง
กุสลสฺสูปสมฺปทา	การยังกุศลให้ถึงพร้อม คือ การทำกุศลให้สมบูรณ์

สจิตฺตปริโยทปนํ การทำจิตของตนให้ผ่องแผ้ว
เอตํ พุทฺธานสาสนํ นี้เป็นศาสนา คือคำสอนของพระพุทธทั้งหลาย ดั่งนี้

คำว่า พุทธาน สาสน ก็คือพุทธศาสนานั่นเอง ต่อมาก็ได้ใช้คำนี้เป็นชื่อแห่งศาสนาของพระพุทธเจ้าว่า "พุทธศาสนา" ตามพระประวัติเดิม พระพุทธเจ้าแสดงแต่คำสอน คือเป็นคำสอนสำหรับอบรมจิตใจ ยังไม่ได้ทรงแสดงคำสั่งคือพระวินัย แต่ว่าต่อมาเมื่อภิกษุทั้งหลายมีมากขึ้น ผู้มาบวช ก็มาจากตระกูลต่างๆ กัน มีอัธยาศัยและมีความมุ่งหมายต่างๆ กัน และมีจำนวนมากขึ้น มีลาภสักการต่างๆ เกิดมากขึ้น เป็นต้น จึงทำให้ภิกษุบางรูปประพฤติไม่เรียบร้อยเสียหายจนถึงมีคำติฉินบังเกิดขึ้น พระพุทธเจ้าทรงทราบจึงทรงบัญญัติพระวินัยห้ามความประพฤติเช่นนั้นเป็นคราวๆ มา พระวินัยนี้เป็นคำสั่ง ฉะนั้นแต่เดิมมาในขั้นแรกมีแต่คำสอนยังไม่มีคำสั่ง คำว่าศาสนาจึงแปลว่าคำสอนอย่างเดียว แต่เมื่อพระพุทธเจ้าทรงบัญญัติพระวินัยขึ้น คำว่าศาสนาจึงแปลว่าคำสั่งสอน คำสั่งนั้นหมายถึงพระวินัย คำสอนนั้นหมายถึงพระธรรม อันหมายถึงคำสอนเป็นเครื่องอบรมจิตใจดังกล่าว

ขอให้ท่านทั้งหลายทำความเข้าใจว่า คำว่า "ธรรม" นั้นใช้ในความหมายหลายอย่าง ใช้ในความหมายที่กว้างครอบคลุมไปทั้งหมดก็ได้ ใช้ในความหมายที่แคบเฉพาะอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ คำว่าธรรมที่ใช้ในคำว่าตรัสรู้พระธรรม หรือว่าแสดง

พระธรรมสั่งสอนที่ใช้ทั่วๆ ไป ย่อมหมายความครอบคลุมทั้งหมด แต่ว่าเมื่อแยกออกเป็นคำสั่งและคำสอน คำสั่งนั้นเรียกว่าพระวินัย คำสอนก็คงเรียกว่า ธรรม หรือ ธรรมะ ซึ่งในที่นี้เมื่อมาคู่กันกับวินัยว่าธรรมวินัย คำว่าธรรมก็มีความหมายจำกัดจำเพาะที่เป็นคำสอน อันไม่ใช่เป็นคำสั่งคือวินัยเท่านั้น โดยแยกคำสั่งออกไปอีกพวกหนึ่งเรียกว่าวินัย จึงขอให้ท่านทั้งหลายได้ทำความเข้าใจถ้อยคำที่ใช้ดั่งนี้

พระพุทธศาสนานั้นจึงแยกออกเป็นธรรมที่เป็นคำสอนส่วนหนึ่ง วินัยที่เป็นคำสั่งส่วนหนึ่ง ในสมัยพุทธกาลก็น่าจะแยกออกเป็นสองส่วนดั่งนี้ ฉะนั้นในสมัยที่ใกล้จะเสด็จดับขันธ์ปรินิพพาน ได้ทรงตั้งให้พระธรรมวินัย เป็นศาสดาแทนพระองค์ในเมื่อพระองค์เสด็จดับขันธ์ปรินิพพานล่วงไป ดังที่ตรัสไว้แปลความว่า *"ธรรมและวินัยอันใดที่เราแสดงแล้วบัญญัติแล้วแก่ท่านทั้งหลาย ธรรมและวินัยนั้นเป็นศาสดาของท่านทั้งหลายโดยกาลล่วงไปแห่งเรา"* ดังนี้

ตามพระพุทธภาษิตนี้ก็แสดงว่า พระพุทธศาสนานั้นแยกเป็นสองคือ เป็นธรรมส่วนหนึ่ง เป็นวินัยส่วนหนึ่ง หรือเรียกว่าแยกออกเป็นสองปิฎก ในตำนานสังคายนาครั้งที่ ๑ เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานล่วงไปได้ ๓ เดือน และในตำนานสังคายนาครั้งที่สองเมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธ์ปรินิพพานล่วงไปได้ประมาณ ๑๐๐ ปี ก็ปรากฏว่าพระพุทธศาสนายังคงแยกออกเป็น ๒ ปิฎก คือพระธรรมวินัย หรือว่าวินัยและ

ธรรม แต่ต่อมาในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ ตามที่แสดงไว้ในตำนานจึงได้แยกออกเป็น ๓ ปิฎก ดั่งที่ไทยเราเรียกว่าไตรปิฎก คือมาจากคำบาลีว่า **ติปิฏก** คือวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก และอภิธรรมปิฎก

คำว่า "ปิฎก" นั้น แปลว่าตะกร้า ที่เป็นวัตถุก็หมายถึงตะกร้าสำหรับใส่ผลไม้หรือสิ่งของทั้งหลายนี้แหละ มาใช้เป็นชื่อของการจำแนกหมวดหมู่แห่งพระศาสนาคือสั่งสอน คือว่าแยกออกเป็นสามตะกร้า คือว่าแยกออกเป็นสามหมวดใหญ่ๆ นั่นเอง วินัยนั้นก็คงรวมเข้าเป็นหมวดหนึ่ง หรือว่ารวมใส่ไว้ในตะกร้าใบหนึ่งเรียกว่า วินัยปิฎก ธรรมคือคำสอนนั้นแยกออกเป็นสองหมวด หรือว่าแยกใส่ไว้ในสองตะกร้า คือว่าบรรดาคำสอนที่ได้ทรงสอนแก่บุคคลนั้นๆ ในโอกาสนั้นๆ เป็นคำสอนที่มีบุคคลเป็นต้นเป็นผู้รับเทศนา รวมใส่เข้าในตะกร้าหนึ่ง หรือรวมใส่เข้าไปในหมวดหนึ่งเรียกว่า สุตตันตปิฎก หมวดพระสูตร ส่วนคำสอนที่แสดงแต่ข้อธรรมไม่กล่าวว่าแสดงแก่ใคร ที่ไหน โดยยกหัวข้อขึ้นเป็น ๔ หัวข้อ คือ จิต เจตสิก รูป และนิพพาน แล้วก็แสดงอธิบายแสดงไปตามหัวข้อทั้ง ๔ นี้ ก็รวมใส่ไปในตะกร้าใบหนึ่ง คือ ไว้หมวดหนึ่งเรียกว่าอภิธรรมปิฎก

ในขั้นอรรถกถา ท่านพระอาจารย์ผู้แต่งอธิบายพระคัมภีร์จึงได้กล่าวอธิบายว่า พระพุทธเจ้าได้เสด็จขึ้นไปทรงแสดงโปรดพระพุทธมารดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ คำแสดงในชั้นอรรถกถาซึ่งแต่งเมื่อพระพุทธศาสนาล่วงไปหลายร้อยปี หรือว่าตั้งพันปี

ส่วนในเนื้อหาของพระอภิธรรมปิฎกเองนั้น ไม่มีบอกว่าแสดงแก่ใครที่ไหน และคำว่าอภิธรรมนั้นแปลว่าธรรมที่ยิ่ง อันหมายถึงว่าเป็นธรรมที่ยิ่งใหญ่กว่าธรรมอื่นๆ หมายความว่าเฉพาะธรรมคือ แสดงจำเพาะธรรมเท่านั้น ไม่กล่าวถึงเรื่องประกอบทั้งหลายดั่งนี้ก็ได้ หมายความว่าเป็นอธิบายธรรมเท่ากับว่าเป็นอรรถกถาคือเป็นถ้อยคำที่อธิบายเนื้อความอย่างหนึ่งดั่งนี้ก็ได้ บรรดาผู้ที่นับถือพระอภิธรรมปิฎกเป็นอันมาก มักจะพอใจในคำอธิบายว่าอภิธรรมคือธรรมที่ยิ่งใหญ่ยิ่งกว่าธรรมทั้งหลาย แต่ว่าผู้ที่ใคร่ครวญเป็นส่วนมากที่วางใจเป็นกลาง มักจะพอใจในอธิบายว่าคำอภิธรรมหมายถึงเฉพาะธรรม หรือว่าหมายถึงอธิบายธรรมหรือเท่ากับว่าเป็นอรรถกถา เป็นถ้อยคำที่อธิบายเนื้อความของธรรมอย่างหนึ่งดั่งนี้

คำว่าวินัยนั้น แปลว่า แนะนำ แปลว่า กำจัด ที่แปลว่าแนะนำก็คือ แนะนำความประพฤติทางกายทางวาจาให้เรียบร้อยดีงาม ที่แปลว่ากำจัดก็คือ กำจัดโทษ อันเกิดจากความประพฤติชั่วประพฤติผิดทางกายทางวาจา

คำว่าสุตตันตะ มีคำแปลหลายอย่างเช่น แปลว่า เป็นเหมือนอย่างเส้นด้ายที่ร้อยดอกไม้ กล่าวคือเป็นเครื่องรวบรวมประมวลเข้ามาซึ่งข้อธรรมทั้งหลายจัดให้เป็นระเบียบเรียบร้อยดีงามและยังมีคำแปลอย่างอื่นอีก

คำว่าอภิธรรมนั้นก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว แปลว่า ธรรมที่ยิ่งใหญ่ แปลว่าเฉพาะธรรม แปลว่าอธิบายธรรม

พระพุทธศาสนาจึงได้แยกออกเป็น ๓ หมวด ๓ ตะกร้า คือวินัยปิฎก สุตตันตปิฎก อภิธรรมปิฎก ดั่งนี้ ท่านแสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรมสั่งสอนด้วยภาษาของชาวมคธ ซึ่งเป็นภาษาพื้นเมืองที่คนพูดกันเข้าใจกันง่ายในท้องถิ่นนั้นในเวลานั้น เพราะฉะนั้นจึงได้ใช้ภาษามคธเป็นภาษาของพระพุทธศาสนา หลักฐานที่รับนับถือกันมาจนถึงบัดนี้นั้นเป็นหลักฐานที่ได้จาก ลังกาทวีปหรือประเทศศรีลังกา ดังที่มีเล่าในประวัติพระพุทธศาสนาว่า

ในสมัยสังคายนาครั้งที่ ๓ พระเจ้าอโศกมหาราชแห่ง ชมพูทวีปคืออินเดีย ได้ทรงส่งพระมหินทเถระ ซึ่งเป็นพระราชโอรสพร้อมทั้งคณะสงฆ์ไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาในลังกาทวีป พระเจ้าแผ่นดินลังกาพร้อมทั้งประชาชนก็ได้รับนับถือพระพุทธศาสนามาตั้งแต่ในครั้งนั้น พระพุทธศาสนาจึงได้ตั้งมั่นลงในลังกาทวีป และได้กระทำสังคายนาครั้งแรกในลังกาทวีป เป็นการแสดงว่าพระพุทธศาสนาได้ตั้งมั่นในลังกาทวีปลงแล้วนับต่อจากที่ทำลงในชมพูทวีปเป็นครั้งที่ ๔ และต่อมาในพุทธศตวรรษที่ ๕ พระสงฆ์ในลังกาทวีปได้ปรารภกันขึ้นว่า ความทรงจำของบุคคลได้เสื่อมลง การที่จะทรงจำปาพจน์คือถ้อยคำที่เป็นประธานคือพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎก พุทธวัจนะ เป็นการยาก จึงได้ประชุมกันทำสังคายนานับเป็นครั้งที่ ๕ จารึกพระไตรปิฎกเป็นตัวอักษร พระไตรปิฎกจึงได้เป็นตัวอักษรขึ้นตั้งแต่ในพระพุทธศตวรรษที่ ๕ ในลังกาทวีป และได้จารึกด้วยภาษามคธ ซึ่ง

นับถือว่าเป็นภาษาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงใช้สั่งสอน และพระไตรปิฎก ที่จารึกเป็นตัวอักษรนั้น ได้เรียกอีกคำหนึ่งว่า "บาลี" คำว่า "บาลี" นั้น แปลว่า เป็นต้นแบบหรือเป็นแบบอย่าง คำนี้ใช้เรียกเป็นชื่อของคันนาของชาวนา ชาวนาเมื่อทำนาก็ต้องทำคันนา การทำคันนา นั้นเป็นแนวบอกเขตของนาด้วย เป็นเครื่องกั้นน้ำหรือขังน้ำสำหรับใช้ในนาด้วย จึงนำเอาคำนี้มาใช้เรียกพระไตรปิฎกหรือพระธรรมวินัยที่จารึกขึ้นไว้เป็นต้นแบบนั้นว่า "บาลี" คือเป็นแนวเป็นเขตสำหรับที่จะแสดงว่านี่เป็นพุทธวจนะ นี่เป็นพระธรรมวินัย เป็นพระไตรปิฎก เป็นปาพจน์ (พุทธวจนะ) คือคำที่เป็นประธานของพระพุทธเจ้า แสดงแนวแสดงเขต และในขณะเดียวกันก็เป็นเครื่องกั้น เป็นเครื่องป้องกันเพื่อมิให้สัทธรรมปฏิรูป คือคำสั่งสอนที่เป็นของปลอมแปลกปลอมเข้ามา คือว่าถ้านอกจากนี้แล้วไม่ใช่ ถ้าเป็นในนี้แล้วจึงจะใช่ เพราะฉะนั้นจึงได้เรียกว่าเป็นภาษาบาลีอีกอย่างหนึ่ง แต่ก็พึงทราบว่าคำว่าภาษาบาลีนั้นไม่ใช่เป็นชื่อของภาษาโดยตรง ชื่อของภาษาโดยตรงนั้นคือภาษามคธ หรือเรียกว่า "มาคธี" ภาษามาคธี ภาษาของชาวมคธ

เพราะฉะนั้น ภาษามคธจึงเป็นภาษาที่จารึกพระพุทธวจนะได้ใช้ศึกษาสืบต่อมาจนถึงบัดนี้ และก็ได้มีบัญญัติที่นับถือกันว่าเป็นพระพุทธบัญญัติว่า ในสังฆกรรมทั้งปวงนั้นให้ใช้ภาษามคธ ดังที่เราทั้งหลายได้ใช้ในพิธีอุปสมบท ตลอดจนถึงในการท่องบ่นสวดมนต์ทั้งหลายก็ใช้ภาษามคธเป็นหลักอยู่ และภาษาไทยเรา

ก็ได้รับเอาภาษามคธมาใช้เป็นอันมาก เช่น คำว่าพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ก็เป็นภาษามคธทั้งนั้น เอามาใช้เป็นคำไทย เพราะว่าจะเอาคำไทยแท้ๆ มาใช้นั้นก็หายากมากหรือว่าหาไม่ได้ ที่จะให้มีความหมายครอบคลุมความหมายเดิมทั้งหมดได้เช่นคำว่า พระพุทธ จะใช้คำไทยว่าอะไรครอบคลุมไปทั้งหมดก็ยาก คำว่า พระธรรมพระสงฆ์ก็เช่นเดียวกัน เพราะฉะนั้น จึงต้องนำภาษามคธมาใช้กัน

ตามที่กล่าวมานี้ ศาสนาก็คือคำสั่งสอนได้แก่ พระธรรมวินัย ซึ่งเดิมแยกออกเป็นสอง คือธรรมส่วนหนึ่ง วินัยส่วนหนึ่ง และต่อมาก็แยกออกเป็น ๓ เรียกว่า พระไตรปิฎก และใช้ภาษามคธหรือที่เรียกต่อมาว่า ภาษาบาลีเป็นหลัก ได้มาจากลังกาทวีปตั้งแต่สังคายนาครั้งที่ ๕ พระพุทธศาสนาสายเถรวาทได้ใช้คัมภีร์พระไตรปิฎกที่จารึกในลังกาดังกล่าวนี้ เหมือนกันหมดในทุกประเทศมาจนบัดนี้ คำว่าศาสนานั้น จึงหมายถึงดังที่กล่าวมานี้ส่วนหนึ่ง อันจะพึงเรียกว่าปริยัติศาสนา ศาสนาคือพระปริยัติ อันหมายถึงพระธรรมวินัยหรือพระไตรปิฎกที่พึงเล่าเรียนศึกษากัน

เมื่อกล่าวให้สมบูรณ์แล้ว ยังมีอีกสอง คือปฏิบัติศาสนา ศาสนาได้แก่การปฏิบัติ คือการปฏิบัติพระธรรมวินัย ทางกาย ทางวาจา ทางใจ และปฏิเวธศาสนา ศาสนาคือการรู้แจ้งแทงตลอด อันหมายถึงผลการปฏิบัติตามพระธรรมวินัยตั้งแต่เบื้องต้น จนถึงความรู้แจ้งแทงตลอดในมรรคผลนิพพาน จึงรวมศาสนา

เบ็ดเสร็จเป็น ๓

๑. ปริยัติศาสนา

๒. ปฏิบัติศาสนา

๓. ปฏิเวธศาสนา

นี้คือพระพุทธศาสนา หากจะเทียบด้วยต้นไม้ พระพุทธศาสนานั้นก็เปรียบเหมือนอย่างต้นไม้ทั้งต้น ปริยัติศาสนานั้นเปรียบเหมือนราก ปฏิบัติศาสนานั้นเปรียบเหมือนต้นพร้อมทั้งแก่นกิ่งใบทั้งหมด ปฏิเวธศาสนานั้นเปรียบเหมือนผลของต้นไม้ รวมทั้งหมดก็เป็นต้นไม้ทั้งต้นคือ ปริยัติศาสนา ปฏิบัติศาสนา และปฏิเวธศาสนา นี้คือพุทธศาสนา

วันที่ ๔ สิงหาคม ๒๕๑๘

๔

พระพุทธเจ้าทรงสอนอะไร

ขอให้ทำความสำรวมกายวาจาใจ ทำสมาธิในการฟัง วันนี้จะได้กล่าวถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน ลักษณะแห่งธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนนั้น ดังที่ได้ยกมาแสดงไว้ในติกะ คือหมวด ๓ แห่งธรรมวิภาค ในนวโกวาท คือ

๑. ทรงสั่งสอนเพื่อรู้ ไม่ใช่เพื่อไม่รู้ คือเพื่อให้รู้ยิ่ง เห็นจริงในธรรมที่ควรรู้ควรเห็น

๒. ทรงสั่งสอนมีนิทาน คือมีเหตุที่ผู้ฟังอาจตรองตามให้เห็นจริงได้

๓. ทรงสั่งสอนมีปาฏิหาริย์ คือเป็นจริง ผู้ปฏิบัติย่อมได้รับผลตามสมควรแก่การปฏิบัติ

ตามลักษณะที่กล่าวนี้จะพึงเห็นได้ว่า มิได้ทรงสั่งสอนทั้งหมดที่พระองค์ได้ตรัสรู้ แต่ว่าทรงเลือกสอนจำเพาะที่ได้ในลักษณะทั้ง ๓ นั้น

ในข้อนี้ได้มีเรื่องเล่าไว้ว่า ครั้งหนึ่ง ได้เสด็จประทับอยู่

ในป่าไม้สีสะปา คือไม้สีเสียด ได้ทรงกอบเอาใบไม้สีเสียดที่ตกอยู่ที่พื้นดินขึ้นมากำพระหัตถ์หนึ่ง แล้วก็ตรัสแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ใบไม้สีเสียดในกำพระหัตถ์กับใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้น ส่วนไหนจะมากกว่ากัน ภิกษุทั้งหลายก็กราบทูลว่า ใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้นมากกว่ามากนัก พระองค์จึงตรัสว่า ธรรมที่ทรงตรัสรู้นั้นก็เหมือนอย่างใบไม้สีเสียดในป่าทั้งสิ้น แต่ว่าธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นเหมือนอย่างใบไม้สีเสียดในกำพระหัตถ์เท่านั้น แต่ว่าแม้เช่นนั้นธรรมที่ทรงสั่งสอนนั้นก็เป็นธรรมที่เพียงพอ ซึ่งผู้ฟังจะปฏิบัติเพื่อให้ได้รับผลจนถึงอย่างสูงสุดคือว่าพ้นทุกข์ได้ดั่งนี้

อนึ่ง เมื่อจะทรงสั่งสอนแก่ผู้ใด ก็ย่อมจะทรงเลือกธรรมสั่งสอนให้เหมาะแก่อุปนิสัยของผู้ฟังนั้นๆ ด้วย ตามที่แสดงว่าได้ทรงพิจารณาตรวจดูสัตวโลกทุกเวลาเช้า ว่าจะมีผู้ใดสมควรที่จะไปทรงโปรด และจะควรทรงโปรดด้วยธรรมข้อใดอย่างใด เพราะฉะนั้นธรรมที่ทรงแสดงออกไปแล้วแก่ใคร ผู้นั้นจึงได้รับผลเสมอ ไม่มีที่จะไร้ผล ข้อนี้เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าพระบรมศาสดา ซึ่งจะต้องทรงแสดงธรรมให้ผู้ฟังได้รับผลเสมอตามควรแก่อุปนิสัย

ปฐมเทศนา คือเทศนาครั้งแรกของพระองค์อันเรียกว่าธรรมจักร หรือธัมมจักกัปปวัตนสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยการยังจักรคือธรรมให้เป็นไปนั้น ได้ทรงแสดงถึงความตรัสรู้ของพระองค์เองพร้อมทั้งทางที่ทรงปฏิบัติมา และทรงแสดงถึงว่าได้ทรงตรัสรู้อะไรและตรัสรู้อย่างไร ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนา

จึงสมควรที่จะทราบ ประการแรกเมื่อก่อนจะตรัสรู้พระองค์ได้ทรงปฏิบัติมาอย่างไร ตามปฐมเทศนานี้กล่าวไว้ว่าอันบรรพชิตคือผู้บวชผู้มุ่งนิพพาน อันเป็นธรรมที่ดับกิเลสและกองทุกข์ด้วยประการทั้งปวง พึงเว้นจากความประกอบตนไว้ด้วยความสุขสดชื่นในกามทั้งหลาย และพึงเว้นจากความประกอบตนในการทรมานตนให้ลำบาก เพราะว่าเป็นทางสุดโต่งสองข้างที่ไม่ให้บังเกิดผลตามที่มุ่งหมายนั้น แต่พึงปฏิบัติตนในทางที่เรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลาง ไม่ข้องเกี่ยวด้วยทางสุดโต่งทั้งสองนั้น อันได้แก่ มรรคมีองค์ ๘ ประการ คือ

๑. สัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบ
๒. สัมมาสังกัปปะ ความดำริชอบ
๓. สัมมาวาจา เจรจาชอบ
๔. สัมมากัมมันตะ การงานชอบ
๕. สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตชอบ
๖. สัมมาวายามะ เพียรชอบ
๗. สัมมาสติ ระลึกชอบ
๘. สัมมาสมาธิ ตั้งใจชอบ

ทางทั้ง ๘ ประการนี้ ทำให้เกิดจักษุคือดวงตา ทำให้เกิดญาณคือความหยั่งรู้เป็นไปเพื่อความสงบระงับ เป็นไปเพื่อความรู้พร้อมเป็นไปเพื่อพระนิพพาน เป็นอันว่าทรงแสดงว่าได้ทรงเว้นจากทางกาม และเว้นจากทางทรมานตนให้ลำบาก แต่ว่าทรงปฏิบัติในทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็น

หนทางกลาง ซึ่งหมายความว่าอยู่ในระหว่างทางทั้งสองนั้น ไม่ข้องเกี่ยวด้วยทางทั้งสองนั้น อันเป็นเหตุให้ทรงได้จักษุดวงตาเห็นธรรม ได้ญาณคือความหยั่งรู้ จึงมีปัญหาว่า จักษุดวงตาที่มองเห็น ญาณคือความหยั่งรู้นั้น รู้เห็นในอะไร จึงมาถึงตอนที่สองของปฐมเทศนาที่แสดงว่า อริยสัจจะ คือความจริงที่พระอริยะคือผู้เจริญ ประเสริฐพึงรู้ ความจริงที่ทำผู้รู้ให้เป็นพระอริยะ คือว่าความจริงอย่างประเสริฐ ความจริงอย่างยิ่งสี่ประการ ได้แก่

๑. ทุกข์

๒. ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์

๓. ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์

๔. ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ หรือเรียกสั้นว่า มรรค

ทุกข์ นั้น ก็ได้แก่**ความเกิด**เป็นทุกข์ **ความแก่**เป็นทุกข์ **ความตาย**เป็นทุกข์ ความโศกคือความแห้งใจ ความคร่ำครวญใจ ความไม่สบายกาย ความไม่สบายใจ ความคับแค้นใจ เป็นทุกข์ ความประจวบกับสิ่งที่ไม่เป็นที่รักเป็นทุกข์ ความพลัดพรากจากสิ่งที่รักเป็นทุกข์ ปรารถนาไม่ได้สมหวังเป็นทุกข์ กล่าวโดยย่อแล้ว ขันธ์เป็นที่ยึดถือ ๕ ประการเป็นทุกข์

ทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์นั้นได้แก่ **ตัณหา** คือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ อันนำไปสู่ภพใหม่ ประกอบกับ**นันทิ**คือความเพลิน **ราคะ** คือความติดใจยินดี มีความบันเทิงยินดียิ่งในอารมณ์นั้นๆ ได้แก่**กามตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยาก

ไปในกาม คือในสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย **ภวตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่ **วิภวตัณหา** คือความทะยานอยากไปในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่

ทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ ก็ได้แก่ความดับตัณหา คือความดิ้นรนทะยานอยากได้สิ้นเชิง ทุกข์จะดับไปหมด

มรรค ข้อที่ ๔ ก็ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิเป็นต้น ดังกล่าวแล้ว

อริยสัจจ์ ๔ นี้เอง เป็นธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คือได้ทรงรู้ทรงเห็น ในตอนที่สาม แสดงว่าตรัสรู้อย่างไร เพราะที่เรียกว่ารู้ๆ นั้นก็ยังมีลักษณะหลายอย่าง ฉะนั้น ความรู้ของพระองค์ที่เรียกว่าเป็นความตรัสรู้นั้นมีลักษณะอย่างไร จึงได้ทรงแสดงว่า จักษุคือดวงตา ญาณคือความหยั่งรู้ ปัญญาคือความรู้ทั่ว วิชชาคือความรู้แจ่มแจ้ง อาโลกะคือความสว่าง ได้บังเกิดผุดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมทั้งหลาย ที่ไม่เคยทรงสดับมาก่อนว่า

นี่ทุกข์ ทุกข์นี้ควรกำหนดรู้ ทุกข์นี้ได้กำหนดรู้แล้ว

นี่สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ สมุทัยนี้พึงละ สมุทัยนี้ละได้แล้ว

นี่นิโรธคือความดับทุกข์ นิโรธนี้พึงกระทำให้แจ้ง นิโรธนี้ได้กระทำให้แจ้งแล้ว

นี่มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์ มรรคนี้ควร

อบรมทำให้มีให้เป็นขึ้น มรรคนี้ได้อบรมและทำให้มีให้เป็นขึ้นแล้ว

ญาณ คือความหยั่งรู้ของพระองค์ ได้ผุดขึ้นในธรรมทั้งหลายที่ไม่ได้เคยทรงสดับมาก่อน ก็คือในอริยสัจจ์ทั้งหลาย ๔ นี้เอง โดยอาการที่เรียกว่ามีวนรอบสาม มีอาการสิบสอง ญาณคือความหยั่งรู้ของพระองค์ในสัจจะทั้ง ๔ วนไปในสัจจะทั้ง ๔ สามรอบจึงมีอาการเป็นสิบสอง

ในข้อนี้ขอให้ทำความเข้าใจว่า วนไปในสัจจะทั้ง ๔ สามรอบนั้น คือวนไปในทุกขสัจจะ สัจจะคือทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณคือความหยั่งรู้ในสัจจะความจริงว่า นี้เป็นทุกข์จริง ในสมุทัยโดยเป็นสัจจญาณว่านี้เป็นสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์จริง ในนิโรธคือความดับทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณว่านี้เป็นความดับทุกข์จริงในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยเป็นสัจจญาณว่านี้เป็นมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์จริง วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็น**สัจจญาณ** ความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริงดั่งนี้รอบหนึ่ง

วนไปในสัจจะทั้งสี่ โดยเป็นกิจจญาณ คือความรู้ในกิจหน้าที่ที่พึงทำ หรือข้อที่พึงทำ ข้อที่พึงปฏิบัติว่า ทุกข์ควรกำหนดรู้หรือว่าควรรู้ให้รอบคอบ สมุทัยคือเหตุให้เกิดทุกข์ควรละ นิโรธความดับทุกข์ควรกระทำให้แจ้ง มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ควรอบรมให้มีให้เป็นขึ้น วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็น**กิจจญาณ** ความรู้ในกิจคือว่าหน้าที่ที่ควรทำหน้าที่ที่พึงปฏิบัติ

ดั่งนี้รอบหนึ่ง

วนไปในสัจจะทั้ง ๔ โดยเป็นกตญาณ คือความหยั่งรู้ในกิจนั้นแหละว่า ได้กระทำสำเร็จแล้วว่า ทุกข์ ได้กำหนดรู้แล้ว สมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ ละได้แล้ว นิโรธความดับทุกข์ ได้กระทำให้แจ้งแล้ว มรรคคือความปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์ ได้อบรมให้มีให้เป็นขึ้นแล้ววนไปโดยเป็น**กตญาณ** คือความหยั่งรู้ในกิจนั่นแหละซึ่งได้กระทำสำเร็จแล้ว ในสัจจะทั้ง ๔ นี้รอบหนึ่ง จึงเรียกว่าเป็นญาณ คือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบ ๓ ในสัจจะทั้ง ๔ สามสี่จึงเป็นสิบสอง เรียกว่ามีอาการสิบสอง ญาณคือความหยั่งรู้ในสัจจะทั้งสี่ที่มีวนรอบสามมีอาการสิบสองดั่งนี้ คือความตรัสรู้

เพราะฉะนั้น ถ้าจะมีปัญหาว่า พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้อะไร ก็ตอบได้ว่า ตรัสรู้อริยสัจจญาณทั้งสี่ ถามว่า ตรัสรู้อย่างไร ก็ตอบได้ว่าตรัสรู้ด้วยญาณคือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบสามมีอาการสิบสองในสัจจะทั้งสี่นั้น ที่มีวนรอบสามนั้นก็คือ โดยสัจจญาณความหยั่งรู้ในสัจจะคือความจริง โดยกิจจญาณความหยั่งรู้ในกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำที่พึงปฏิบัติ โดยกตญาณความหยั่งรู้ในกิจนั่นแหละ ว่าได้กระทำสำเร็จแล้ว

ฉะนั้น พระสูตรนี้จึงเป็นพระสูตรที่สำคัญ แสดงถึงความตรัสรู้ ของพระพุทธเจ้าพร้อมทั้งทางที่ทรงปฏิบัติมา และพึงอธิบายได้ในพระนามว่า **สัมมาสัมพุทโธ สัมมา** ก็แปลว่า **ชอบ สัม** ก็แปลว่า **เอง พุทโธ** แปลว่า **รู้หรือว่าตรัสรู้** รวมกัน

เป็นสัมมาสัมพุทโธ แปลว่าผู้รู้เองโดยชอบ หรือว่ารู้ชอบเอง รู้ก็คือตรัสรู้ในสัจจะทั้ง ๔ ด้วยญาณ คือความหยั่งรู้ที่มีวนรอบสาม มีอาการสิบสองในสัจจะทั้งสี่เอง

ที่อธิบายกันมาว่าตรัสรู้ด้วยพระองค์เอง ก็เพราะว่าญาณคือความหยั่งรู้ดังกล่าว ได้บังเกิดผุดขึ้นในธรรมที่มิได้ทรงสดับมาก่อน เมื่อเป็นดั่งนี้ ความตรัสรู้ในสัจจะทั้งสี่ของพระองค์จึงเป็นความตรัสรู้ขึ้นเองโดยไม่ได้ทรงฟังจากใครมาก่อน และโดยชอบก็เพราะว่าทรงปฏิบัติมาในมัชฌิมาปฏิปทา ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น จึงได้ตรัสรู้ขึ้น ความตรัสรู้นั้นเล่าก็เป็นความตรัสรู้ที่ถูกต้อง เป็นความตรัสรู้ที่ชอบ ไม่มีความผิดพลาดบกพร่องแม้แต่ประการใดประการหนึ่ง เพราะฉะนั้นจึงได้พระนามว่า **สัมมาสัมพุทโธ** ผู้ตรัสรู้ชอบเอง หรือผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ.

๘ สิงหาคม ๒๕๑๘

๕

หน้าที่ปฏิบัติในอริยสัจจ์มี ๔

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง สำรวมกายวาจาใจ ทำสมาธิในการฟัง ได้กล่าวแล้วว่า จะแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนา ได้กล่าวถึงพระพุทธศาสนา อธิบายคำว่า "พุทธ" และคำว่า "ศาสนา" และรวมกันเข้าเป็น "พุทธศาสนา" แล้วได้อธิบายความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า พร้อมทั้งทางที่ทรงปฏิบัติมาเมื่อก่อนตรัสรู้ และลักษณะแห่งการตรัสรู้ตามแนวปฐมเทศนา แม้เรื่องที่ได้กล่าวมาแล้วก็ล้วนเป็นเรื่องที่พึงทำความรู้ความเข้าใจ จะทำให้รู้จักพระพุทธศาสนาในส่วนที่กล่าวแล้ว

ในวันนี้จะได้กล่าวถึงธรรมหมวดใหญ่อันเป็นที่ประมวลเข้าแห่งพระพุทธศาสนาทั้งหมด ธรรมหมวดใหญ่ดังกล่าวตามที่ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรหนึ่งก็คืออริยสัจจ์ทั้งสี่ที่ได้กล่าวมาแล้ว เปรียบเหมือนอย่างว่ารอยเท้าสัตว์ทั้งหมดย่อมรวมลงในรอยเท้าช้างฉันใด ธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็ฉันนั้น ย่อมรวมลงในอริยสัจจ์ทั้งสี่ อริยสัจจ์ทั้งสี่เป็นที่รวมเข้าทั้งหมดของ

ศาสนธรรมทั้งสิ้น

ดังจะพึงเห็นได้จากหมวดธรรมในธรรมวิภาคในนวโกวาท หมวดธรรมที่ว่าด้วยขันธ์ ๕ คือรูปขันธ์, เวทนาขันธ์, สัญญาขันธ์, สังขารขันธ์, วิญญาณขันธ์ พร้อมทั้งหมวดธรรมที่ว่าด้วยสามัญลักษณะอภิณหปัจจเวกขณะ เกี่ยวด้วยแก่ เจ็บ ตาย และความพลัดพรากเหล่านี้รวมเข้าในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ทั้งหมด กิเลสทั้งหมดเป็นต้นว่า อกุศลมูล นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ อุปกิเลส ๑๖ และตัณหาที่แสดงในทุกขสมุทัย ในหมวดอริยสัจจ์ ๔ พร้อมทั้งทุจริต ๓ อกุศลกรรมบถ ๑๐ เป็นต้น รวมเข้าในสมุทัยสัจจะ สัจจะคือสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ทั้งหมด

ผลของการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบเป็นต้นว่า สันติความสงบระงับ หรือว่าอุปสมะความเข้าไปสงบระงับ รวมทั้งทุกขนิโรธความดับทุกข์ ที่แสดงไว้ในนิโรธสัจจะในหมวดอริยสัจจ์ ๔ ก็รวมเข้าในนิโรธสัจจะ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ทั้งหมด

หมวดธรรมที่แสดงเป็นธรรมปฏิบัติเป็นข้อปฏิบัติธรรมทั้งหมดตั้งแต่ทุกะหมวด ๒ ตั้งต้นแต่ธรรมมีอุปการะสองอย่างเป็นต้นไป รวมเข้าในมรรคสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ทั้งหมด

คราวนี้จำเพาะในข้อที่ ๔ คือมรรคสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรคทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์นั้น ทางปฏิบัติที่แสดงให้โดยตรงก็คือว่ามรรคมีองค์ ๘ มีสัมมาทิฏฐิ ความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิ ความตั้งใจชอบเป็นที่สุด และที่แสดง

เป็นธรรมปฏิบัติไว้ทั้งหมด ดังกล่าวมาข้างต้น ซึ่งรวมเข้าในมรรคสัจจะนั้น ถ้าว่าถึงข้อธรรมมีเป็นอันมาก ตั้งแต่ธรรมที่เป็นข้อเดียวก็มี แต่ที่ได้แสดงไว้ในนวโกวาทเป็นต้นนั้น เป็นธรรมที่เป็นสองข้ออันเรียกว่าทุกะหมวดสอง ไปจนถึงโพธิปักขิยธรรมมี ๓๗ ประการคือ ๓๗ ข้อ และก็ไม่ใช่เพียงแค่นี้ ยังมีแสดงไว้ในที่อื่นอีก แต่แม้ว่าจะมีแสดงไว้น้อยข้อหรือมากข้อเพียงใดก็ตาม ก็สรุปเข้าได้ในไตรสิกขา คือสิกขาทั้ง ๓ อันได้แก่ศีลสิกขา จิตสิกขา ปัญญาสิกขา หรือว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ศีลก็คือศีลสิกขา สมาธิก็คือสมาธิสิกขา ปัญญาก็คือปัญญาสิกขา ธรรมปฏิบัติทั้งหมดย่อมสรุปเข้าได้ในสิกขาทั้ง ๓ หรือว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ดั่งนี้

เมื่อใกล้ที่จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงปัจฉิมโอวาทคือพระโอวาทครั้งสุดท้าย ให้ยังอปมาทะคือความไม่ประมาทให้ถึงพร้อม เพราะฉะนั้นท่านจึงแสดงอปมาทธรรม ธรรมคือความไม่ประมาทเป็นที่รวมเข้าแห่งกุศลธรรมทั้งสิ้น ก็คือเป็นที่รวมเข้าของธรรมปฏิบัติทั้งสิ้นนั่นเอง ก็มีอุปมาอย่างเดียวกันกับที่กล่าวมาข้างต้น คือว่า รอยเท้าสัตว์ทั้งหมดรวมเข้าในรอยเท้าช้างฉันใด กุศลธรรมทั้งหมดก็รวมเข้าในอปมาทธรรม ธรรมคือความไม่ประมาทฉันนั้น

จึงกล่าวได้ว่า แม้ไตรสิกขาก็รวมเข้าได้เป็นหนึ่งคือในอปมาทธรรม ธรรมคือความไม่ประมาท แต่ก็พึงเข้าใจว่า ไตรสิกขาก็ดี อปมาทธรรมก็ดี อันเป็นที่ประมวลเข้าของกุศลธรรม

หรือธรรมปฏิบัติทั้งสิ้น นี้หมายเอาจำเพาะในข้อมรรคสัจจะ สภาพที่จริงคือมรรค คือข้อสี่ของอริยสัจจ์เท่านั้น คือจำเพาะที่เป็นธรรมปฏิบัติ คือกุศลธรรมทั้งหมด อันร่วมเข้าในข้อมรรคสัจจะนั้น ย่อมประมวลเข้าได้ในไตรสิกขา และประมวลเข้าเป็นหนึ่งในอปมาทธรรม แต่ว่าเมื่อกล่าวถึงหลักประมวลที่เป็นหลักใหญ่จริงๆ ก็คือ อริยสัจจ์ทั้ง ๔

อนึ่ง ก็พึงทราบกิจ คือหน้าที่ซึ่งพึงกระทำในธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนตามหลักของอริยสัจจ์ทั้งสี่นี้ คือเมื่อธรรมแบ่งออกเป็นสี่ลักษณะ ก็แบ่งกิจคือหน้าที่ซึ่งพึงปฏิบัติออกเป็นสี่อย่าง คือ

ธรรมที่รวมเข้าในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์นั้น มีกิจคือหน้าที่ที่พึงจะกระทำ คือความกำหนดรู้ความรู้โดยรอบคอบอันเรียกว่า “ปริญญา” ปริญญาแปลว่าความกำหนดรู้หรือว่าความรู้โดยรอบคอบ พึงทำปริญญาในทุกขสัจจะหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

ธรรมที่รวมเข้าในสมุทัยสัจจะ สภาพที่จริงคือสมุทัยเหตุให้เกิดทุกข์ กิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำในหมวดนี้ก็คือ “ปหานะ” การละ เพราะฉะนั้นก็พึงทำปหานะการละในสมุทัยหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดสมุทัยนี้

ในหมวดนิโรธสัจจะ สภาพที่จริงคือนิโรธ ความดับทุกข์ กิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำก็คือการกระทำให้แจ้งอันเรียกว่า “สัจฉิกิริยา” แปลว่า การกระทำให้แจ้ง ฉะนั้น ก็พึงทำสัจฉิกิริยา

คือการกระทำให้แจ้งในนิโรธ หรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

ส่วนในมรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ รวมทั้งธรรมทั้งปวงที่รวมเข้าในหมวดนี้ก็มีกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำ คือการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น หมายถึงการปฏิบัติอบรมเรียกว่า "ภาวนา" แปลว่าการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ฉะนั้น ก็พึงทำภาวนาคือการกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น ก็คือการปฏิบัติอบรมในมรรคหรือในธรรมที่รวมเข้าในหมวดนี้

จึงรวมกิจคือหน้าที่ที่พึงกระทำในศาสนธรรมทั้งหมด ๔ ประการ ได้แก่

๑. ปริญญา ความกำหนดรู้หรือความรู้โดยรอบคอบ
๒. ปหานะ การละ
๓. สัจฉิกิริยา การกระทำให้แจ้ง
๔. ภาวนา การกระทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น อันหมายถึงปฏิบัติอบรม

ปริญญาพึงใช้ในสัจจะข้อที่หนึ่ง ปหานะในข้อที่สอง สัจฉิกิริยาในข้อที่สาม ภาวนาในข้อที่สี่ ฉะนั้น หากจะมีปัญหาว่าขันธ์ ๕ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่งว่าอัตภาพร่างกายอันนี้ หรือว่าชีวิตอันนี้ พระพุทธเจ้าสอนให้ทำอย่างไร ก็ตอบได้ว่า ทรงสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้หรือความรู้โดยรอบคอบ และถ้าถามว่าทรงสอนให้กำหนดรู้อย่างไร หรือว่ารู้อย่างไรเรียกว่าปริญญา ก็ตอบได้ว่า ให้รู้ว่าเป็นอนิจจะไม่เที่ยง ต้องเกิดต้องดับ เป็นทุกขะคือเป็นทุกข์ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป เป็น

อนัตตาไม่ใช่ตัวตน พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงอนุศาสนีคือคำสั่งสอนไว้เป็นอันมากจนเรียกว่าเป็นพหุลานุศาสนี ก็คือสอนให้ทำปริญญาคือความกำหนดรู้นี้ ทรงยกเอาขันธ์ ๕ ขึ้นแสดงบ้าง ยกเอานามรูปขึ้นแสดงบ้าง ยกเอาอายตนะขึ้นแสดงบ้าง ยกเอาชีวิตขึ้นแสดงบ้าง และทรงแสดงให้พิจารณาให้เห็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา โดยตรงบ้าง ทรงแสดงให้พิจารณาโดยประการอื่นบ้าง เช่นให้พิจารณาว่าเรามีความแก่เป็นธรรมดา มีความเจ็บเป็นธรรมดา มีความตายเป็นธรรมดา ดังที่แสดงไว้ในอภิณหปัจจเวกขณะห้า พหุลานุศาสนี เราทั้งหลายก็สวดกันอยู่ในปาฐะท้ายทำวัตรเช้า อภิณหปัจจเวกขณ์ เราทั้งหลายก็สวดแปลกันอยู่ทุกวันท้ายทำวัตรเช้าเช่นเดียวกัน เหล่านี้ล้วนเป็นคำสอนให้ทำปริญญา คือความกำหนดรู้ หรือว่าทำความรู้โดยรอบคอบ

เพราะฉะนั้น กิจที่พึงทำในขันธ์ ๕ เป็นต้นดังกล่าว หรือว่ากล่าวโดยสรุปว่า ในทุกขสัจจะสภาพที่จริงคือทุกข์ ก็คือปริญญานี้เอง ถ้าหากว่าไปปฏิบัติอย่างอื่นก็ผิด เช่นว่า ถามว่าคนที่ฆ่าตัวตายนี่ปฏิบัติผิดหรือถูกต่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าก็ต้องตอบว่าปฏิบัติผิด เพราะพระพุทธเจ้าไม่ได้สอนให้ฆ่าขันธ์ ๕ หรือฆ่าชีวิตร่างกายอันนี้ แต่ทรงสอนให้ทำปริญญาในขันธ์ ๕ หรือว่าในชีวิตร่างกายอันนี้ว่าเป็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา เหมือนดั่งที่เราสวดอยู่ทุกวันในเวลาเช้านั้น ฉะนั้นเมื่อไปปฏิบัติอย่างอื่นก็ผิด

ส่วนข้อสอง "ปหานะ" ถ้าจะมีปัญหาว่า อกุศลมูล ๓ ราคะ หรือโลภะ โทสะ โมหะ ตัณหา นิวรณ์ ๕ มลทิน ๙ กิเลส ๑๖ บรรดาที่เป็นกิเลสทั้งหมดเหล่านี้พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ทำอย่างไร ก็ตอบได้ว่า ตรัสสอนให้ทำปหานะ คือการละ คือให้ละกิเลส หรือจะเรียกว่าให้ทำลาย ให้ฆ่า ให้ประหารก็ได้ ให้ละให้ทำลายกิเลส ให้ทำลายราคะหรือโลภะ โทสะ โมหะ ให้ทำลายตัณหา เป็นต้น ยกเอาปัญหาที่กล่าวมาข้างต้นว่า คนฆ่าตัวตาย ปฏิบัติผิดหรือปฏิบัติถูก ก็ได้ตอบไปแล้วว่า ปฏิบัติผิด เพราะว่าชีวิตร่างกายนี้อยู่ในหมวดทุกขสัจจะอันสอนให้ทำปริญญา

คราวนี้ถ้าต้องการจะฆ่าก็ต้องฆ่าตัณหา คือความอยากตาย ความอยากตายเป็นตัณหาอย่างหนึ่ง เรียกว่าวิภวตัณหา เมื่อจะฆ่าเมื่อจะทำลายก็ต้องฆ่าทำลายตัววิภวตัณหานี้เสีย คือว่าให้ดับความอยากตายอันนี้เสีย เพราะว่าความอยากตายเป็นวิภวตัณหา เมื่อดับความอยากตายเสียก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติถูกตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ฉะนั้น เมื่อต้องการจะฆ่าจะทำลายก็ให้ฆ่าให้ทำลายกิเลส ไม่ใช่ฆ่าไม่ใช่ทำลายร่างกาย อันร่างกายหรือวัตถุทั้งหลายนั้นอยู่ในหมวดทุกขสัจจะทั้งหมด แต่ว่ากิเลสนั้นอยู่ในหมวดที่สองคือสมุทัยทั้งหมด อันนี้แหละให้ฆ่าให้ทำลาย

เมื่อปฏิบัติได้รับผลของความปฏิบัติ จะเป็นผลจากศีลก็ตาม จากสมาธิก็ตาม จากปัญญาก็ตาม ให้ปฏิบัติทำสัจฉิกิริยา คือกระทำให้แจ่มแจ้ง ดูผลอันนี้ด้วยใจตัวเอง ดูความสงบที่ใจ

ตัวเองให้แจ่มแจ้ง ให้มองเห็นความสงบให้แจ่มแจ้งแล้วก็พยายามรักษาเอาไว้อย่าให้เสื่อม และพยายามพอกพูนอยู่เสมอ นี้เป็นข้อปฏิบัติเกี่ยวกับผล ในข้อปฏิบัติเกี่ยวกับผลนี้ทรงแสดงไว้น้อยไม่มากนัก

ส่วนที่เป็นธรรมปฏิบัติทั้งหมด หรือจะเรียกว่ากุศลธรรมทั้งหลายก็ได้ นี่รวมเข้าในข้อ ๔ เช่นว่า ธรรมมีอุปการะมากสองอย่างเป็นต้น ตั้งแต่หมวดสองขึ้นไป ถ้าจะถามว่าจะให้ทำอย่างไร ก็ต้องตอบว่าให้ทำภาวนา คือการอบรม ทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น คำว่าภาวนานั้นแปลว่าการทำให้มีขึ้น ให้เป็นขึ้น อย่างเช่นว่า ศีล สมาธิ ปัญญา ก็ทำศีลให้มีขึ้นเป็นขึ้นในตน ทำสมาธิปัญญาให้มีขึ้นเป็นขึ้นในตน จะเรียกว่าให้มีศีลหรือให้เป็นศีล ให้มีสมาธิหรือให้เป็นสมาธิ ให้มีปัญญาหรือว่าเป็นปัญญา ก็ได้ การทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้นอย่างนี้เรียกว่าภาวนา ภาวนานี้จึงเป็นข้อสำคัญ เป็นการปฏิบัติโดยตรง เพราะว่าการปฏิบัติโดยตรงนั้นก็คือภาวนานี้เอง ทำให้มีขึ้นให้เป็นขึ้น นี่เป็นข้อที่พึงปฏิบัติในสัจจะข้อที่ ๔

เมื่อรู้จักแยกธรรมได้ถูกต้องดั่งนี้ ก็จะปฏิบัติได้ไม่ผิด การปฏิบัตินั้นก็จะเรียกว่า เป็นธรรมานุธรรมปฏิบัติ ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรมได้ แต่ถ้าปฏิบัติผิดหน้าที่ก็ไม่ได้รับประโยชน์ ไม่เป็นการปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม

๙ สิงหาคม ๒๕๑๔

๖

อนิจจะ
ทุกข์ตามธรรมชาติวิทยา

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง สำรวม กาย วาจา ใจ รวมใจทำสมาธิในการฟัง วันนี้จะได้แนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาในอีกประการหนึ่ง คือ ธรรม

คำว่า ธรรม นั้น ตามศัพท์แปลว่า ทรงไว้ ดำรงไว้ หมายถึง ทรงตัวเอง หรือดำรงตัวเอง คือดำรงความจริงอยู่เสมอ ไม่มีเปลี่ยนแปลง เพราะฉะนั้นจึงมีคำอธิบายโดยปริยายอีกทางหนึ่งว่า ธรรมนั้นก็หมายถึงสัจจะ ที่เราแปลว่า ความจริง คำว่าสัจจะที่เราแปลว่าความจริงนั้น ก็เป็นการแปลตามความหมาย แต่โดยพยัญชนะคือถ้อยคำ สัจจะแปลว่า สิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ หรือว่าสภาพที่มีอยู่ สภาพที่เป็นอยู่ ก็หมายความว่าไม่เปลี่ยนแปลงไปนั่นเอง ฉะนั้นโดยความ สิ่งใดที่ทรงอยู่ ดำรงอยู่ สิ่งนั้นก็มีอยู่ เป็นอยู่ หรือว่าสิ่งใดที่มีอยู่ เป็นอยู่ สิ่งนั้นก็ทรงอยู่ ดำรงอยู่ โดยนัยนี้คำว่าธรรมกับคำว่าสัจจะจึงมีความหมายเป็นอันเดียวกัน ฉะนั้นธรรมที่มีความหมายว่าทรงอยู่ ดำรงอยู่ คือมีอยู่ เป็นอยู่

นี้จึงได้แก่สัจจะ และก็เรียกรวมกันว่า สัจจธรรม แปลว่าธรรมคือสัจจะ

ธรรมคือสิ่งที่มีอยู่เป็นอยู่ อันหมายถึงสัจจะที่เราทั้งหลายแปลกัน ว่าความจริง ก็เพราะว่าสิ่งที่เป็นความจริงทีเดียวนั้นก็ต้องเป็นสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ คือว่าเป็นสิ่งที่ทรงอยู่ ดำรงอยู่ นั่นเอง ธรรมคือสัจจะหรือสัจจธรรมนี้ก็ได้แก่ ธรรมดา เป็นของที่มีอยู่ประจำโลก พระพุทธเจ้าจะทรงอุบัติขึ้นหรือว่าไม่ทรงอุบัติขึ้น คือว่าจะมีผู้ตรัสรู้พระธรรม หรือว่าไม่ตรัสรู้พระธรรม ธรรมคือธรรมดานี้ก็มีอยู่ เป็นไปอยู่

ในข้อนี้ มีพระสูตรแสดงไว้ว่า ธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ความตั้งอยู่ของธรรม ธรรมนิยาม ความกำหนดแน่ของธรรม ตั้งอยู่มีอยู่ พระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลายจะทรงอุบัติขึ้นหรือไม่ทรงอุบัติขึ้นก็ตาม ธาตุนั้นคือธรรมฐิติ ธรรมนิยาม ก็มีอยู่ดำรงอยู่ แต่ว่าเมื่อพระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลายทรงอุบัติขึ้น คือว่าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็จำแนก แจก แสดง เปิดเผย กระทำให้ตื้นซึ่งธาตุนั้น คือธรรมฐิติ ธรรมนิยามนั้น ในพระสูตรนี้ได้แสดงชี้ไว้ว่า ธาตุนั้นคือธรรมฐิติธรรมนิยามที่ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ ว่าอย่างไรได้แก่อะไร ก็ได้แก่

สังขารทั้งปวง ไม่เที่ยง
สังขารทั้งปวง เป็นทุกข์
ธรรมทั้งปวง เป็นอนัตตา มิใช่ตัวตน

ข้อที่ว่ามานี้เป็นธรรมฐิติ ธรรมนิยาม อันเรียกว่าธาตุนั้น

ที่ตั้งอยู่ ดำรงอยู่ เมื่อพระตถาคตพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทรงอุบัติขึ้น คือได้ตรัสรู้ ก็ได้ทรงแสดง ทรงบอก ทรงเปิดเผย ทรงกระทำให้ตื้น คือให้เข้าใจง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ดั่งนี้ เพราะฉะนั้น ธรรมคือสัจจะหรือที่เรียกในในพระสูตรนี้ว่า "ธาตุ" (ธา-ตุ) นี่แหละคือธรรมฐิติธรรมนิยาม เป็นสิ่งที่มีอยู่ ประจำอยู่ สัจจธรรมนี้จึงมีประจำอยู่ ก่อนพระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้น พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้พระธรรม ก็คือตรัสรู้สัจจธรรม ธรรมที่มีอยู่เป็นอยู่นี้เอง

เมื่อวันก่อนได้แสดงว่า ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้คือ อริยสัจจ์ ๔ มาวันนี้ว่าธรรมฐิติธรรมนิยาม ๓ ข้อไม่ขัดแย้งกันหรือ ก็ตอบว่าไม่ขัดแย้งกัน เพราะธรรมฐิติธรรมนิยามทั้ง ๓ ข้อนี้ ก็รวมอยู่ในอริยสัจจ์ ๔ นั้นเอง และโดยเฉพาะข้อที่สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ก็รวมอยู่ในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ดังที่ได้กล่าวแล้วว่า สามัญลักษณะ ๓ อย่าง อนิจจตา ทุกขตา อนัตตา ก็รวมเข้าในทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ฉะนั้น ในวันนี้จึงจะจับอธิบายธรรมฐิติธรรมนิยามทั้ง ๓ ข้อนี้

ทุกกาลทุกสมัยสังขารทั้งหลายย่อมไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายย่อมเป็นทุกข์ ธรรมทั้งหลายย่อมเป็นอนัตตา ไม่ใช่ตัวตน **อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา** นี้ในนวโกวาทแสดงไว้ในหมวดสามัญลักษณะ ลักษณะที่ทั่วไปแก่สังขารทั้งปวง ๓ อย่าง แต่ว่าในที่นี้แสดงโดยชื่อว่า ธรรมฐิติ ความตั้งอยู่ของธรรม ธรรมนิยาม ความ

กำหนดแน่ของธรรม และมีข้อสามที่แสดงว่าธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ไม่แสดงว่าสังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา

ในข้อนี้มีอธิบายว่า คำว่าธรรมทั้งปวงนั้นหมายรวมทั้งสังขารและวิสังขารเป็นอนัตตา จึงกล่าวได้ว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ สังขารทั้งปวงเป็นอนัตตา แต่ว่าข้อท้ายนี้ วิสังขารก็เป็นอนัตตาด้วย ฉะนั้น จึงได้ใช้คำให้คลุมถึงทั้งหมดว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะว่าคลุมถึงทั้งสังขาร ทั้งวิสังขาร หรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สังขตธรรม อสังขตธรรม คำว่าสังขารนั้นแปลว่าผสมปรุงแต่ง สิ่งที่ผสมปรุงแต่งทั้งหมดเรียกว่าสังขาร กล่าวโดยสรุปมี ๒ อย่างก่อน คือสังขารที่มีใจครอง เช่นว่าร่างกายของคนของสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย เรียกว่าอุปาทินกสังขาร ที่ไม่มีใจครองเช่นวัตถุทั้งหลาย เรียกว่าอนุปาทินนกสังขาร สิ่งทั้งหลายที่ปรากฏอยู่บรรดาที่ตาเห็นหูได้ยินโดยเป็นรูปเป็นเสียง จมูกได้กลิ่นโดยเป็นกลิ่น ลิ้นได้รสโดยเป็นรส กายได้ถูกต้องโดยเป็นโผฏฐัพพะ แม้ใจคิดนึกถึงปรุงแต่งถึงไปโดยเป็นเรื่องเป็นราวต่างๆ คือที่เป็นวิสัยของอายตนะ แต่ว่าเป็นสิ่งที่มีอยู่ เป็นอยู่ ปรากฏอยู่ อันเป็นสิ่งที่ปรุงแต่ง คือเป็นสิ่งที่มีเกิดขึ้น ตั้งอยู่ ดับไป ดังที่มีแสดงลักษณะของสังขารไว้ ๓ อย่าง คือมีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อมดับไปปรากฏ เมื่อตั้งอยู่มีความแปรปรวนเป็นอย่างอื่นปรากฏ

สิ่งเหล่านี้ไม่ว่าจะมีใจครองหรือไม่มีใจครอง ไม่ว่าจะเป็นวิสัยของตาหู เป็นต้น หรือว่าไม่เป็นวิสัยของตาหู เป็นต้น

ไม่ว่าจะเป็นเหตุ ไม่ว่าจะเป็นผล เป็นสังขารทั้งหมด คือเป็นสิ่งผสมปรุงแต่งทั้งหมด สิ่งผสมปรุงแต่งอันเรียกว่า สังขารนี้ไม่เที่ยง ที่เรียกว่า อนิจจะ ความไม่เที่ยงนั้นกำหนดพิจารณาได้ที่ตัวสังขารเอง ดังที่ท่านสอนให้พิจารณาไว้ถึงลักษณะที่เรียกว่า ไม่เที่ยง คือเกิดดับ สังขารทั้งหลายมีความเกิดดับ ไม่มีที่เกิดแล้วไม่ดับ มีเกิดมีดับเป็นคู่กัน อนึ่ง มีแล้วก็กลับไม่มี คือว่ามีเป็นนั่นเป็นนี่ขึ้นแล้วและในที่สุดก็กลับไม่มี เหมือนอย่างร่างกายมีชีวิตของทุกๆ คนนี้ ก่อนจะเกิดก็ไม่มี เมื่อเกิดก็มีขึ้นในที่สุดเมื่อแตกสลายก็กลับไม่มี จึงเป็นสิ่งที่มีแล้วกลับไม่มี

อนึ่ง เป็นของที่ดำรงอยู่ชั่วคราวเหมือนอย่างขอยืมเขามา ก็เหมือนอย่างร่างกายมีชีวิตนี้ของทุกๆ คน ดำรงอยู่ชั่วคราวไม่นานเท่าไหร่ เหมือนอย่างของที่ขอยืมเขามา คือขอยืมธาตุดินน้ำไฟลมจากโลกมาก่อร่างสร้างอัตภาพนี้ขึ้นแล้วก็ต้องส่งคืน ส่งธาตุดินน้ำไฟลมนี้คืนไปแก่โลก เหล่านี้เป็นลักษณะที่มีอยู่ เป็นไปอยู่ แก่สังขารทั้งหลาย กำหนดให้เห็นได้ ฉะนั้น สังขารทั้งหลายจึงไม่เที่ยง และพระพุทธเจ้าก็ตรัสสอนไว้โดยปริยายเป็นอันมาก เปิดเผยกระทำให้ตื้นว่า สังขารไม่เที่ยงอย่างไร แม้โดยนัยที่กล่าวมานี้

อนึ่ง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ คำว่าเป็นทุกข์นั้นไม่ได้หมายความว่า เป็นทุกขเวนา เช่นอาการเจ็บปวด เพราะว่าถ้าหมายความว่าเป็นทุกขเวทนาแล้ว ก็จะเป็นได้แต่เฉพาะอุปาทินกสังขาร คือสังขารที่มีใจครองเท่านั้น คำว่าเป็นทุกข์ในที่

นี้จึงมีความหมายว่าเป็นของที่ทนอยู่ยาก คือทนอยู่ไม่ได้ และคำว่า "ทุกขะ" นั้น ตามพยัญชนะก็แปลว่า ทนยาก คือทนอยู่ไม่ได้ จึงมีคำอธิบายไว้ว่า เพราะว่าถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่บ่อยๆ ตลอดเวลา ลักษณะที่ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่บ่อยๆ ตลอดเวลา นี้คือลักษณะที่เป็นทุกข์ พึงมองเห็นลักษณะที่ถูกบีบคั้นนี้ได้ที่สังขารทั้งปวง ที่ร่างกายนี้ก็มองเห็นได้ว่าถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา ต้นไม้ใบไม้เป็นต้นก็ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลา และข้อนี้ย่อมคลุมความไปถึงลักษณะที่เป็นทุกข์ทั้งหมดอันเนื่องไปจากความถูกบีบคั้นนี้ อันมีลักษณะต่างๆ

ดังเช่น ที่มีท่านแสดงถึงลักษณะที่เป็นทุกข์ของร่างกายที่มีชีวิตอันนี้ไว้หลายอย่างหลายประการ แม้กระทั่งการแสวงหาอาหารมาบริโภคก็เป็นทุกข์อย่างหนึ่ง การที่ต้องบริโภคอาหารก็เพราะถูกความเกิดความดับบีบคั้นนั่นเอง ร่างกายอันนี้ประกอบขึ้นด้วยธาตุดินน้ำไฟลมเป็นความเกิด แล้วก็ถูกความดับบีบคั้นให้สิ้นไปหมดไปอยู่ตลอดเวลา ก็ต้องหาธาตุดินน้ำไฟลมเข้ามาเพิ่มเติมอยู่ตลอดเวลา ก็แปลว่าความที่มาเพิ่มเติมนั้นก็เป็นความเกิดขึ้นอีก ก็เป็นความบีบคั้นอีก อาหารหยาบก็เห็นกันว่าบริโภควันละมื้อหนึ่ง สองมื้อ สามมื้อ แต่ว่าอาหารที่ละเอียดนั้นต้องบริโภคกันอยู่ทุกขณะ เช่นว่าลมหายใจเข้าออกที่ต้องกินลมกันอยู่ทุกขณะ เว้นขาดไม่ได้ แปลว่า การถ่ายและการกินนั้นมีอยู่ทุกขณะหายใจเข้าออก กินเข้าไปก็เท่ากับเกิด ถ่าย

ออกไปก็เท่ากับดับ เป็นความเกิดความดับของสังขารที่มีชีวิต จึงต้องถูกความเกิดความดับนี้บีบคั้นอยู่ตลอดเวลา แม้สังขารที่ไม่มีใจครองเช่นต้นไม้ ก็ต้องกินอาหารอยู่ตลอดเวลาเช่นเดียวกัน ถูกความเกิดความดับบีบคั้นอยู่ตลอดเวลาเหมือนกัน แม้สิ่งทั้งหลายนอกจากนี้ก็เช่นเดียวกัน แต่ว่ามีลักษณะที่ต่างๆ กันออกไป

เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงเป็นสิ่งที่ทนอยู่ไม่ได้ คือทนอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย นี่คือลักษณะที่เป็นทุกข์ สังขารทั้งหลายจึงเป็นทุกข์ พระพุทธเจ้าได้ทรงแสดงชี้แจงกระทำให้ตื้น คือให้เข้าใจง่ายว่าสังขารทั้งหลายเป็นทุกข์อย่างไรไว้เป็นอันมาก.

๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘

๗

อนัตตา
ธาตุแท้อสังขตธรรม

ขอให้ท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง คือรวมใจเพื่อฟัง เพื่อให้ได้ปัญญาในธรรมที่แสดง วันนี้จะแนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนา สืบต่อจากที่ได้กล่าวเมื่อวันก่อน

เมื่อวันก่อนได้แสดงข้อที่สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์

วันนี้จะได้แสดงข้อที่ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา คือมิใช่อัตตาตัวตน ข้อนี้นับว่าเป็นหลักสำคัญของพระพุทธศาสนา ซึ่งต่างจากศาสนาอื่นทั้งหมด บรรดาศาสนาอื่นทั้งหมดไม่ว่าจะเป็นศาสนาที่เกิดก่อนพระพุทธศาสนา หรือศาสนาที่เกิดภายหลังพระพุทธศาสนา ย่อมแสดงอัตตาคือตัวตนทั้งนั้น ดังจะพึงเห็นได้ เช่นศาสนาพราหมณ์ก็แสดงโดยเค้าความว่าทุกคนมีอาตมันคืออัตตา และเมื่อได้อบรมอาตมันหรืออัตตาให้เต็มที่แล้ว ก็เป็นมหาตมัน (อัตตาใหญ่) ดังที่มีใช้เรียกว่า มหาตมะ และ

มหาตมันนี้ในที่สุดก็เข้ารวมอยู่ในปรมาตมันเป็นบรมอัตตา เป็นที่รวมของอัตตาทั้งหมด การแสดงเค้านี้ก็คล้ายจะกล่าวเรียกได้ว่า ธรรมทั้งปวงเป็นอัตตาหรืออาตมัน แม้ศาสนาที่เกิดภายหลังพระพุทธศาสนาก็เช่นเดียวกัน แสดงถึงสรวงสวรรคอันเป็นที่สถิตอยู่ของพระเป็นเจ้าหรือของเทพ ซึ่งดำรงอยู่เป็นนิรันดร์ และผู้ที่ได้ปฏิบัติตามลัทธิศาสนานั้นๆ ตายไปก็จะได้ไปเกิดในสรวงสวรรค์อยู่กับพระเป็นเจ้านั้นตลอดนิรันดร การแสดงดั่งนี้ก็เป็นการแสดงอัตตานั่นเอง และอัตตาที่สถิตอยู่นิรันดร ดังนั้นเท่ากับเป็นปรมาตมัน ดังแสดงในศาสนาพราหมณ์ หรือที่เป็นฮินดูในเวลาต่อมา แม้ในพระพุทธศาสนาเอง ที่เป็นมหายานหรืออาจาริยวาท ก็ได้แก้หลักพระพุทธศาสนาเป็นอัตตาตัวตนไปเช่นเดียวกัน ดังที่ได้แสดงว่า ได้มีพระอาทิพุทธะสถิตอยู่เป็นนิรันดรในสรวงสวรรค์ชั้น ๑ และได้มีพระพุทธะอีกเป็นอันมากได้มีพระโพธิสัตว์อีกเป็นอันมาก สถิตอยู่เป็นนิรันดรเช่นกัน ส่วนพระพุทธเจ้าที่มาตรัสรู้ในโลกนี้เป็นพระมนุษยพุทธเจ้า ที่ถูกส่งให้มาเป็นคราวๆ การแสดงอย่างนี้ก็เป็นการแก้หลักของพระพุทธ-ศาสนาเดิม เป็นอัตตามีตัวตนไปอีก ก็เข้าทำนองปรมาตมันของศาสนาพราหมณ์นั่นแหละ แต่พระพุทธศาสนาสายเดิมนั้นหาได้แสดงเช่นนี้ไม่ ได้แสดงว่า **"สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา"** ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ในเบื้องต้นพึงเข้าใจอธิบายทั่วไปโดยสังเขปก่อนว่า คำว่าธรรมทั้งปวงนั้นมี ๒ อย่าง คือ

สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือสังขาร
อสังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยไม่ปรุงแต่ง ได้แก่วิสังขาร อีกอย่างหนึ่ง

สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือว่าสังขารนั้น ก็ได้แก่สังขารดังที่ได้อธิบายมาแล้วในข้อว่าสังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ คือว่าทุกๆ สิ่ง ทุกๆ อย่างที่ประกอบด้วยสังขตลักษณะ คือลักษณะของสิ่งที่มีปัจจัยปรุงแต่งขึ้นมา อันได้แก่ทุกข์มีความเกิดขึ้นปรากฏ มีความเสื่อมสิ้นไปปรากฏ เมื่อตั้งอยู่มีความแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปปรากฏ ทุกๆ สิ่งทุกๆ อย่างที่ประกอบด้วยลักษณะดังนี้เป็นสังขาร หรือกล่าวให้สั้นเข้ามาอีกอย่างหนึ่งว่า สิ่งที่มีความเกิดขึ้นและความดับไปเป็นธรรมดา สิ่งนั้นเป็นสังขารหมด ในข้อนี้ก็ได้อธิบายแล้วในข้อข้างต้นนั้น สังขตธรรม ธรรมที่ปัจจัยปรุงแต่ง หรือสังขาร คือสิ่งที่มีลักษณะดังที่กล่าวมานี้ เป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นทุกขะคือเป็นทุกข์ และเป็นอนัตตาไม่ใช่อัตตาตัวตนดังกล่าวในข้อที่ ๓ นี้ ลักษณะอันจะพึงพิจารณาให้เห็นว่าเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตนนั้น ดังนี้

ไม่อยู่ในอำนาจ คือบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ว่าขอให้สังขารของเราจงเป็นอย่างนี้เถิด ขอให้สังขารของเราอย่าเป็นอย่างนั้นเลย ยกตัวอย่างเช่นว่า กายและใจอันนี้เรียกตามศัพท์ธรรมว่า นามรูป นามก็คือใจ รูปก็คือกาย เรียกว่า นามรูป หรือเรียกอย่างง่ายๆว่า กายใจอันนี้ หรือว่าจะเรียกจำแนก

ออกไปอีกว่า ขันธ์ ๕ คือกองทั้ง ๕ ได้แก่

รูปขันธ์ กองรูป คือรูปกายอันนี้

เวทนาขันธ์ กองเวทนา ได้แก่ความรู้สึกเป็นสุข เป็นทุกข์ หรือเป็นกลางๆ ไม่ทุกข์ ไม่สุข

สัญญาขันธ์ กองสัญญา คือความจำหมาย

สังขารขันธ์ กองสังขาร คือความคิดปรุงหรือความปรุงคิดต่างๆ

วิญญาณขันธ์ กองวิญญาณ คือความรู้สึก เห็นรูป ได้ยินเสียงเป็นต้น

ทั้ง ๕ นี้เป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน เพราะบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้ ด้วยว่าขันธ์ทั้ง ๕ นี้ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย จะบังคับว่า อย่าให้แก่ อย่าให้เจ็บ อย่าให้ตาย ดังนี้หาได้ไม่ ในบางพระสูตรได้ยกเอาเจ็บขึ้นมาเป็นตัวอย่างว่าเป็นไปเพื่ออาพาธคือความป่วยไข้หรือว่าความเจ็บป่วยต่างๆ แต่โดยความก็หมายรวมทั้งหมดดังที่กล่าวมา เมื่อบังคับให้เป็นไปตามปรารถนาไม่ได้จึงเป็นอนัตตามิใช่ตัวตน เมื่อเป็นดั่งนี้ จึงกล่าวได้อีกว่า ขัดกันกับความเป็นอัตตาคือตัวตน ก็เพราะว่า อันสิ่งที่จะพึงเรียกว่าเป็นอัตตาคือตัวนั้นพึงเป็นสิ่งที่เที่ยง ยั่งยืน ไม่แปรปรวน คือเป็นไปตามที่ปรารถนาต้องการ สิ่งที่เป็นอัตตาคือตัวตนพึงเป็นเช่นนี้ แต่ว่าขันธ์ทั้ง ๕ นี้หาได้เป็นเช่นนี้ไม่ เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ขัดกันกับความเป็นอัตตาคือตัวตน เมื่อเป็นดั่งนี้จึงกล่าวได้อีกว่าเป็นของที่สูญ คือว่างเปล่าจากความเป็น

อัตตาคือตัวตนที่แท้จริงนั้น ความรู้สึกว่าเป็นอัตตาคือตัวตนนั้น เป็นเพียงความยึดถือเท่านั้น คือยึดถือว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นของเรา เราเป็น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ เป็นอัตตาตัวตนของเรา ดั่งนี้ เป็นเพียงความยึดถืออันเรียกว่า อุปาทาน คือความยึดถือของใจ ยึดถือไว้เช่นนี้ แต่อันที่จริงนั้น รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ หาได้เป็นของเรา เป็นเรา หรือว่าเราเป็นดังที่ยึดถือนั้นไม่ รูปก็คงเป็นรูป เวทนาสัญญาสังขารวิญญาณก็คงเป็นเวทนาสัญญาสังขารวิญญาณ หรือกล่าวอีกอย่างหนึ่ง กายและใจอันนี้ก็คงเป็นกายและใจ หาได้เป็นเราเป็นของเรา หรือว่าเราเป็นตามยึดถือไม่ ฉะนั้นจึงไม่มีเรา ไม่มีของเรา กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มีอัตตาคือตัวตนอันแท้จริงอยู่ในขันธ์ ๕ หรือในกายและใจอันนี้ กายและใจอันนี้จึงว่างเปล่าจากความเป็นอัตตาตัวตนโดยแท้จริง ไม่มีอัตตาตัวตนอยู่ในกายและใจ หรือในขันธ์ ๕ อันนี้ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า ไม่มีเจ้าของโดยแท้จริง ความเป็นเจ้าเข้าเจ้าของนั้นเป็นความยึดถือเท่านั้น ดังที่กล่าวว่า รูปเป็นของเรา เวทนาเป็นของเรา เป็นต้น หรือว่ากายของเรา ใจของเรา เป็นต้น หรือว่าสิ่งนั้นสิ่งนี้ของเราดังนี้ เป็นสักแต่ว่าความยึดถือ โดยที่แท้แล้วสิ่งเหล่านี้หาได้เป็นของเราหรือเป็นของตนโดยแท้จริงไม่

เพราะฉะนั้น จึงเป็นสิ่งที่ไม่มีเจ้าของ ลักษณะที่พึงพิจารณาดังกล่าวมานี้ คือไม่เป็นไปในอำนาจ ขัดแย้งต่อความ

เป็น อัตตา สูญคือว่างเปล่าจากความเป็นอัตตา ไม่มีความเป็นเจ้าของที่แท้จริง ดังนี้เป็นลักษณะแห่งอนัตตา คือมิใช่อัตตาตัวตน

ตามที่ยกมานี้ ยกมาเป็นตัวอย่างเฉพาะขันธ์ ๕ หรือรวมเรียกว่านามรูป หรือกายและใจอันนี้ แม้สังขารทุกๆ อย่างในโลกนี้ก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน คือเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน โดยที่มีลักษณะอันจะพึงกำหนดพิจารณาได้เช่นเดียวกันดังที่กล่าวมาแล้ว

อสังขตธรรม ธรรมที่ไม่มีปัจจัยปรุงหรือวิสังขาร ได้แก่อะไร ในข้อนี้เป็นสิ่งที่พิจารณาเห็นได้ยากสักหน่อย ในบาลีท่านใช้คำเป็นพหูพจน์ คือมีจำนวนมากสิ่ง จึงตรงกันข้ามกับความเข้าใจของบางคนที่ว่า วิสังขารหรืออสังขตธรรมนั้นมีอย่างเดียวได้แก่พระนิพพาน แต่เพราะท่านแสดงคำไว้เป็นพหูพจน์ คือว่าอสังขตธรรมทั้งหลายหรือว่าวิสังขารทั้งหลาย ก็แสดงว่ามีมากอสังขตธรรมหรือวิสังขารพึงพิจารณาเห็นโดยหลักทั่วไปว่า ได้แก่สิ่งที่เป็นธาตุแท้ที่ไม่มีอะไรผสมปรุงแต่งทั้งหมด สิ่งที่เป็นธาตุแท้นี้พึงมีได้ทั้งที่เป็นวัตถุหรือเป็นรูปธรรม ทั้งส่วนที่ไม่ใช่เป็นวัตถุหรือขอยืมเรียกว่านามธรรม

กล่าวถึงสิ่งที่เป็นวัตถุก่อน ธาตุแท้ที่เป็นวัตถุนั้นไม่ได้หมายถึงธาตุ ๔ ที่เป็นอารมณ์ของวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ ธาตุลม ดังที่แสดงว่า ส่วนที่แข้นแข็งมีผมขนเป็นต้นเป็นธาตุดิน ส่วนที่เอิบอาบมีน้ำดีน้ำเสลดเป็นต้น

เรียกว่าธาตุน้ำ ส่วนที่อบอุ่นเช่นไฟธาตุในร่างกาย อันนี้เรียกว่าธาตุไฟ ส่วนที่พัดไหวเช่นลมหายใจเข้าออกเป็นต้นเรียกว่าธาตุลม ธาตุ ๔ ที่กล่าวมานี้ก็เป็นส่วนผสมคือเป็นสังขารทั้งนั้น อย่างผมขนเป็นต้นก็เป็นสังขาร เพราะเป็นสิ่งผสมปรุงแต่ง แต่ว่าเรียกว่าเป็นธาตุ ในที่นี้ก็หมายความแต่เพียงว่า เป็นธาตุสำหรับใช้พิจารณาทางกัมมัฏฐาน เพื่อที่จะได้มองเห็นว่า ในร่างกายอันนี้มีสักแต่ว่าเป็นธาตุดังกล่าว ไม่มีสัตว์บุคคลอัตตาตัวตนอยู่ที่ไหน ก็เพื่อให้เห็นเป็นอนัตตาดังที่กล่าวมาข้างต้น เพื่อให้เห็นว่าเป็นผมเป็นขนซึ่งเป็นธาตุดินเป็นต้น เพราะฉะนั้นแม้วัตถุดังที่เรียกว่าธาตุ ๔ นี้ก็ยังไม่ใช่เป็นธาตุแท้ ส่วนธาตุแท้นั้นก็จะต้องค้นกันต่อไปจนถึงละเอียดที่สุด ที่แยกออกไปอีกไม่ได้อันไม่มีสิ่งผสมปรุงแต่งอะไรอีก ถ้ามีก็นั่นแหละเป็นธาตุแท้

คราวนี้มาว่าถึงธาตุแท้ที่ไม่ใช่รูปไม่ใช่วัตถุดังที่ขอยืมคำเรียกว่านามธรรมนั้น ธาตุแท้ที่ไม่ใช่วัตถุดั่งนี้ พึงเห็นได้ลักษณะหลายอย่าง ธรรมที่เป็นสัจจะคือเป็นความจริง ที่เป็นกฎธรรมดามีประจำอยู่ ดังเช่นที่แสดงไว้ในธรรมนิยามสูตร ที่กำลังอธิบายนี้ว่า สังขารทั้งหลายไม่เที่ยง สังขารทั้งหลายเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ข้อเหล่านี้เป็นอสังขตธรรม หรือเป็นวิสังขาร คือไม่ใช่ปรุงแต่งขึ้นมา ไม่มีใครปรุง ไม่มีใครแต่งขึ้นมา แต่ว่าเป็นความจริง เป็นความจริงที่ดำรงอยู่ ไม่มีเกิด ไม่มีดับ แม้พระพุทธเจ้าเองก็ไม่ได้ทรงแต่งขึ้น แต่ว่าทรงค้นพบ เมื่อทรงค้นพบแล้วก็ได้ทรงบอก ทรงแสดง ทรงชี้แจงให้รู้เท่านั้น

ฉะนั้น แม้สัจจธรรมดังที่กล่าวมานี้ก็เป็นอสังขตธรรม หรือเป็นวิสังขาร ธรรมที่พระพุทธเจ้าตรัสรู้ คือที่ทรงพบทั้งหมด โดยเป็นสัจจะ โดยเป็นความจริง ที่ไม่มีเกิด ไม่มีดับ ดังนี้ ก็กล่าวได้ว่าเป็นอสังขตธรรม หรือเป็นวิสังขารทั้งหมด

คราวนี้ อสังขตธรรมหรือวิสังขารที่ผู้ปฏิบัติพึงบรรลุคือเข้าถึง ก็ได้แก่ภูมิชั้นที่พึงบรรลุ ที่พึงเข้าถึงโดยลำดับ อันภูมิชั้นเหล่านี้เป็นสิ่งที่มีอยู่ ผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง สิ่งที่ผู้ปฏิบัติปรุงแต่งนั้นได้แก่การปฏิบัติที่เป็นเหตุและการบรรลุที่เป็นผล การปฏิบัติที่เป็นเหตุนั้นกล่าวโดยย่อเป็นตัวอย่างก็ได้แก่มรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าเป็นศีล สมาธิ ปัญญา ผู้ปฏิบัติต้องปรุงต้องแต่ง คือต้องปฏิบัติให้เป็นศีลขึ้นมา ให้เป็นสมาธิขึ้นมา ให้เป็นปัญญาขึ้นมา คือต้องทำนั่นเอง ถ้าไม่ปรุงไม่แต่ง คือไม่ทำ ก็ไม่เป็นศีลไม่เป็นสมาธิไม่เป็นปัญญาขึ้นมา เพราะฉะนั้น การปฏิบัติทั้งหมดนี้จึงเป็นสังขตธรรมที่ปรุงแต่ง หรือเป็นสังขาร คราวนี้การบรรลุภูมิชั้นด้วยการปฏิบัติไปโดยลำดับ แม้การบรรลุนี้ก็เป็นการปรุงการแต่ง คือต้องทำจึงมีการบรรลุ ถ้าไม่ทำก็ไม่มีการบรรลุ แต่ว่าภูมิชั้นที่บรรลุขึ้นไปโดยลำดับนั้นไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เป็นสิ่งที่มีอยู่ ฉะนั้น ภูมิชั้นนั้นก็เป็นวิสังขาร หรือเป็นอสังขตธรรม ธรรมที่ไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง

ยกตัวอย่างที่เป็นวัตถุ เช่นว่าการเดินทาง การถึง และภูมิประเทศที่ถึง การเดินทางนั้นผู้เดินทางต้องปรุงต้องแต่งคือต้องทำ คือทำการเดินทาง จะเดินไปด้วยเท้าหรือด้วยยวดยาน

พาหนะอันใดก็ตาม ต้องมีการปรุงการแต่งคือต้องทำ ทำการเดินทาง การเดินทางนี้จึงเป็นสังขตธรรม หรือเป็นสังขาร คราวนี้เมื่อเดินทางไปก็มีการถึง การถึงนั้นก็เป็นการปรุงการแต่งเหมือนกัน ต้องทำเหมือนกันจึงมีการถึง ฉะนั้นการถึงจึงเป็นสังขตธรรม หรือเป็นสังขาร แต่ว่าภูมิประเทศที่ถึงนั้นไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เป็นสิ่งที่มีอยู่ เหมือนอย่างเช่นเดินทางไปไหว้พระปฐมเจดีย์ การเดินทางไปก็ดี การถึงพระปฐมเจดีย์ก็ดี นี่เป็นสังขตธรรมหรือเป็นสังขาร แต่ภูมิประเทศที่ถึงองค์พระปฐมเจดีย์นั้น ผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เป็นสิ่งที่มีอยู่ แต่ว่าเป็นที่ถึงเท่านั้น ภูมิประเทศที่ถึงนี่แหละเท่ากับเป็นวิสังขารหรืออสังขตธรรม นี้เป็นการเปรียบเทียบทางวัตถุ คราวนี้ทางการปฏิบัติก็เช่นเดียวกัน การปฏิบัติและในการบรรลุนี่เป็นสังขตธรรมเป็นสังขาร แต่ว่าภูมิธรรมที่ถึงที่บรรลุไปโดยลำดับนี่เป็นวิสังขารหรือเป็นอสังขตธรรม ผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง

เพราะฉะนั้น ท่านจึงมีแยกเรียกว่า มรรคผลนิพพาน มรรคนั้นก็คือการปฏิบัติ ผลนั้นก็คือการบรรลุหรือการถึง มรรคและผลนี่เป็นสังขตธรรมที่ต้องปรุงแต่ง หรือว่าเป็นสังขาร ผู้ปฏิบัติจะต้องปฏิบัติในมรรค คือทำมรรคปรุงมรรคแต่งมรรคให้มีขึ้น จึงจะบรรลุจึงจะถึง การบรรลุ การถึงนั้นจึงเป็นสิ่งที่ต้องทำต้องปรุงต้องแต่ง จึงเป็นสังขตธรรมหรือเป็นสังขารทั้งหมด และก็ต้องอยู่ในลักษณะของความเกิดดับดังกล่าวมาข้างต้น ก็เพราะว่า เกิดก็คือว่าต้องทำให้มีขึ้น ความทำให้มีขึ้นนี้เรียกว่า

เกิด คราวนี้เมื่อสำเร็จลงแล้วก็ดับ ก็เหมือนอย่างว่า เมื่อเริ่มปฏิบัติก็เป็นเกิดไปโดยลำดับ คราวนี้เมื่อบรรลุแล้วก็หยุดการปฏิบัติได้ และการบรรลุนั้นก็เป็นอันว่าสิ้นสุด หมายความว่า ในขั้นนั้นก็เป็นอันดับ เพราะฉะนั้นแม้มรรคและผลก็เป็นสิ่งที่มีเกิดมีดับดั่งนี้ แต่ว่าภูมิที่บรรลุคือนิพพานนั้นผู้ปฏิบัติไม่ได้ปรุงไม่ได้แต่ง เพราะฉะนั้นท่านจึงเรียกว่าบรรลุนิพพาน เป็นสิ่งที่มีอยู่ เป็นสิ่งที่ไม่เกิดไม่ดับ คือเป็นธรรมดา หรือเป็นกฎธรรมดา ดังที่กล่าวมาข้างต้นนั้นคือเป็นสัจจธรรมที่เป็นตัวความจริง ไม่มีเกิด ไม่มีดับ เป็นสิ่งที่มีอยู่ และท่านเรียกว่าเป็นอายตนะ คือเป็นที่ต่อได้ หมายความว่าบรรลุได้ ไม่ใช่บรรลุไม่ได้ และนิพพานนั้นก็มีหลายชั้นโดยลำดับ แต่จะยังไม่กล่าวให้พิสดารในวันนี้

เพราะฉะนั้น อสังขตธรรมหรือวิสังขารเมื่ออธิบายดั่งนี้จึงเป็นสิ่งที่มีมาก และแม้อสังขตธรรมหรือวิสังขารนี้ก็เป็นอนัตตา คือมิใช่เป็นอัตตาตัวตนของใคร แต่เป็นกฎธรรมดาเป็นสัจจธรรมไม่มีใครเป็นเจ้าเข้าเจ้าของทั้งนั้น เป็นอนัตตาคือมิใช่อัตตาตัวตนอยู่ตามสภาพธรรม

ฉะนั้น ผู้ปฏิบัติธรรมในพระพุทธศาสนา ท่านจึงสอนให้ปฏิบัติปล่อยวางไม่ยึดถือ พิจารณาสิ่งอันใดก็พิจารณาเพื่อปล่อยวางสิ่งอันนั้น ไม่ใช่เพื่อยึดถือสิ่งอันนั้น เช่นว่าพิจารณาสติปัฏฐานทั้ง ๔ กาย เวทนา จิต ธรรม หรือพิจารณานามรูปพิจารณาแล้วก็ปล่อยวาง ไม่ยึดถือ และแม้ธรรมปฏิบัติจะเป็นสติก็ตาม จะเป็นสมาธิก็ตาม เป็นปัญญาก็ตาม ก็ไม่ใช่เป็นสิ่ง

พึงยึดถือว่า สติสมาธิปัญญาเหล่านี้เป็นอัตตาตัวตน เพราะว่า สติสมาธิปัญญาเหล่านี้เป็นเครื่องปล่อยวางความยึดถือทั้งหมด จะไปยึดถือเอาเครื่องปล่อยวางความยึดถือก็ไม่ได้ ยึดถือเข้าเมื่อใดก็เป็นอุปาทานเข้าเมื่อนั้น เป็นอันตราย ต่อสติสมาธิปัญญาที่ปฏิบัติ เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหมด แม้ที่เป็นวิสังขาร คืออสังขตธรรม จึงเป็นอนัตตา มิใช่อัตตาตัวตน ผู้ปฏิบัติเพื่อบรรลุนิพพานถ้าไปยึดพระนิพพานเข้าเมื่อใดก็บรรลุไม่ได้ ดังที่มีแสดงถึงท่านพระอานนท์ว่า ในวันที่ท่านจะตรัสรู้นั้น ท่านมีความเพียรแรงกล้า ท่านมุ่งจะบรรลุพระนิพพาน ให้ได้ ก็แปลว่ายึดพระนิพพาน ก็บรรลุไม่ได้ จนท่านคิดว่าท่านจะพักหยุดการปฏิบัติสักพักจึงได้เอนองค์ลง ในขณะที่เอนองค์ลง เรียกว่าอยู่ในอิริยาบถทั้ง ๔ ไม่ใช่นั่ง ไม่ใช่นอน ไม่ใช่ยืน ไม่ใช่เดิน ความบรรลุนิพพานก็ปรากฏขึ้นในขณะนั้น ก็คือในขณะที่ท่านปล่อยวางนั่นเอง ปล่อยวางความยึดถือ ท่านบำเพ็ญธรรมปฏิบัติมาเต็มเปี่ยมแล้ว แต่ว่ายังยึดถืออยู่ มุ่งอยู่ด้วยตัณหา อยากจะได้อยากจะถึงโดยเร็ว ก็บรรลุไม่ได้ ครั้นปล่อยวางใจลงก็บรรลุทันที ดังนี้

เพราะฉะนั้น ธรรมทั้งหมด คือทั้งที่เป็นสังขตธรรมหรือสังขาร อสังขตธรรมหรือวิสังขาร เป็นอนัตตามิใช่ตัวตน นี้

เป็นหลักของพระพุทธศาสนาที่เป็นสายตรง ไม่มีอัตตาตัวตนทั้งหมด จึงนับว่าเป็นลักษณะพิเศษ ที่ท่านทั้งหลายควรจะกำหนดให้ทราบไว้ มีจำเพาะพระพุทธศาสนาเท่านั้น.

วันที่ ๑๖ สิงหาคม ๒๕๑๘

๘

โมกขธรรมเมื่อก่อนตรัสรู้

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกายวาจาใจพร้อมเพื่อจะฟัง ทำสมาธิในการฟังเพื่อให้ได้ปัญญา คือความรู้ในธรรมที่แสดงนี้

ได้แสดงแนะนำให้ท่านทั้งหลายได้รู้จักพระพุทธศาสนาในวันหลังๆ นี้ได้แสดงถึงธรรมอันเป็นสัจจะ ว่าเป็นสิ่งที่ตั้งอยู่ดำรงอยู่ ไม่เกิดไม่ดับ ก่อนแต่ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ครั้นเมื่อพระองค์ได้ตรัสรู้ คือตรัสรู้ธรรมคือสัจจะนี้ เป็นต้นว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา ครั้นตรัสรู้แล้วก็ได้ทรงแสดงเปิดเผย กระทำให้แจ้ง กระทำให้ตื้นเพื่อให้ผู้ฟังทั้งหลายเข้าใจได้โดยง่ายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง สังขารทั้งปวงเป็นทุกข์ ธรรมทั้งปวงเป็นอนัตตา เพราะฉะนั้น ธรรมคือสัจจะนี้จึงเป็นสิ่งที่มีอยู่ดำรงอยู่มาก่อนแต่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ ความตรัสรู้ของพระองค์นั้นโดยความก็คือการที่ทรงค้นพบ

ธรรมที่เป็นสัจจะนี้นั่นเอง ยังมีข้อที่พึงแสดงเกี่ยวแก่ธรรมทั้ง ๓ ข้อนี้อีกทางวิปัสสนากัมมัฏฐาน แต่ว่าจะยังไม่กล่าวในวันนี้

วันนี้จะกล่าวถึงโมกขธรรม จักได้แนะนำให้รู้จักพระพุทธศาสนาในข้อนี้ก่อน ผู้ที่ได้ศึกษาพุทธประวัติคงจะระลึก จำได้ว่าก่อนแต่พระพุทธเจ้าจะตรัสรู้ได้ทรงเป็นพระราชกุมาร เป็นองค์รัชทายาทแห่งกรุงกบิลพัสดุ์ของแคว้นสักกะ ได้ทอดพระเนตรเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ จึงได้ทรงพิจารณาน้อมเข้ามาว่า ทุกคนผู้เกิดมาก็ต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ไม่มีใครจะเว้นไปได้ จึงได้ทรงปรารถนาโมกขธรรม ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น โดยที่ได้ทรงพิจารณาเห็นว่าสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มักมีอยู่เป็นคู่กัน เช่น มีร้อนก็มีเย็น มีมืดก็มีสว่าง ฉะนั้นเมื่อมีแก่เจ็บตายก็จะต้องมีไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย ทรงปรารถนาจะพบกับความไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตายนั้น อันเรียกว่า โมกขธรรม แปลว่า ธรรมเป็นเครื่องหลุดพ้น หมายความว่า พ้นจากแก่ เจ็บ ตาย เมื่อพ้นจากแก่เจ็บตายได้ก็ไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย ทรงปรารถนาภาวะเช่นนั้น คือไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ซึ่งทรงคาดคิดว่าจะต้องมีเพราะสิ่งทั้งหลายในโลกนี้มีเป็นคู่กันดังกล่าวแล้ว จึงได้มีพระหฤทัยน้อมไปในการบวช ทรงเห็นว่าผู้บวชมีโอกาสช่องว่างที่จะปฏิบัติเพื่อให้ประสบกับธรรมอันเป็นเครื่องพ้นนี้ ซึ่งทรงเห็นว่าเป็นของลุ่มลึก ถ้าเป็นฆราวาสอยู่ก็จะไม่สามารถปฏิบัติเพื่อให้พบได้ เพราะฆราวาสมีสิ่งกังวลห่วงใยอาลัยทั้งหลายเป็นอันมากรอบด้าน จึงได้ทรงสละเครื่องผูกพันทางฆราวาสหมด

ทุกอย่าง เสด็จออกทรงผนวช แล้วทรงแสวงหาโมกขธรรม จนถึงได้ทรงพบทางอันเรียกว่า "มัชฌิมาปฏิปทา" ข้อปฏิบัติที่เป็นหนทางกลาง

ได้ทรงปฏิบัติดำเนินไปในทางนี้อย่างสมบูรณ์ แล้วจึงได้ตรัสรู้พระธรรม ทรงพอพระหฤทัยว่า รู้แล้ว อันหมายความได้ว่า ได้ทรงประสบโมกขธรรมแล้ว เพราะได้ตรัสรู้พระธรรมดังกล่าวนี้ เราทั้งหลายจึงได้สวดสดุดีพระคุณของพระองค์ว่า "อรหัง สัมมาสัมพุทโธ" เป็นต้น กล่าวสั้นๆ ว่า "พระพุทธเจ้า"

คราวนี้ก็มีปัญหาว่า ได้เสด็จประกาศพระพุทธศาสนาอยู่ ๔๕ ปี ก็เสด็จดับขันธปรินิพพาน แล้วก็ได้มีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ ยังเหลืออยู่แต่พระบรมสารีริกธาตุเป็นที่เคารพนับถือบูชาอยู่ในโลก จึงมีปัญหาว่าเมื่อเป็นเช่นนั้นจะชื่อว่าได้ทรงประสบโมกขธรรมอย่างไร เพราะว่าได้ทรงตั้งพระปณิธานไว้ว่า โมกขธรรมที่ทรงคาดคิดไว้นั้นก็คือไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ทรงเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ก็ทรงสังเวชพระหฤทัย ก็ทรงต้องการที่จะไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย แต่ครั้นเมื่อได้ตรัสรู้พระธรรมทรงพอพระหฤทัยว่ารู้แล้ว ก็คือได้พบกับโมขธรรมนั้นแล้ว ก็ยังต้องเสด็จดับขันธปรินิพพาน ต้องมีการถวายพระเพลิงพระพุทธสรีระ เพราะฉะนั้นเมื่อมองดูที่ร่างกายก็ต้องทรงแก่ทรงเจ็บแล้วก็ตาย แต่เรียกว่าดับขันธปรินิพพาน

ฉะนั้น คำว่าโมกขธรรมจะพึงหมายอย่างไร ข้อนี้เป็นข้อที่ผู้ศึกษาพระพุทธศาสนาสมควรที่จะใคร่ครวญพิจารณาให้

ทราบแม้โดยทางปริยัติ คือทางตำราที่จะพึงอธิบายได้ ขอให้สังเกตว่า ในครั้งนั้นไม่ได้กล่าวถึงคนเกิด กล่าวถึงแต่คนแก่ คนเจ็บ คนตาย ทรงเห็นคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ก็ทรงสลดพระหฤทัย แต่ว่าจะว่าไม่กล่าวถึงเรื่องคนเกิดเลยก็ไม่ได้ เพราะตอนที่จะเสด็จออกทรงผนวชจริงนั้นก็เกี่ยวกับคนเกิดเหมือนกัน ดั่งที่มีเล่าในพุทธประวัติว่า พระนางพิมพาหรือยโสธรา ซึ่งเป็นพระชายาแห่งพระราชกุมาร ได้ประสูติพระโอรสคือพระราหุล เมื่อได้ทรงทราบข่าวประสูติพระราหุล ก็ได้ทรงมีพระดำริขึ้นอีกว่า ห่วงเป็นเครื่องผูกพันได้บังเกิดขึ้นอีกห่วงหนึ่งแล้ว และก็ได้ทรงตัดสินพระหฤทัยเด็ดขาดว่า จะต้องเสด็จออกทรงผนวชทีเดียว จึงได้เสด็จออกทรงผนวชในวันนั้น ดังนี้ แต่ว่าไม่ได้แสดงคนเกิดในฐานะเป็นเทวทูตเหมือนดัง คนแก่ คนเจ็บ คนตาย

และก็กล่าวได้ว่า เรื่องคนเกิดก็เป็นเหตุอันหนึ่งประกอบเข้าด้วยในอันที่ทำให้ทรงตัดสินพระหฤทัยเด็ดขาดเพื่อที่จะทรงผนวช แต่ว่าตามพุทธประวัตินั้นแสดงว่า พระดำริถึงเมื่อพระราหุลประสูตินั้นเป็นคนละอย่างกับพระดำริถึงเมื่อทรงพบคนแก่ คนเจ็บ คนตาย อันเรียกว่า เทวทูต ทรงดำริถึงพระราหุลเมื่อประสูติในฐานะที่เป็นห่วงผูกพัน แต่ว่าทรงดำริถึงคนแก่ คนเจ็บ คนตาย ในฐานะที่เป็นทุกข์ ที่ไม่พึงปรารถนาจริงๆ โดยที่ทรงน้อมเข้ามาว่า ทุกคนต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย แต่หาได้น้อมเข้ามาว่าต้องเกิดไม่ ทุกคนต้องแก่ ต้องเจ็บ ต้องตาย ก็คล้ายๆ กับว่าในขณะนั้นทรงไม่ต้องการแก่ เจ็บ ตาย แต่คล้ายๆ

กับว่าต้องการเกิด เกิดชนิดที่ดำรงอยู่โดยไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ที่เรียกว่าดำรงอยู่เป็นนิรันดรคือตลอดไป และความคิดอย่างนี้ แม้คนในปัจจุบันภายหลังนี้ก็มีเหมือนกัน แต่ว่าเดี๋ยวนี้อาจจะมีน้อย เมื่อไม่สู้นานมานี้ก็ยังพบ คือคนที่เที่ยวแสวงหาสมุนไพรอันเป็นยาอายุวัฒนะ ที่เมื่อเอามาผสมเป็นยาและบริโภคใช้แล้วจะไม่แก่ และพูดอย่างเกรงใจหน่อยว่า อายุยืนมาก ถ้าเป็นความต้องการอย่างเต็มที่แล้ว ก็ไม่แก่ไม่เจ็บไม่ตาย และลัทธิภายนอกพระพุทธศาสนา ที่เป็นศาสนาก็ดี หรือจะเป็นเพียงลัทธิปฏิบัติกันไม่เป็นศาสนาก็ดี ก็มีแสดงอยู่ทั่วไป ในแบบที่เรียกว่า เกิด แต่ว่าไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ดำรงอยู่ชั่วนิรันดร อย่างในศาสนาพราหมณ์ที่บังเกิดขึ้นก่อนพุทธศาสนา ถ้าเป็นลัทธิพราหมณ์ทั่วๆ ไป ที่นับถือพระพรหมเป็นสูงสุดมาก่อน ก็แสดงว่าพระพรหมเป็นอมตะ ไม่ตายเหมือนกัน คือไปเกิดเป็นพรหมแล้วก็ไม่ตาย จึงแสดงทางปฏิบัติต่างๆ เพื่อที่จะให้บังเกิดเป็นพรหม

ในลัทธิศาสนาพราหมณ์ ที่เป็นอุปนิษัท แสดงมาทางปรมัตถะทางธรรมาธิษฐาน คือยกเอาธรรมเป็นที่ตั้ง ก็ยังแสดงยืนยันว่า มีอัตตาหรืออาตมันในทุกๆ คน อาตมันหรืออัตตาเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ไม่ตายตลอดไป แต่ว่าเป็นชนิดที่เกิดอีกจนกว่าที่จะอบรมอย่างเต็มที่แล้วก็เลื่อนขึ้นเป็นมหาตมัน หรือมหัตตาที่ไปเรียกใช้ยกย่องบางคนว่ามหาตมะ เช่น มหาตมะคานธี ก็มาจากมหาตมันหรือมหัตตา แปลว่า อัตตาใหญ่ ครั้นเมื่ออัตตา

ใหญ่นี้สิ้นชีพในชาตินี้ อัตตาใหญ่ก็ไปเข้ารูปในปรมาตมัน หรือปรมัตตา บรมอัตตา อัตตาอย่างยิ่งดำรงอยู่เป็นนิรันดร

ลัทธิปฏิบัติภายนอกอื่นๆ ก็เป็นเค้านี้มีมากเหมือนกัน เช่นลัทธิที่ปฏิบัติทางฤๅษีโยคี หรือทางจีนก็เป็นเซียน เป็นผู้วิเศษ แปลว่าปฏิบัติสำเร็จไปได้ ทั้งที่มีร่างกายเกิดมาเป็นมนุษย์อย่างนี้ ปฏิบัติทางจิตใจอย่างยิ่ง ทางฤๅษีโยคีหรือทางลัทธิเซียนของจีน จิตใจบรรลุธรรมในขั้นนั้นๆ แล้วก็กลายเป็นผู้วิเศษ ไปอยู่ในอีกส่วนหนึ่งและก็อยู่เรื่อยไป ทั้งที่มีร่างกายเป็นมนุษย์ ก็มีเชื่อกันมาอยู่อย่างนี้ จนถึงลัทธิที่บังเกิดขึ้นภายหลังพระพุทธศาสนา เช่นว่า ศาสนาคริสต์ ศาสนามะหะหมัด ก็แสดงถึงพระเป็นเจ้าที่ดำรงอยู่เป็นนิรันดร ก็แปลว่ามีเกิด เกิดเป็นตัวเป็นตน และเมื่อเกิดแล้วก็ดำรงอยู่เป็นนิรันดร

ในลัทธิพระพุทธศาสนาเอง เมื่อแยกออกเป็นมหายาน ดังที่ชาวทิเบต ชาวจีน ชาวญวน นับถือกันอยู่ มีบวชเป็นพระจีน พระญวน ทำกงเต็กประกอบพิธีกรรมต่างๆ แม้ในลัทธิมหายานของพระพุทธศาสนานี้ก็แสดงถึงพระอาทิพุทธเจ้า คือที่ไปเกิดเป็นพระพุทธเจ้าประทับอยู่เป็นนิรันดรอยู่ในสรวงสวรรค์ชั้นหนึ่ง อย่างเช่นที่แสดงว่าในสวรรค์ชั้นสุขาวดีอันอยู่ทางใต้ พระอาทิพุทธเจ้าประทับอยู่เป็นนิรันดร พร้อมทั้งพระโพธิสัตว์ พระอรหันตสาวกทั้งหลาย แล้วยังมีพระพุทธเจ้าที่รองๆ ลงมาตลอดถึงที่ส่งลงมา คล้ายๆ อวตารลงมาเป็นพระมนุษยพุทธเจ้า และก็แสดงว่า พระพุทธเจ้าผู้ทรงเป็นพระบรมศาสดาของเรา

ทั้งหลาย คือเจ้าชายสิทธัตถะ ที่เสด็จออกทรงผนวชและตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า ประกาศตั้งเป็นพระพุทธศาสนาขึ้นนี้ ก็เป็นพระมนุษยพุทธเจ้า ดั่งนี้

ในศาสนาพราหมณ์เองนั้นซึ่งในตอนต้นก็นับถือพระพรหมเป็นใหญ่ ในคัมภีร์พระพุทธศาสนาที่กล่าวถึงศาสนาพราหมณ์ก็แสดงถึงพระพรหม อันเป็นพระเจ้าที่นับถือของพวกพราหมณ์ ก็แสดงว่าในครั้งนั้นนับถือพระพรหมเป็นใหญ่ แต่ต่อมาในภายหลังก็นับถือพระนารายณ์ขึ้นมาอีกบ้าง พระศิวะขึ้นมาอีกบ้าง และก็มีนับถือพระเป็นเจ้าและเทวดาอื่นๆ อีกมากมาย ก็มาเป็นฮินดูจนถึงปัจจุบันนี้ เมื่อกล่าวโดยสรุปของศาสนาพราหมณ์แล้วก็นับถือพระเจ้าที่เป็นใหญ่อยู่ ๓ องค์ คือพระพรหม พระนารายณ์ และพระศิวะ บางหมู่ก็นับถือองค์หนึ่งเป็นใหญ่กว่าเป็นกลุ่มๆ กันไป และยังนับถือสิ่งที่เนื่องด้วยพระเป็นเจ้าทั้ง ๓ นี้อีกมาก แต่ว่าก็ล้วนแต่เป็นเชื่อว่าเป็นอมตะ คือไม่ตายทั้งนั้น

ตามที่แสดงมานี้ก็เพื่อที่จะชี้ให้เห็นว่า แม้ความดำริของพระโพธิสัตว์ คือพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนจะตรัสรู้ในครั้งนั้น ทรงปรารถนาไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย แต่ไม่ได้กล่าวถึงเกิด ก็พอจะเห็นว่ายังทรงปรารถนาความเกิด แต่ว่าเกิดชนิดที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย เค้าเดียวกับลัทธิศาสนาทั้งหลายทั้งที่เกิดก่อนและเกิดหลังพระพุทธศาสนาได้เชื่อถือปฏิบัติกันอยู่ ในข้อนี้ก็ขอให้ได้คิดว่า เป็นสันดานธรรมดาของมนุษย์ที่กลัวตาย จนถึงกับแสดงว่า ความกลัวตายนี้เป็นสัญชาตญาณอย่างหนึ่งของ

มนุษย์และสัตว์เดรัจฉานทั้งหลาย และก็ต้องการอายุยืน เพราะก็ต้องรู้ว่าจะต้องตายแน่ แม้เช่นนั้นก็ต้องการอายุยืน แต่โดยจริงใจแล้ว ถ้าไม่ตายได้ก็ดี คล้ายๆ อย่างนั้น เพราะฉะนั้นเมื่อต้องการที่จะไม่ตาย พร้อมทั้งไม่แก่ไม่เจ็บด้วย ก็จึงหาวิธีที่จะให้พ้นไปต่างๆ และส่วนใหญ่ก็คล้ายๆ กับยอมรับกันว่าในชาตินี้เป็นไปไม่ได้ ก็เป็นอันว่าในชาติอื่นก็ได้ เมื่อตายจากชาตินี้แล้วไปเกิดในชาติอื่นที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย อันเต็มไปด้วยความสุขดังนี้ ก็มักจะมีความปรารถนาตรงกันเช่นนี้ เป็นสันดานธรรมดาของมนุษย์ จึงได้บังเกิดเป็นลัทธิศาสนาขึ้นต่างๆ แสดงทางที่จะปฏิบัติให้เป็นที่สมปรารถนาของบุคคลผู้มีความต้องการเช่นนี้

เพราะฉะนั้น พระปรารถนาของพระพุทธเจ้าที่เสด็จออกทรงผนวชก็เป็นไปในเค้านี้นั่นเอง คล้ายๆ กับต้องการเกิดแต่ว่าเกิดแล้วก็ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ดำรงอยู่เป็นนิรันดร และก็ทรงเรียกภาวะเช่นนั้นว่า โมกขธรรม นี่เป็นความดำริที่บังเกิดขึ้นในระยะต้นก่อนที่จะตรัสรู้.

วันที่ ๑๘ สิงหาคม ๒๕๑๘

๙

โมกขธรรมเมื่อตรัสรู้

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำการสำรวมกายวาจาใจเพื่อฟัง ทำสมาธิในการฟังเพื่อให้ได้ปัญญา ในการแสดงนี้มุ่งแสดงให้รู้จักพระพุทธศาสนาในลักษณะนั้นๆ จะได้แสดงถึงโมกขธรรมต่อ พระพุทธเจ้าเมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ เมื่อทรงปรารถนาโมกขธรรมดังแสดงในพุทธประวัติ ก็น่าเห็นว่าได้ทรงปรารถนาที่จะพ้นจากความแก่ ความเจ็บ ความตาย คล้ายกับว่า เมื่อเกิดมาก็ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ดำรงอยู่เป็นนิรันดร ดังที่เป็นผลสูงสุดแห่งความปรารถนาของผู้นับถือลัทธิศาสนาทั้งหลายที่เกิดก่อนและที่เกิดภายหลังพระพุทธศาสนา และแม้ในพระพุทธศาสนาฝ่ายมหายานก็ได้แสดงผลสูงสุดอย่างนั้น ดังที่ได้แสดงในวันก่อนแล้ว ในวันนี้จะได้แสดงต่อไป

เมื่อพระองค์ได้ทรงปฏิบัติค้นหาโมกขธรรมดังที่ทรงประสงค์นั้น เมื่อทรงเข้าศึกษาในสำนักของอาฬารดาบส กาลามโคตร ผู้สอนในลัทธิสมาบัติ ๗ และในสำนักของอุททกดาบส

รามบุตร ผู้สอนในลัทธิสมาบัติ ๘ ตามที่เล่าว่าได้ทรงศึกษาจบความรู้ของอาจารย์และทรงปฏิบัติได้เสมอกับอาจารย์แล้ว ก็ได้ทรงเห็นว่ายังไม่ใช่เป็นโมกขธรรม ไม่ใช่เป็นทางของความตรัสรู้ จึงได้เสด็จหลีกออก แล้วไปทรงทำทุกรกิริยาคือทรมานกายให้ลำบากต่างๆ พิจารณาดูตามหลักฐานที่แสดงไว้ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ก็แสดงว่าลัทธิสมาบัติของท่านดาบสทั้งสองนั้นนำให้ไปเกิดในพรหมโลก ซึ่งจะไปดำรงอยู่ช้านานในพรหมโลกนั้นแล้วก็จะต้องกลับลงมาเกิดอีก จึงได้ทรงเห็นว่า ยังไม่ใช่เป็นโมกขธรรม เพราะยังจะต้องมาเกิดอีก คือแปลว่ายังจุติคือเคลื่อนออกมาจากพรหมโลกนั้นแล้วก็มาเกิดอีก ก็ยังไม่ใช่ดำรงอยู่เป็นนิรันดร การแสดงอย่างนี้ก็เป็นการแสดงอธิบายตามลัทธิของฌานสมาบัติ ที่ทางพระพุทธศาสนาก็รับรองไว้เหมือนกันว่า ได้ฌานสมาบัติก็จะไปเกิดในพรหมโลกตามลัทธิของท่านดาบสทั้งสองนั้นเอง ที่แสดงไว้ก็อาจจะแสดงว่าไปเกิดอยู่เป็นนิรันดร แต่ว่าตามหลักพระพุทธศาสนาที่แสดงเมื่อพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้แล้ว แสดงว่าเมื่อมีชาติคือความเกิดแล้วไม่ว่าเกิดในที่ไหนจะต้องมีตายทั้งนั้น จะเป็นพรหมเป็นเทพก็ต้องจุติหรือเคลื่อน คราวนี้ตามประวัติที่แสดงไว้ในหนังสืออื่นนอกจากคัมภีร์พระพุทธศาสนาก็มีแสดงเป็นเค้าว่า ท่านดาบสทั้งสองนั้นก็ถือลัทธิว่ามีอัตตาคือตัวตนนั่นเอง ตามเค้าอุปนิษัทที่ได้กล่าวมาแล้วในวันก่อนว่า ทีแรกก็เป็นอัตตาธรรมดา อาตมันแล้วก็เป็นมหัตตา หรือมหาตมัน แล้วก็รวมเข้าเป็นปรมัตตา

หรือปรมาตมัน แล้วก็ดำรงอยู่เป็นนิรันดร

แต่ในครั้งที่พระองค์เข้าไปศึกษานั้น ไม่ทรงเห็นด้วยว่าเป็นโมกขธรรมแล้ว จะเป็นเพราะยังทรงเห็นว่ายังถืออัตตาหรืออาตมันอยู่ และไม่ทรงเห็นด้วยที่ว่าเมื่อยังมีอาตมันอยู่ แม้ว่าจะเป็นปรมาตมัน ก็จะดำรงอยู่เป็นนิรันดรได้ อีกอย่างหนึ่งเมื่อยังถือว่ามีอาตมันอยู่ก็ต้องยังมีอุปาทานคือความยึดถืออยู่ ยังไม่ปล่อยวางทั้งหมด เมื่อยังมีความยึดถืออยู่ในสิ่งใด ก็ย่อมมีความทุกข์อยู่ในสิ่งนั้น ยังไม่พ้นทุกข์ได้ทั้งหมด เมื่อยังไม่พ้นทุกข์ได้ทั้งหมดก็ยังเป็นโมกขธรรมที่สมบูรณ์ไม่ได้ ยังทรงเห็นว่ามีอุปาทานอยู่ จึงได้เสด็จหลีกออกไปทรงแสวงหาหนทางใหม่ ก็ได้ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาแล้วก็ทรงเลิก เห็นว่าเป็นสิ่งที่ไม่มีประโยชน์เช่นเดียวกัน

ตอนนี้ในพระประวัติแสดงไว้ว่า ได้ทรงย้อนระลึกถึงสมาธิที่ทรงได้เมื่อเป็นพระราชกุมารเล็กๆ และตามเสด็จพระราชบิดาไปในพระราชพิธีแรกนาขวัญ ในขณะที่พระราชบิดาประกอบพิธีแรกนาขวัญนั้น พระราชกุมารได้ประทับพักอยู่ภายใต้ร่มหว้า และขณะนั้นจิตของพระองค์ได้รวมเข้ามา ได้ทรงกำหนดลมหายใจเข้าออก ก็ทรงได้สมาธิจิตถึงขั้นปฐมฌานคือความเพ่งที่หนึ่งในขณะนั้น แต่ว่าต่อมาภายหลังฌานนี้ก็เสื่อมไป ความระลึกได้ถึงสมาธิจิตที่เคยทรงได้นี้ทำให้พระองค์ทรงนึกขึ้นว่าทางแห่งสมาธิอย่างที่ทรงได้นั้นจะพึงเป็นทางนำไปสู่ความบรรลุโมกขธรรมหรือความตรัสรู้ได้กระมัง จึงได้ทรงตกลง

พระหฤทัยที่จะจับปฏิบัติไปตามทางนั้น เมื่อได้ทรงบำรุงพระกายให้ดีขึ้นแล้ว จึงทรงปฏิบัติไปตามทางนั้น

ตามนี้ก็แสดงว่าได้ทรงปฏิบัติเริ่มจากสมาธิ คือกำหนดลมหายใจเข้าออกนั่นเอง ครั้นทรงได้สมาธิจิตอย่างสูงจนถึงฌานแล้ว ฌานก็คือสมาธิจิตแน่วแน่แนบแน่น ที่แสดงว่าทรงบรรลุถึงฌานคือความเพ่งที่ ๑ ความเพ่งที่ ๒ ความเพ่งที่ ๓ ความเพ่งที่ ๔ ซึ่งความเพ่งที่ ๔ นี้แน่วแน่มากจนถึงลมอัสสาสะปัสสาสะไม่ปรากฏ คือว่าละเอียดที่สุด เรียกว่าหยุดลมหยุดหายใจเข้าหายใจออก แต่อันที่จริงนั้นก็คือว่าละเอียดที่สุดไม่ปรากฏอาการหายใจ ที่เรียกว่าความเพ่งนั้นก็เพราะว่า จิตเพ่งกำหนดอารมณ์ของสมาธินี้แน่วแน่ เรียกว่ารูปฌานความเพ่งที่มีรูปเป็นอารมณ์ คือหมายความว่าต้องมีอันใดอันหนึ่งเป็นนิมิตคือเครื่องกำหนดทางใจที่เป็นรูปนิมิต นิมิตที่เป็นส่วนรูปขึ้นในจิตใจ แล้วก็ทรงน้อมจิตที่เป็นสมาธินี้ไปเพื่อรู้ จึงได้ปรากฏผุดบังเกิดพระญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นในขันธ์เป็นที่อาศัยอยู่ในปางก่อนเป็นอันมาก ที่เรียกว่าระลึกชาติได้ พร้อมทั้งระลึกได้ถึงชื่อ โคตร สุข ทุกข์ เป็นต้น ในชาตินั้น ย้อนหลังไปตั้งแต่หนึ่งชาติ สองชาติ ออกไปตลอดจนถึงไม่มีประมาณ

ต่อจากนั้นก็บังเกิดจุตูปปาตญาณ เกิดพระญาณคือความหยั่งรู้ขึ้นในความเคลื่อนที่เรียกว่า “จุติ” ในความเข้าถึงที่เรียกว่า “อุปบัติ” ชาตินั้นๆ ของสัตว์ทั้งหลายว่าเป็นไปตามกรรมกระทำกรรมชั่วก็เข้าถึงชาติที่ชั่ว คือทุกข์ กระทำกรรมดีก็เข้าถึง

ชาติที่ดี มีสุข ในตอนนี้ก็อธิบายเพิ่มเติมว่า แม้ว่าจะประกอบกรรมอย่างไรในส่วนดี แม้ว่าจะดีอย่างไรก็ยังต้องมี “จุติ” คือความเคลื่อนออกจากชาติหนึ่ง และ “อุปบัติ” คือความเข้าถึงอีกชาติหนึ่ง อยู่เรื่อยไป

ต่อจากนั้นก็บังเกิดพระญาณที่สาม คือความหยั่งรู้ที่บังเกิดผุดขึ้นว่า นี่เป็นทุกข์ นี่เป็นเหตุเกิดทุกข์ นี่เป็นทางปฏิบัติแห่งความดับทุกข์ นี้เป็นอาสวะคือกิเลสที่นอนจม นี่เป็นเหตุเกิดอาสวะ นี่เป็นความดับอาสวะ นี่เป็นทางปฏิบัติถึงความดับอาสวะ

นี่เป็นทุกข์ก็มีอธิบายไว้ว่า ชาติคือความเกิดเป็นทุกข์ ชราความแก่เป็นทุกข์ มรณะความตายเป็นทุกข์ และโสกปริเทวะเป็นต้นเป็นทุกข์ ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่ในเวลาเช้า กล่าวโดยย่อขันธ์เป็นที่ยึดถือทั้งห้าประการเป็นทุกข์

ในข้อนี้ก็เป็นอันได้ตรัสรู้ว่า เมื่อยังมีชาติคือความเกิดก็ย่อมมีชราความแก่ มรณะความตาย เพราะฉะนั้นเมื่อยังมีชาติ ชรา มรณะอยู่ตราบใด ก็ยังมีทุกข์อยู่ตราบนั้น และก็ได้ตรัสรู้ว่าที่ยังมีชาติ ชรา มรณะ อยู่ ก็เพราะมีสมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์ได้แก่ตัณหา ดั่งที่ได้ปรารภกล่าวมาแล้ว ดับตัณหาเสียได้จึงจะเป็นความดับทุกข์ ในทางปฏิบัติที่จะดับตัณหาดับทุกข์ได้นั้นก็คือ มรรคมีองค์ ๘ หรือว่าย่นย่อเข้าคือ “ศีล สมาธิ ปัญญา” อริยสัจจ์สี่นี้ได้กล่าวโดยย่อในตอนแสดงธรรมจักรอันเป็นปฐมเทศนาแล้ว ต่อจากนั้นก็ได้ตรัสรู้ถึงอาสวะคือกิเลสที่นอน

จมหมักหมมอยู่ในจิตอันเป็นกิเลสส่วนลึก ได้ตรัสรู้ถึงเหตุเกิดอาสวะ ท่านก็แสดงว่าได้แก่ตัณหานั่นแหละ ถึงความดับอาสวะก็คือดับตัณหานี้ได้หมด ถึงทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะก็คือมรรคมีองค์ ๘ รวมเข้าก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง

เป็นอันว่า พระญาณที่เป็นความตรัสรู้ที่ ๓ นี้ เรียกว่าตรัสรู้ในอริยสัจจ์สองสาย คือสายทุกข์และสายอาสวะ พึงเห็นความว่าการจะเป็นความตรัสรู้ที่สมบูรณ์นั้นจะต้องเป็นความตรัสรู้ที่เจาะแทง หรือแทงตลอดเข้าไปจนถึงอาสวะคือกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต หรือว่าถึงจิตส่วนลึกที่สุด เพราะว่ากิเลสที่เรียกว่าอาสวะนั้นเป็นกิเลสที่นอนจมหมักหมมอยู่ในจิต ได้แก่กาม ภพ อวิชชา ที่จะยกขึ้นมาเป็นหัวข้อแสดง กามก็คือความใคร่หรือกิเลสเป็นเหตุใคร่ ภพก็คือความเป็นนั่นเป็นนี่ตั้งต้นแต่เป็นเรา อวิชชาก็คือความไม่รู้ในสัจจะที่เป็นตัวความจริงมีอยู่อย่างลึกซึ้งในจิตใจ

ได้ตรัสรู้เจาะแทงเข้าไปถึงจุดดับอาสวะไปได้หมด เพราะฉะนั้นจึงเป็นผู้สิ้นกิเลสสิ้นเชิง คือหมดกิเลสจริงๆ ไม่มีกิเลสหลงเหลืออยู่ แม้แต่เป็นส่วนลึกของจิตใจ และก็เรียกผู้มีกิเลสส่วนลึกสิ้นแล้วว่า "ขีณาสวะ" หรือ "ขีณาสพ" ที่แปลว่า ผู้มีอาสวะสิ้นแล้ว เป็นคำเรียกพระอรหันต์ทั้งหลาย

อนึ่ง ตามความตรัสรู้ของพระองค์ตามที่แสดงมานี้ก็พึงกล่าวได้ว่า พระญาณที่สามนั้นเป็นพระญาณสำคัญเรียกชื่อว่า "อาสวักขยญาณ" ความหยั่งรู้เป็นเหตุให้สิ้นอาสวะ ที่เป็น

พระพุทธเจ้าขึ้นก็เพราะทรงได้พระญาณที่สามนี้ และโดยพระญาณที่สามนี้เองเป็นอันได้ตรัสรู้ ว่าที่จะพ้นจากความแก่ความเจ็บความตาย ดังที่ได้ทรงปรารถนามาเบื้องต้นซึ่งทรงปรารถนาโมกขธรรม ธรรมคือความหลุดพ้นนั้น จะหาโมกขธรรมคือความหลุดพ้น คือไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย ในสวรรค์ชั้นไหนๆ จะไม่พบทั้งนั้น หรือว่าในที่ไหนๆ จะไม่พบทั้งนั้นในเมื่อในที่อันนั้นยังมีชาติ คือความเกิดอยู่ เมื่อมีชาติคือความเกิด จะเกิดเป็นมนุษย์ เกิดเป็นเทวดา หรือว่าเกิดเป็นพรหม หรือแม้ในที่ไหนๆ ก็ตาม เมื่อยังมีชาติคือความเกิดอยู่แล้วก็จะต้องมีความตาย ดังที่เรียกในพระญาณที่สองว่า "จุติ" หรือความเคลื่อน เมื่อมี "อุปบัติ" คือความเข้าถึงชาติหนึ่งๆ แล้วก็จะต้องมีจุติ คือความเคลื่อนจากชาตินั้นๆ คือเมื่อมีเกิดก็ต้องมีดับ เกิดขึ้นแล้วจะไม่ดับหามีไม่

เพราะฉะนั้น ในปฏิจจสมุปบาท คือธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น ที่แสดงว่าทรงพิจารณาถึงผลและเหตุที่สัมพันธ์กันไปโดยลำดับ ก็ได้ทรงเห็นว่า "ชรา มรณะ" คือความแก่ความตายนั้น มีขึ้นเพราะ "ชาติ" เป็นปัจจัย หรือจะเรียกว่าเป็นเหตุก็ได้ "ชาติ" คือความเกิดนั้นเล่าก็มี "ภพ" ความเป็น เป็นปัจจัย และก็ทรงสาวขึ้นไปลำดับจนถึง "อวิชชา" คือความไม่รู้สัจจะที่เป็นตัวความจริง จับเอาเฉพาะใจความในอริยสัจจ์ทั้งสี่ที่ทรงแสดงจากความตรัสรู้ของพระองค์และในปฏิจจสมุปบาทนี้ก็จะพึงเห็นได้ว่า มีความแก่ ความเจ็บ ความตายนั้น ก็เพราะชาติคือความเกิด

เมื่อมีชาติคือความเกิดแล้วก็ต้องมีแก่ มีเจ็บ มีตายทั้งนั้น นี่เป็นหลักพระพุทธศาสนา

เพราะฉะนั้น จึงได้ตรัสรู้ขึ้นว่า ไม่ใช่แต่แก่เจ็บตายเท่านั้นเป็นทุกข์ ชาติคือความเกิดนี้เป็นทุกข์ด้วย และเป็นตัวทุกข์ที่เป็นต้นทีเดียว ดังที่เราทั้งหลายสวดกันอยู่เป็นประจำขึ้นต้นก็ ชาติปิทุกขา แม้ความเกิดเป็นทุกข์ หาได้สวดข้ามไปว่าชราปิทุกขา ความแก่เป็นทุกข์เป็นต้นไม่

เพราะฉะนั้น หลักความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้าในเรื่องทุกข์นี้จึงตั้งต้นที่ชาติทีเดียว เมื่อมีความเกิดแล้วก็ต้องมีแก่มีเจ็บมีตายทั้งนั้น เพราะฉะนั้นความเกิดนี้แหละจึงเป็นตัวทุกข์ด้วยและตัวทุกข์ที่เป็นต้นทีเดียว เพราะฉะนั้นเมื่อจะดับทุกข์เสียได้ก็ต้องหมายความว่าดับชาติคือความเกิดด้วย เมื่อดับชาติคือความเกิดได้แล้ว ก็ดับแก่ดับเจ็บดับตายได้ด้วย แต่ว่า จะดับทุกข์คือว่าดับชาติเสียได้นั้น ก็จะต้องดับตัวเองคือดับตัณหาคือความดิ้นรนทะยานอยากของใจ ตามหลักปฏิจจสมุปบาท ไม่ใช่ตัณหาอย่างเดียว ยังมีอย่างอื่น เป็นต้นว่าอวิชชาความไม่รู้ในสัจจะ ตัณหาความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานความยึดถือ และตามแนวปฏิจจสมุปบาทนั้น อวิชชาเป็นปัจจัยสืบๆ มาจนถึงให้เกิดตัณหา และตัณหาเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทานคือความยึดถือ เพราะฉะนั้น ความดับตัณหานั้นก็หมายความถึงความดับอวิชชาด้วย และเมื่อดับตัณหาได้แล้วก็ดับอุปาทานคือความยึดถือได้ และเพราะอุปาทานคือความยึดถือนี้เอง เมื่อ

มีความยึดถืออยู่ในสิ่งใดก็ย่อมมีความทุกข์อยู่ในสิ่งนั้น เมื่อมีความยึดถืออยู่ในขันธ์ทั้ง ๕ หรือว่าเรียกรวมเข้ามาว่านามรูป หรือกล่าวสั้นอีกว่าชีวิตอันนี้ ว่าเป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา เมื่อมีความยึดถืออยู่ดั่งนี้ เมื่อขันธ์เกิดก็ย่อมเห็นว่าเราเกิด เมื่อขันธ์ ๕ แก่ก็ย่อมเห็นว่าเราแก่ เมื่อขันธ์ ๕ ตายก็ย่อมเห็นว่าเราตาย แต่ว่าเมื่อดับความยึดถือได้เพราะว่าดับตัณหาดับอวิชชาได้ เป็นวิมุตติคือหลุดพ้นจากความยึดถือทั้งหลาย ย่อมไม่ยึดถือว่าขันธ์ ๕ เป็นของเรา เป็นเรา เป็นตัวตนของเรา เมื่อเป็นเช่นนี้เมื่อขันธ์ ๕ เกิดก็ไม่เห็นว่าเราเกิด ขันธ์ ๕ แก่ก็ไม่เห็นว่าเราแก่ ขันธ์ ๕ ตายก็ไม่เห็นว่าเราตาย ดังนี้แหละคือวิมุตติความหลุดพ้น หรือเป็นโมกขธรรมในพระพุทธศาสนาอันเป็นสิ่งที่บังเกิดขึ้นจากความตรัสรู้ของพระพุทธเจ้า

เป็นอันว่า ในความตรัสรู้ของพระองค์นี้ ได้ตรัสรู้ว่าชาติเป็นตัวทุกข์และเป็นตัวต้นของทุกข์ทั้งปวง ตัณหาพร้อมทั้งอุปาทานอันเนื่องมาจากอวิชชาเป็นเหตุให้เกิดทุกข์ ความตรัสรู้ที่เป็นตัวปัญญานั้น เมื่อได้ตรัสรู้ทั่วถึงขึ้นแล้วอวิชชาก็ดับ อวิชชาดับตัณหาอุปาทานก็ดับ

เพราะฉะนั้น จึงทรงเป็นวิมุตติ คือเป็นผู้หลุดพ้นด้วยประการทั้งปวง ไม่ยึดถืออะไรๆ ในโลกทั้งหมด ไม่ทรงเห็นว่าขันธ์ ๕ เป็นอัตตาตัวตน เป็นเรา เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ปล่อยวางได้ทั้งหมด เพราะฉะนั้นจึงไม่ทรงเห็นว่าเราเกิด เราแก่ เราเจ็บ เราตาย เพราะไม่มีเราอยู่ในขันธ์ ๕ นั้น อันนี้แหละเป็น

วิมุตติคือความหลุดพ้น หรือเป็นโมกขธรรมในพระพุทธศาสนา เพราะฉะนั้นขันธ์ ๕ นี้ถือว่าเป็นวิบาก คือเป็นผลของกรรมเก่าที่เกิดมา ไม่ว่าจะเป็นขันธ์ของใครๆ ก็ต้องแก่ต้องเจ็บต้องตายไป แต่พระพุทธะคือพระผู้รู้นั้นเป็นผู้รู้เห็นซึ่งเป็นผู้รู้พ้น ไม่ยึดถือ เมื่อไม่ยึดถือจึงเป็นผู้ที่ไม่แก่ ไม่เจ็บ ไม่ตาย พร้อมทั้งไม่เกิดอีก เพราะว่า ไม่มีกิเลส ไม่มีกรรมอะไรที่จะนำให้บังเกิดอีกต่อไป อันนี้เป็นความหมายของโมกขธรรมในพระพุทธศาสนา และโมกขธรรมที่ทรงบรรลุเมื่อตรัสรู้แล้วย่อมมีอธิบายที่พิเศษแตกต่างจากความเข้าใจในเบื้องต้น และในลัทธิศาสนาอื่นๆ ดังที่กล่าวมา.

วันที่ ๒๐ สิงหาคม ๒๕๑๘

๑๐

บ่ายหน้าไปสู่นิพพาน

ขอให้ท่านทั้งหลายสำรวม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง ได้กล่าวมาถึงเรื่องโมกขธรรม ก็จะกล่าวต่อไปถึงนิพพานอันเป็นธรรมสูงสุดในพุทธศาสนา

อันที่จริงเพราะถ้อยคำที่ใช้พูดถึงนิพพานว่า ธรรมสูงสุดและคำอื่น ที่มีความหมายในทำนองเดียวกันนี้ จึงทำให้เข้าใจกันโดยมากว่านิพพานเป็นธรรมสุดเอื้อมสำหรับบุคคลทั่วไป จนถึงเข้าใจว่าเป็นธรรมที่อยู่เกินวิสัยจะได้จะถึง ฉะนั้น ก็ควรทำความเข้าใจในเรื่องนี้ว่า ถ้อยคำที่พูดนั้นก็อาจต้องพูดเช่นนั้น เพราะเมื่อว่าถึงขั้นของการปฏิบัติของการถึงนิพพานก็นับว่าเป็นขั้นสูงสุดดังกล่าว เหมือนอย่างขั้นของบันไดที่จะขึ้นไปสู่ตึกสูงหรือที่สูง ก็จะต้องมีขั้นสูงสุด ฉะนั้น เมื่อกล่าวเทียบดั่งนี้แล้วจะใช้ความคิดสักหน่อยหนึ่งก็จะมองเห็นว่า มีขั้นต่ำขึ้นไปเหมือนอย่างบันไดนั้นย่อมมีขั้นต่ำขึ้นไปโดยลำดับ เมื่อขึ้นบันไดตั้งแต่ขั้นต่ำไปทีละขั้นก็ย่อมจะขึ้นถึงขั้นสูงสุด

และเมื่อเป็นดั่งนี้ จึงมิใช่เป็นสิ่งที่เหลือวิสัยเกินวิสัย มิใช่เป็นสิ่งที่สุดเอื้อม ในเมื่อยังไม่ได้ก้าวขึ้นบันไดสักหนึ่งขั้นแล้ว จะเอื้อมให้ถึงบันไดขั้นสูงสุดนั้นย่อมเป็นของยาก ย่อมเป็นไปไม่ได้ และเมื่อก้าวบันไดไปโดยลำดับแล้ว บันไดขั้นสูงสุดก็จะอยู่ในระยะเอื้อมถึงขึ้นไปโดยลำดับ จนถึงขั้นสูงสุดได้โดยไม่ต้องเอื้อม และเมื่อขึ้นไปโดยลำดับแล้วก็เป็นการไม่ยาก

คราวนี้ถ้าบันไดที่ขึ้นนั้นไม่พาดขึ้นไปถึงขั้นสูงสุด หรือว่ามีขั้นบันไดหลุดเสียในระหว่าง การขึ้นก็ย่อมเป็นการลำบาก จะขึ้นให้ถึงขั้นสูงสุดไม่ได้ การปฏิบัติไปตามขั้นของการปฏิบัติให้ถึงนิพพานก็เช่นเดียวกัน ถ้าไม่มีขั้นของการปฏิบัติไปโดยลำดับแล้ว การที่จะถึงขั้นสูงสุดก็ย่อมไม่ได้ ย่อมเป็นของยากเช่นเดียวกัน แต่นี่หาเป็นเช่นนั้นไม่ พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมปฏิบัติเป็นขั้นๆ ไปโดยลำดับ เมื่อเทียบอย่างบันได ก็เป็นบันไดที่มีขั้นสำหรับก้าวขึ้นไปอย่างสมบูรณ์ ตั้งแต่ต่ำจนถึงสูงสุด เพราะฉะนั้น เมื่อปฏิบัติไปโดยลำดับแล้ว ก็ย่อมจะบรรลุถึงนิพพานอันเป็นขั้นสูงสุดนี้ได้ อันความยากหรือไม่ยากนั้นอยู่ที่ความนึกคิดของเราเอง เมื่อเป็นทางที่พึงปฏิบัติได้แล้ว ก็ย่อมเป็นการไม่ยาก เหมือนอย่างเรื่องของความดีความชั่ว ที่มักจะกล่าวกันว่าคนทำความชั่วได้ง่าย แต่ทำความดีได้ยาก แต่พระพุทธเจ้าไม่ได้ว่าอย่างนี้ ท่านตรัสไว้ว่า ความชั่วคนชั่วทำง่าย คนดีทำยาก ส่วนความดี คนชั่วทำยาก คนดีทำง่าย ดั่งนี้

คำที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ดังนี้ พิจารณาดูแล้วก็จะต้อง

ยอมรับว่า เป็นสุภาษิตจริงๆ คือตรัสดีจริงๆ เพราะว่าถูกต้อง ส่วนที่พูดๆ กันดังกล่าวมาข้างต้นนั้นยังไม่เป็นสุภาษิต ยังไม่เป็นความจริงที่สมบูรณ์ เพราะว่าเป็นการพูดด้วยยกเอาเพียงคนทั่วๆ ไป จึงมักจะเข้าใจว่าเป็นคนที่ยังไม่ดีพอ คือยังมีความชั่วอยู่มากขึ้นเป็นที่ตั้ง เมื่อเป็นดั่งนี้จึงได้พูดว่า ทำดีนั้นยากแต่ว่าทำชั่วง่าย ฉะนั้น ข้อที่ว่าทำยากหรือทำง่ายนั้นจึงอยู่ที่บุคคล อยู่ที่ทางอันจะพึงปฏิบัติกระทำ นึกดูว่า ทุกๆ คนนี่แหละเมื่อก้าวขึ้นบันได จะขึ้นกุฏิ จะขึ้นมาโบสถ์หรือจะขึ้นที่ไหนก็ตาม เมื่อก้าวขึ้นขั้นที่หนึ่งของบันได จะรู้สึกว่ายากหรือไม่ ทุกคนคงรู้สึกว่าไม่ยาก ตอนนี้เมื่อก้าวขึ้นขั้นที่หนึ่งแล้ว ก็ก้าวขึ้นขั้นที่ ๒ ทุกคนก็คงรู้สึกว่าไม่ยากนั่นเอง ขั้นที่สาม ขั้นที่สี่ไปโดยลำดับ จนถึงขั้นที่สุด ก็คงรู้สึกว่าไม่ยากเช่นเดียวกัน เพราะก้าวขึ้นไปทีละขั้นโดยลำดับ คราวนี้ที่จะรู้สึกว่ายากนั้นก็เพราะว่ายังไม่ทันจะก้าวขึ้นไปในขั้นที่หนึ่งแล้วก็แหงนดูขึ้นไปถึงขั้นที่สุด แล้วก็พูดว่ายากๆ ยากที่จะถึงขั้นที่สุดโดยที่ไม่ยอมจะก้าวขึ้นไปตั้งแต่ขั้นที่หนึ่งสักขั้นเดียว เมื่อเป็นดั่งนี้จึงรู้สึกว่ายาก ที่พูดกันว่ายากยากนั้นเพราะเหตุนี้ คราวนี้ เมื่อมาเทียบดูถึงสิ่งทั้งหลาย นอกจากที่กำลังกล่าวถึงนี้ ซึ่งต้องมีการปฏิบัติกระทำไปทีละขั้น ก็เป็นเช่นเดียวกัน เหมือนอย่างการเรียนหนังสือก็ต้องเรียนขึ้นไปตั้งแต่ขั้นต้น เมื่อเป็นเด็กเล็กๆ ก็เป็นชั้นอนุบาล แล้วก็มาประถมศึกษา มามัธยมศึกษา มาอุดมศึกษา เรื่อยขึ้นมาโดยลำดับดั่งนี้ ประกอบกับมีความขยันหมั่นเพียรก็ย่อมจะรู้สึก

ว่าไม่ยาก แต่ว่าถ้ายังไม่ได้เรียนขึ้นมาสักชั้นเดียวแล้วก็แหงนหน้าดูชั้นอุดมศึกษา แล้วก็กล่าวว่า ยาก ยาก สุดวิสัย เอื้อมไม่ถึงอะไรเหล่านี้ ก็ย่อมเป็นความจริง เพราะยังไม่ได้ก้าวขึ้นไปสักขั้นหนึ่งแล้วจะให้ถึงขั้นสุดได้อย่างไร เมื่อก้าวขึ้นไปโดยลำดับแล้ว คือเรียนไปโดยลำดับแล้ว ก็ย่อมจะถึงนั่นเอง กิจการอย่างอื่นทุกๆ อย่างก็ย่อมเป็นอย่างนี้ และก็ไม่จำเป็นที่จะต้องดูให้ไกลให้นาน แม้ว่าจะดูเพียงระยะขั้นเดียว จะเป็นชั้นอนุบาลก็ตาม ประถมศึกษาก็ตามเป็นต้น ดูแค่เพียงชั้นเดียวปีเดียว ก็ต้องเริ่มเรียนไปตั้งแต่ต้นปี ตั้งแต่ต้นหลักสูตร ไปจนจบหลักสูตรของปีของชั้นนั้นๆ เมื่อทำการสอบไล่ก็จะรู้สึกว่าไม่ยากจะทำได้ จะผ่านไปได้ แต่ถ้าไม่ตั้งต้นเสียเลยแล้ว ก็สุดวิสัยจริงๆ สุดเอื้อมจริงๆ เหมือนกัน

ฉะนั้น จึงต้องพิจารณาดูตามขั้นของการปฏิบัติดังกล่าวว่า เมื่อปฏิบัติไปตามขั้นแล้วไม่ยาก มรรคผลก็ไม่ยาก นิพพานก็ไม่ยาก อยู่ในวิสัย อยู่ในเอื้อม และเมื่อถึงขั้นแล้วไม่ต้องเอื้อมก็บรรลุได้ เหมือนอย่างตัวอย่างที่กล่าวมาโดยลำดับนั้นนิพพานนี้แม้ว่าจะยังไม่ได้ ยังไม่ถึง และแม้ว่าขั้นของการปฏิบัติจะยังเป็นขั้นต้น ขั้นต่ำ ยังอีกหลายขั้นจึงจะบรรลุถึงนิพพานแม้เช่นนั้นก็พึงเข้าใจว่าเมื่อได้ตั้งต้นปฏิบัติแล้วก็ชื่อว่าได้บ่ายหน้าไปสู่นิพพานทั้งนั้น เหมือนอย่างว่าเมื่อขึ้นบันไดขั้นแรกก็ชื่อว่าได้ขึ้นไปสู่นิพพานนั่นเอง นำตนให้ใกล้นิพพานขึ้นไปโดยลำดับ เรียกว่าบ่ายหน้าไปสู่นิพพานก็ได้

ธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทุกข้อ ทุกบท ไม่ว่าบทไหน ล้วนเป็นคำสั่งสอนที่เอียงเทลุ่มลาดไปสู่นิพพาน น้อมไปสู่นิพพาน โน้มไปสู่นิพพาน นำไปสู่นิพพานทั้งนั้น ฉะนั้นจึงได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสแสดงไว้ว่า ธรรมคือคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ทั้งสิ้น มีวิมุตติคือความหลุดพ้นเป็นรส เหมือนอย่างน้ำในทะเลทั้งสิ้นมีความเค็มเป็นรส น้ำในทะเลนั้นแม้จะแยกออกมาเพียงหยดเดียวก็มีความเค็มเป็นรส คำสั่งสอนของพระพุทธองค์ก็เช่นเดียวกัน แม้จะหยิบยกมาเพียงข้อเดียวก็มีวิมุตติคือความหลุดพ้นเป็นรส เพราะว่าเป็นไปเพื่อความหลุดพ้นทั้งนั้น พระนิพพานนั้นเป็นที่หลุดพ้นโดยสิ้นเชิง

ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอนก็ล้วนนำไปสู่ความหลุดพ้น ความดับกิเลส ความดับทุกข์ดังกล่าว ดังจะพึงเห็นได้ว่า ในพระโอวาท ๓ ข้อที่นับถือว่าเป็นแม่บทของพระโอวาทที่ตรัสว่าเป็นพระพุทธศาสนาคำสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายก็คือ

สอนไม่ให้ทำบาปทั้งปวง

สอนให้ทำกุศลให้ถึงพร้อม

สอนให้ชำระจิตของตนให้บริสุทธิ์ผ่องใส

พุทธศาสนาสามข้อนี้อันเป็นที่รวมของพุทธศาสนาทั้งหมดก็เป็นคำสอนเพื่อความหลุดพ้น ดับทุกข์ ดับกิเลส ทั้งนั้น แม้ในลักษณะตัดสินพระธรรมวินัย ๘ ข้อ ก็ยังส่อให้เห็นความดังที่กล่าวมานี้เป็นทางเดียวกันหมด

ฉะนั้น นิพพานจึงเป็นจุดหมายสำคัญ เป็นหลักใหญ่ เป็น

หลักรวมแห่งพุทธศาสนาทั้งหมด แห่งการปฏิบัติธรรมทั้งหมด ถ้าไม่มีนิพพานเป็นจุดรวม เป็นจุดหมาย เป็นที่ตั้ง เป็นหลักใหญ่แล้ว จะไม่มีที่รวมเลย คำสั่งสอนทั้งหมดก็จะมุ่งไปคนละทาง ไม่รู้ว่ามีจุดหมายใหญ่อะไร ซึ่งไม่ใช่พุทธศาสนา และการปฏิบัติก็เป็นการปฏิบัติที่ไร้จุดหมายอันเป็นจุดรวมใหญ่ ฉะนั้นนิพพานจึงเป็นธรรมอันสำคัญที่สุด เป็นจุดรวมใหญ่ เป็นหลักเป็นประธาน เป็นที่รวมของพุทธศาสนาและการปฏิบัติทั้งสิ้น

ผู้ที่ชื่อว่าปฏิบัติพุทธศาสนานั้นจะรู้จักคำว่านิพพานหรือไม่รู้จักคำว่านิพพานก็ตาม เมื่อปฏิบัติให้ถูกจุดพุทธศาสนาแล้วก็ชื่อว่าเป็นการปฏิบัติบ่ายหน้าเข้าหานิพพานทั้งนั้น และจะเริ่มพบรสคือวิมุตติความหลุดพ้นตั้งแต่เริ่มปฏิบัติ น้อยหรือมากก็คล้ายๆ กับน้ำทะเลนั้นแต่เพียงหยดเดียวหรือหยดเล็กๆ เอามาแตะลิ้นเข้า ก็เค็มนิดหนึ่ง เมื่อปฏิบัติธรรมข้อใดข้อหนึ่งตามจุดของพุทธศาสนาแล้ว ก็จะพบรสคือวิมุตตินิดหนึ่งเป็นอย่างน้อยและต้องพบทั้งนั้น ก็เหมือนกับการก้าวขึ้นบันไดดังกล่าวข้างต้นนั้น เมื่อเริ่มก้าวขึ้นไปแม้แต่ขั้นแรกแล้วก็ชื่อว่าขึ้นไปสู่นิพพานนำตนให้ใกล้นิพพานขึ้นไปนั่นเอง.

วันที่ ๒๓ สิงหาคม ๒๕๑๘

๑๑

นิพพาน

ขอให้ท่านทั้งหลายสำรวมกาย วาจา ใจ ตั้งใจฟัง จะแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานสืบต่อไป

ได้กล่าวมาเมื่อครั้งก่อนแล้วว่า นิพพานนั้นเป็นธรรมที่สูงสุดในพุทธศาสนา แต่ไม่ควรเป็นที่เข้าใจว่าสุดเอื้อม อันที่จริงนั้น เมื่อปฏิบัติขึ้นไปโดยลำดับแล้ว นิพพานก็ย่อมอยู่ในเอื้อม เหมือนอย่างบันไดขั้นสูงสุด เมื่อก้าวขึ้นไปโดยลำดับแล้ว ขั้นสูงสุดนั้นก็ก้าวขึ้นถึงเช่นเดียวกับขั้นต่ำที่สุดเหมือนกัน และก็พึงทราบว่า ที่เปรียบกับบันไดนั้นเพื่อเป็นที่เข้าใจง่าย นิพพานนั้นเป็นธรรมที่พึงถึง จึงเป็นเหมือนอย่างห้องหรือว่าชั้น อันเป็นที่ต้องการจะขึ้นไปโดยบันได เมื่อขึ้นบันไดไปถึงขั้นที่สุดแล้ว ก็เข้าห้อง หรือว่าขึ้นชั้นซึ่งต้องการจะขึ้นไปได้ตามปรารถนา นิพพานจึงเป็นเหมือนอย่างชั้นหรือห้องซึ่งขึ้นไปได้โดยบันได

วันนี้จะอธิบายศัพท์และความอธิบายของคำว่านิพพาน ศัพท์ว่า “นิพพาน” นั้น ประกอบด้วยคำว่า “นิ” ที่แปลว่าไม่มี

หรือออก กับ "วานะ" ที่แปลว่าเครื่องร้อยรัด เครื่องเสียดแทงลูกศร ประกอบกันเข้า "นิ กับ วานะ" สันสกฤตว่า "นิรฺวาณ" บาลีว่า "นิพพานะ" ซึ่งไทยมาเรียกว่านิพพาน แปลว่า ไม่มีเครื่องร้อยรัด ไม่มีเครื่องเสียดแทง ไม่มีลูกศร หรือออกจากเครื่องร้อยรัด หรือออกจากเครื่องเสียดแทง ออกจากลูกศร คำนี้เป็นคำเก่ามีใช้มาก่อนพุทธศาสนายังไม่เกิดขึ้น และก็มีความหมายถึงจุดมุ่งหมาย หรือว่าผลอันสูงสุดในทางนั้นๆ ความหมายที่ใช้มาเก่าก่อนพุทธศาสนานั้นดังที่มีปรากฏในพระสูตรบางพระสูตรก็เช่นว่า พวกพราหมณ์บางคนหรือว่าบางพวกมีความเข้าใจว่า ร่างกายที่ปราศจากโรคเป็นร่างกายที่แข็งแรง คือนิพพาน พราหมณ์บางคนหรือบางพวกก็มีความเข้าใจว่า ความที่บุคคลได้รับบำรุงบำเรอด้วยกามสุข มีความสุขสดชื่นอยู่ในกามคุณทั้งปวงเรียกว่า นิพพาน พราหมณ์บางคนหรือบางพวกก็มีความเห็นนิพพานในทางอื่นอีก สุดแต่ว่าลัทธิที่สั่งสอนยึดถือจะกำหนดเอาอะไรเป็นสิ่งสูงสุดของเขา ก็เรียกอันนั้นแหละว่าเป็นนิพพาน

คราวนี้เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงอุบัติขึ้น ทรงประกาศพุทธศาสนาก็ต้องใช้ภาษาที่คนทั้งหลายพูดเข้าใจกัน จึงได้ทรงนำคำว่านิพพานมาใช้ แต่ว่าความหมายของนิพพานในพุทธศาสนานั้น ก็หมายถึงจุดสูงสุดหรือว่าธรรมสูงสุดในพุทธศาสนานั่นแหละ ฉะนั้นก็จะต้องทราบว่าธรรมสูงสุดในพุทธศาสนานั้นหมายถึงอะไร พิจารณาดูถึงธรรมที่พระพุทธเจ้าได้ทรงสั่งสอนว่า ได้ทรงใช้

คำว่านิพพานนี้มาตั้งแต่เมื่อไร ในพระสูตรที่ ๑ คือ ปฐมเทศนาอันได้แก่ ธัมมจักกัปปวัตตนสูตร ก็ยังไม่มีใช้ ในพระสูตรที่สองเป็นต้น ก็ยังไม่มีใช้ แต่ว่าในพระสูตรต้นๆ นี้มีใช้คำว่า "วิมุตติ" คือความหลุดพ้นแล้วได้แก่ วิมุตติ หลุดพ้นจากอาสวะทั้งหลาย คือ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ส่วนคำว่านิพพานนั้น มาพบเข้าที่นึกได้ตอนในพระโอวาทปาติโมกข์ คือเป็นพระโอวาทที่เป็นหลักเป็นประธาน ซึ่งทรงแสดงในสมัยจาตุรงคสันนิบาต อันแปลว่า ความพร้อมเพรียงอันประกอบด้วยองค์สี่

ในสมัยต้นพุทธกาลคือ เมื่อตรัสรู้แล้วได้สองสามพรรษาขณะนั้น พระองค์ได้เสด็จไปประกาศพุทธศาสนาในแคว้นมคธประทับอยู่ในกรุงราชคฤห์ ที่พระเวฬุวันบ้าง ที่เขาคิชฌกูฏบ้างในกรุงราชคฤห์ทรงได้พระสาวกเป็นอันมาก เป็นต้นว่า พวกชฎิลคือพวกที่ออกบวชเป็นฤษีเกล้าผมสูง มีท่านกัสสปะสามพี่น้องเป็นหัวหน้า รวมเข้าก็ถึงจำนวน ๑,๐๐๐ รูป และทรงได้ท่านพระสารีบุตรและท่านพระโมคคัลลานะ พร้อมทั้งบริวารอีกเป็นจำนวน ๒๕๐ รวมกันเข้า ท่านเหล่านี้ได้มาบวชเป็นภิกษุในพุทธศาสนา รับการอุปสมบทจากพระพุทธเจ้าด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสมบททั้งหมด และท่านแสดงว่าในวันที่ท่านพระสารีบุตรได้สำเร็จเป็นอรหันต์นั้น พระพุทธเจ้าได้เสด็จมาที่พระเวฬุวัน คือที่ป่าไผ่หรือว่าสวนไผ่ ซึ่งพระเจ้าพิมพิสารได้ถวายเป็นวัดแรกในพุทธศาสนา ก็ได้มีภิกษุรวมกันเข้าจำนวน ๑,๒๕๐ รูป มา

เฝ้าพร้อมกันที่พระเวฬุวัน พระภิกษุทั้งหมดนี้ล้วนเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้เสร็จกิจในพุทธศาสนา ล้วนอุปสมบทจากพระพุทธเจ้า ด้วยวิธีเอหิภิกขุอุปสัมปทา และล้วนมากันเองโดยที่ไม่ได้ทรงเรียกมา และไม่ได้นัดหมายกันมา ต่างคนต่างมา และวันนั้นเป็นวันจันทร์เพ็ญแห่งเดือนมาฆะ เมื่อประกอบด้วยองค์สี่นี้ พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงทำวิสุทธุโบสถ คืออุโบสถอันบริสุทธิ์ ร่วมกับภิกษุสงฆ์ผู้บริสุทธิ์เหล่านั้น ทรงแสดงพระโอวาทปาติโมกข์ คือพระโอวาทอันเป็นหลักเป็นประธาน มีคำแปลว่า

"ขันติ" คือความทนทานเป็นบรมตปะ คือธรรมเป็นเครื่องเผากิเลสอย่างยิ่ง

พระพุทธเจ้าทั้งหลายกล่าวว่า นิพพานเป็นบรมธรรม คือธรรมอย่างยิ่ง

ผู้ที่เข้าไปทำร้ายผู้อื่น เบียดเบียนผู้อื่นอยู่ หาชื่อว่าเป็นบรรพชิต คือผู้บวช ผู้เว้น ผู้ออก เป็นสมณะ คือผู้สงบ ไม่

การไม่กระทำบาปทั้งปวง

การยังกุศลให้ถึงพร้อม

ความชำระจิตของตนให้ผ่องใส

นี้คือพุทธานุศาสนา หรือพุทธศาสนา คำสอนของพระพุทธทั้งหลาย

การไม่เข้าไปว่าร้าย การไม่เข้าไปทำร้าย ความสำรวมในปาติโมกข์ ความรู้ประมาณในภัตตาหาร ที่นอนที่นั่งอันสงบ ความประกอบในอธิจิต คือจิตที่ยิ่ง นี้เป็นพุทธานุศาสนา หรือ

พุทธศาสนาคำสอนของพระพุทธผู้รู้ทั้งหลายดั่งนี้

ท่านแสดงว่า ในสมัยต้นพุทธกาลนั้น พระพุทธเจ้าได้ทรงทำอุโบสถสังฆกรรมในวันจันทร์เพ็ญ จันทร์ดับ ร่วมกับภิกษุสงฆ์ และพระองค์เองได้ทรงสวดพระโอวาทนี้ ทรงแสดงพระโอวาทนี้เรื่อยมา ฉะนั้น พระโอวาทนี้จึงได้ตั้งชื่อว่า ปาติโมกข์ คือเป็นโอวาทที่เป็นปาติโมกข์ ทรงปฏิบัติอยู่ดั่งนี้เรื่อยมาจนกระทั่งได้มีภิกษุสงฆ์จำนวนมากขึ้น ในครั้งหนึ่งได้มีพระภิกษุที่ไม่บริสุทธิ์เข้ามานั่งปนอยู่ในพระสงฆ์ พระพุทธเจ้าทรงทราบว่ามีพระที่ไม่บริสุทธิ์เข้ามานั่งอยู่จึงไม่ทรงสวดปาติโมกข์ ไม่ทรงแสดงพระโอวาทนี้ ประทับนั่งเฉยจนล่วงปฐมยาม ก็ได้มีพระเถระกราบทูลเตือนว่า ล่วงปฐมยามแล้ว ขอให้ทรงสวดปาติโมกข์ พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงสวด จนถึงล่วงมัชฌิมยาม พระเถระกราบทูลเตือนว่า ได้ล่วงมัชฌิมยามแล้ว ให้ทรงสวดปาติโมกข์ พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงสวด จนถึงล่วงปัจฉิมยาม พระเถระก็ได้กราบทูลเตือนอีก พระพุทธเจ้าก็ไม่ทรงสวด พระโมคคัลลานะได้ทราบด้วยอำนาจของฤทธิ์ว่า ใครเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์ปนอยู่ในพระสงฆ์ก็ได้จัดนำเอาผู้นั้นออกไป แต่ว่าก็เป็นเวลาอรุณรุ่งสว่างขึ้นแล้ว

พระพุทธเจ้าได้ทรงปรารภเรื่องนี้เป็นเหตุ จึงได้ทรงงดที่จะเสด็จเข้าทำอุโบสถร่วมกับพระภิกษุสงฆ์ด้วยพระองค์เอง ก็เป็นอันทรงงดสวดพระโอวาทที่เป็นปาติโมกข์ แต่ว่าทรงอนุญาตให้พระภิกษุสงฆ์ได้ประชุมกันทำอุโบสถตามลำพังของภิกษุสงฆ์เอง

และทรงบัญญัติให้สวดพระวินัยที่ทรงบัญญัติแล้วอันเป็นส่วนที่เรียกว่า อาทิพรหมจริยกาสิกขา คือเป็นข้อที่ควรศึกษาอันเป็นเบื้องต้นของพรหมจรรย์ ในชั้นแรกก็ประมาณ ๑๕๐ ข้อ สวดขึ้นเป็นปาติโมกข์ แต่ว่าต่อมาได้มีเพิ่มอนิยตสอง เสขิยวัตรเจ็ดสิบห้า จึงรวมเป็นสองร้อยยี่สิบเจ็ดข้อ

ฉะนั้น สิกขาบทบัญญัติสองร้อยยี่สิบเจ็ดข้อนี้ จึงเรียกว่าเป็นสิกขาบทที่มาในปาติโมกข์ ซึ่งเมื่อถึงวันอุโบสถสังฆ-กรรมวันจันทร์เพ็ญจันทร์ดับ พระสงฆ์ก็ประชุมกันทำอุโบสถและสวดฟังพระวินัยปาติโมกข์คือสิกขาบท ๒๒๗ ข้อนี้ สืบต่อมาจนถึงบัดนี้ ส่วนพระโอวาทที่พระพุทธเจ้าทรงสวดเองในชั้นแรกดังที่เล่ามานั้น จึงเรียกว่าโอวาทปาติโมกข์ และในพระโอวาทครั้งนั้นเองที่ได้มีคำว่า นิพพาน และอีกคำหนึ่งก็คือคำว่าพุทธศาสนา ซึ่งต่อมาก็ได้ใช้คำว่าพุทธศาสนานี้เป็นคำเรียกคำสั่งสอน ของพระพุทธเจ้า ศาสนาของพระพุทธเจ้า ว่าเป็นพุทธศาสนาสืบต่อมา อีกพระสูตรหนึ่งในมหาวิภังคสูตร ได้ทรงแสดงสั่งสอนให้ไม่ประมาทปัญญา คือไม่เผลอปัญญา และทรงแสดงว่าบรมปัญญาหรือยอดปัญญานั้นก็คือญาณ คือความหยั่งรู้อันเป็นเหตุให้สิ้นทุกข์ได้ ทรงสั่งสอนให้ตามรักษาสัจจะและทรงแสดงว่าบรมสัจจะหรือยอดของสัจจะนั้นก็คือ นิพพาน ทรงสั่งสอนให้พอกพูนจาคะคือการสละ ทรงแสดงว่าบรมจาคะคือยอดจาคะนั้นได้แก่ความสละอุปธิ อันได้แก่สิ่งที่เข้าไปทรงใจซึ่งพระอาจารย์ได้แสดงไว้ต่อมาว่าได้แก่ขันธ์คือขันธ์ ๕ ได้แก่

กาม หรือว่ากามคุณทั้ง ๕ ได้แก่กิเลส ได้แก่กรรมคือการงานที่กระทำด้วยความจงใจ ทรงสั่งสอนให้ศึกษาสันติคือความสงบ ทรงแสดงว่าบรมสันติหรือว่ายอดของสันติก็คือ ความสงบราคะ โทสะ โมหะ ดั่งนี้.

วันที่ ๑ กันยายน ๒๕๑๘

๑๒

นิพพานมี ๒

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง นั่งสำรวมกาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานสืบต่อไปอีก นอกจากที่มาเรื่องนิพพานในพระบาลีที่ยกขึ้นมากล่าวแล้วนั้น ก็ยังมีพระบาลีที่แสดงนิพพานอีกหลายแห่ง จะยกที่ใช้แสดงกันเป็นส่วนมาก ในพระบาลีอีกแห่งหนึ่งได้แสดงถึงนิพพานสอง คือ

สอุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ยังมีอุปาทิเหลือ
อนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลือ

มีอธิบายที่เข้าใจกันโดยทั่วไปตามที่สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรสได้ทรงแสดงอธิบายไว้ในธรรมวิภาคปริเฉทสอง โดยความว่า นิพพานของพระอรหันต์ที่ยังมีเบญจขันธ์ คือขันธ์ ๕ ยังเหลืออยู่ คือยังดำรงชีวิตอยู่ เรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนนิพพานของพระอรหันต์ ผู้ดับขันธ์คือสิ้นชีวิตเรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพาน

นิพพานในที่นี้จึงหมายถึงความดับกิเลสสิ้นเชิง ท่านผู้ดับกิเลสสิ้นเชิงนั้นเรียกว่า พระอรหันต์ พระขีณาสพ พระพุทธเจ้าก็ได้ทรงเป็นผู้ดับกิเลสสิ้นเชิง ทรงเป็นพระอรหันต์ ดังที่เราสวดกันว่า **อรหัง สัมมาสัมพุทโธ** ทรงเป็นพระขีณาสพ คือสิ้นอาสวกิเลสทั้งหมด และบุคคลทั้งหลายที่ได้ฟังธรรมคำสั่งสอนของพระองค์ บรรลุถึงความสิ้นกิเลสทั้งหมดก็เรียกว่าพระอรหันต์ พระขีณาสพ ดังที่มีประวัติแสดงถึงพระสาวกมีพระเบญจวัคคีย์ พระกัสสป พระสารีบุตร พระโมคคัลลานะ เป็นต้น ซึ่งบรรลุถึงความสิ้นกิเลส เป็นพระอรหันต์ พระขีณาสพ ในพุทธศาสนา ท่านผู้สิ้นกิเลสทั้งหมดนี้ เมื่อบรรลุถึงความสิ้นกิเลสดังเช่นพระพุทธเจ้าทรงบรรลุถึงความสิ้นกิเลส เมื่อตรัสรู้พระธรรมในราตรีที่ตรัสรู้นั้น ก็ชื่อว่าได้บรรลุสอุปาทิเสสนิพพาน เพราะว่ายังมีชีวิตอยู่ เหมือนดั่งพระพุทธเจ้าก็ยังได้ทรงดำรงพระชนมชีพอยู่ประกาศพุทธศาสนาสืบต่อไปอีกถึง ๔๕ ปี เมื่อได้เสด็จดับขันธ์ในที่สุดคือถึงความสิ้นชีวิตก็ชื่อว่าได้บรรลุอนุปาทิเสสนิพพาน ดังที่เรียกว่า เสด็จดับขันธปรินิพพาน พระอรหันต์ทั้งหลายเมื่อได้ดำรงชีวิตอยู่ก็ชื่อว่าได้บรรลุสอุปาทิเสสนิพพาน เมื่อท่านถึงความสิ้นชีวิตจึงชื่อว่าได้บรรลุอนุปาทิเสสนิพพาน ดังที่เรียกว่านิพพาน

ฉะนั้น คำว่านิพพานนี้จึงเป็นคำใช้ที่หมายถึงพระอรหันต์ทั้งหลาย เมื่อท่านดับขันธ์คือถึงความสิ้นชีวิต เรียกว่านิพพานอีกด้วย คือหมายความอย่างสามัญว่าตาย คล้ายกับ

ถ้อยคำที่ใช้หมายถึงตายของบุคคลทั้งหลายในโลกที่ใช้ต่างๆ กัน ทั่วไปก็ใช้ว่าตาย ถึงแก่กรรม ทำกาลกิริยา และยังมีคำบัญญัติสูงต่ำ เช่น ถึงอนิจกรรม ถึงอสัญกรรม สิ้นพระชนม์ ทิวงคต สวรรคต แต่สำหรับพระสงฆ์ก็เรียกว่าถึงมรณภาพ เมื่อเป็นพระอรหันต์ก็ใช้ว่านิพพาน ดังเช่นพระพุทธเจ้าเองเสด็จนิพพาน หรือปรินิพพาน หรือเสด็จดับขันธปรินิพพาน พระสาวกก็เรียกว่านิพพาน เช่น พระสารีบุตรนิพพาน พระโมคคัลลานะนิพพาน ในขั้นนี้ก็หมายเอาอนุปาทิเสสนิพพาน นิพพานที่ไม่มีอุปาทิเหลือ ฉะนั้น คำว่า "อุปาทิ" ในที่นี้จึงหมายถึงเบญจขันธ์ คือขันธ์ ๕ เรียกว่า "อุปาทิ" ว่าถึงศัพท์ก็เป็นคำเดียวกับอุปาทาน แต่ว่าพระอรหันต์ นั้นสิ้นอุปาทานคือความยึดถือแล้ว จึงใช้คำให้ต่างกันว่า อุปาทิ คือหมายถึงขันธ์ ๕ โดยเฉพาะ เมื่อดับกิเลสทีแรกขันธ์ ๕ ยังดำรงอยู่ก็ชื่อว่าบรรลุสอุปาทิเสสนิพพาน ดับขันธ์คือขันธ์แตกสลายที่เรียกว่าตายในที่สุด ก็เป็นอันบรรลุอนุปาทิ-เสสนิพพาน

แต่ยังมีอธิบายอย่างอื่นอีก ในคัมภีร์ขั้นพระบาลีเองมีอธิบายโดยความว่า พระอรหันต์ที่ดับกิเลสยังมีอินทรีย์ ๕ ยังมีเวทนา คือยังเสวยสุข เสวยทุกข์ หรือเป็นกลางๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขอยู่ เรียกว่าสอุปาทิเสสนิพพาน ส่วนพระอรหันต์ผู้ดับกิเลสแล้วไม่มีอินทรีย์ ๕ ดับอินทรีย์ ๕ เสียอีกด้วย ดับเวทนาคือความเสวยสุข เสวยทุกข์ หรือเป็นกลางๆ ไม่ทุกข์ไม่สุขเสียด้วย เรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพาน จึงมีปัญหาว่า ข้อว่าดับอินทรีย์ ๕

ดับเวทนานั้นหมายถึงอะไร อาจจะหมายถึงการเข้าสัญญาเวทยิตนิโรธ คือเข้าสมาบัติอันหมายถึงสมาธิอย่างลึกซึ้งแนบแน่นจนถึงขั้นดับสัญญาเวทนาก็ได้ ในขณะที่เข้านิโรธสมาบัติข้อนี้ก็ดับอินทรีย์ ๕ ดับเวทนาทั้งหมด ถ้าหมายอย่างนี้ก็เรียกในขณะที่พระอรหันต์เข้านิโรธสมาบัตินี้ว่า อนุปาทิเสสนิพพาน อีกอย่างหนึ่งหมายถึงดับขันธ์ คือขันธ์ ๕ แตกทำลายที่เรียกว่าตายก็ดับอินทรีย์ ๕ ดับเวทนาหมด ถ้าหมายอย่างนี้ก็มีความหมายอันเดียวกันกับที่กล่าวมาข้างต้น

อีกแห่งหนึ่งอธิบายสอุปาทิเสสถึงความดับกิเลสของพระอริยบุคคลชั้นต่ำ ตั้งแต่พระโสดาบันขึ้นมาถึงพระอนาคามี คือพระอริยบุคคลชั้นต่ำเหล่านี้ดับกิเลสได้บางส่วนยังไม่สิ้นเชิง ยังมีกิเลสเหลืออยู่ ดังเช่นเมื่อยกเอาสังโยชน์ ๑๐ ขึ้นแสดง พระโสดาบันละสังโยชน์ได้สาม พระสกทาคามีก็ละสังโยชน์ได้สาม แต่ว่าทำ ราคะ โทสะ โมหะ ให้เบาบางลง พระอนาคามีละสังโยชน์ได้ ๕ ฉะนั้น จึงยังมีสังโยชน์เหลืออยู่ที่ยังละไม่ได้ พระโสดาบันก็ยังเหลืออยู่ถึงอีก ๗ พระสกทาคามียังเหลืออยู่ถึงอีก ๗ แต่ว่าบางข้อก็เบาบางลงไป ส่วนพระอนาคามีนั้นยังเหลืออยู่อีก ๕ ความดับกิเลสของท่านเรียกว่า สอุปาทิเสสนิพพาน ความดับกิเลสที่ยังมีอุปาทิเหลือ ส่วนการดับกิเลสของพระอรหันต์นั้นดับได้สิ้นเชิงไม่มีเหลือ เพราะว่าละสังโยชน์ได้หมด เพราะฉะนั้นจึงเรียกว่า อนุปาทิเสสนิพพาน ความดับกิเลสที่ไม่มีอุปาทิเหลืออยู่ เมื่ออธิบายอย่างนี้อุปาทิจึงหมายถึงกิเลส เช่น สังโยชน์ เป็นต้น

เมื่อดับกิเลสยังไม่หมดยังมีเหลืออยู่ก็เป็นสอุปาทิเสส ดับได้หมดไม่มีเหลือเป็นอนุปาทิเสส แม้ว่าท่านจะดำรงชีวิตอยู่ก็เรียกว่าอนุปาทิเสสได้ เพราะว่ามุ่งถึงดับกิเลสเท่านั้น

นิพพาน ๒ คือ สอุปาทิเสสกับอนุปาทิเสสนี้ เป็นการจำแนกนิพพานที่ใช้กันทั่วไป รู้จักกันโดยทั่วไป และก็ใช้กันเข้าใจกันในความหมายที่กล่าวมาข้างต้นเป็นที่ตั้ง คือดับกิเลสที่ยังมีเบญจขันธ์เหลือยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นสอุปาทิเสส เบญจขันธ์แตกทำลายที่เรียกว่าตายนั้นเป็นอนุปาทิเสส โดยนัยนี้คำว่านิพพานจึงใช้ในความหมายทั่วไปว่าดับกิเลสสิ้นเชิง ดับกิเลสได้ทั้งหมด เมื่อใช้ในความหมายว่าดับกิเลสสิ้นเชิงดับกิเลสทั้งหมดนิพพานจึงเป็นบรมธรรม ธรรมอย่างยิ่ง เป็นบรมสัจจะ สัจจะอย่างยิ่ง ในพุทธศาสนาดังกล่าวมาเมื่อวานนี้

อนึ่ง ความหมายของคำว่านิพพานที่ใช้ในพุทธศาสนาเองยังมีใช้ผ่อนคลายลงมา คือผ่อนคลายลงมาถึงความดับกิเลสได้บางส่วนก็เรียกว่านิพพานได้ ได้แก่การดับกิเลสของพระโสดาบัน พระสกทาคามี และพระอนาคามีดังที่กล่าวมาในอธิบายของนิพพาน นัยที่ ๒ ที่ ๓ นั้นแล้ว อนึ่ง ยังได้ใช้ผ่อนคลายมาถึงนิพพานฌานอีกด้วย คือหมายถึงว่า เมื่อทำสมาธิจนได้สมาธิที่แนบแน่นเป็นอัปปนาสมาธิเข้าขั้นฌาน อำนาจของสมาธินี้ก็ดับกิเลสให้สงบลงไปได้ชั่วคราวเหมือนดั่งหินทับหญ้า ในขณะที่ก้อนหินยังทับหญ้าอยู่หญ้าก็ไม่งอก เมื่อยกก้อนหินนั้นออกแล้วหญ้าก็งอกได้ ฉันใดก็ดี เมื่อออกจากสมาธินั้นกิเลสก็กลับ

เกิดได้ ในขณะที่เข้าสมาธิถึงขั้นอัปปนา คือแนบแน่นนี้ก็มีเรียกว่านิพพานได้ เรียกย่อๆ เพื่อเข้าใจง่ายว่านิพพานฌาน

หรือแม้ปฏิบัติทางปัญญากำหนดทำความรู้กิเลสที่บังเกิดขึ้นในใจ เมื่อ ราคะ โทสะ โมหะ บังเกิดขึ้นในใจก็ทำความรู้ว่า ราคะ โทสะ โมหะ บังเกิดขึ้น และทำความรู้ว่า ราคะ โทสะ โมหะ ที่บังเกิดขึ้นนี้ทำให้ก่อกรรมเป็นไปเพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่นให้เดือดร้อน เป็นไปเพื่อดับปัญญาคือความรู้ประโยชน์ตนประโยชน์ผู้อื่น ดับความรู้ประโยชน์ทั้งสอง เมื่อกำหนดพิจารณา ไปดั่งนี้ ราคะ โทสะ โมหะก็ดับสงบ ก็มีความรู้ว่าความดับสงบราคะ โทสะ โมหะ นี้ ไม่เป็นไปเพื่อก่อกรรม เพื่อเบียดเบียนตนและผู้อื่นดั่งนั้น ไม่เป็นไปเพื่อดับปัญญาดั่งนั้น ความรู้ความเห็นที่บังเกิดขึ้นนี้ แม้ในขณะที่กำลังพิจารณาอยู่นี้ก็เรียกว่าเป็น สันทิฏฐิโก ธัมโม ธรรมที่บุคคลพึงปฏิบัติเห็นเอง เรียกว่า สันทิฏฐิกนิพพาน นิพพานที่บุคคลพึงปฏิบัติเห็นเอง ดั่งนี้

แม้ข้อนี้ก็มีพระบาลีแสดงไว้ดั่งนี้ และก็แสดงเป็นกลางๆ ไม่จำกัดว่า ความรู้ความเห็นความดับความสงบดังกล่าวเป็นไปอย่างสมบูรณ์สิ้นเชิง หรือว่าไม่สมบูรณ์สิ้นเชิงก็ได้ เป็นไปอย่างเด็ดขาด คือเมื่อสงบเมื่อดับลงไปแล้วก็เป็นอันดับอันสงบไปเลย ไม่กลับเกิดขึ้นอีก หรือว่าเป็นไปอย่างชั่วคราวแบบหินทับหญ้าดั่งกล่าวนั้น ไม่มีแสดงจำกัดเอาไว้ ฉะนั้น จึงเป็นที่เข้าใจว่า แม้นิพพานปัญญาคือความดับความสงบที่เกิดขึ้นด้วยปัญญา

พิจารณาดังกล่าวนั้นก็เรียกว่านิพพานได้ นิพพานฌาน นิพพานปัญญา อันหมายถึงว่าเป็นความดับได้บางส่วน เป็นความดับได้ชั่วคราวดั่งนี้ มีคำเรียกว่า ตทังคนิพพาน แปลว่านิพพานด้วยองค์อันนั้น คือดับด้วยฌาน สมาธิ หรือว่าด้วยปัญญาข้อนั้นอันเป็นของชั่วคราว พึงเข้าใจว่าแม้ทางพุทธศาสนาเอง คำว่านิพพานก็ผ่อนใช้ลงมาได้ดั่งนี้.

วันที่ ๒ กันยายน ๒๕๑๘

๑๓

นิพพานเป็นสัจจธรรม

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะแสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ

นิพพานที่ได้กล่าวแนะนำมาแล้ว ได้แสดงถึงเนื้อความของศัพท์ และความหมายตามที่มีพระพุทธาธิบายไว้ ในวันนี้จะได้แสดงให้ท่านทั้งหลายทราบว่า นิพพานนั้นเป็นสัจจธรรม ธรรมคือความจริง จึงไม่เป็นสิ่งที่เหลือวิสัยจะได้จะถึง ไม่เหลือวิสัยที่จะรู้ เพราะว่าเป็นสัจจธรรมสำหรับจิตใจในภายใน ไม่ใช่ในภายนอก ด้วยจิตใจนี้เท่านั้นจึงจะรู้ จะถึงนิพพานได้ และก็เป็นธรรมชาติธรรมดาอย่างหนึ่งนั้นแหละ เมื่อถึงภูมิชั้น อันเดียวกันแล้ว ก็ไม่ใช่เป็นของแปลก แต่เป็นของธรรมดา เหมือนอย่างว่าผู้ที่กำลังเรียนอยู่ในชั้นอันใด เมื่อได้ตั้งใจเรียนให้สม่ำเสมอมีความรู้ตามสมควรแก่ชั้นที่เรียนนั้น หลักสูตรต่างๆ ก็ไม่เป็นของแปลกประหลาด แต่ว่าเป็นของธรรมดา

ในจิตใจนี้ ได้มีพระพุทธภาษิตแสดงถึงลักษณะที่เป็นธรรมชาติไว้ว่า จิตมีลักษณะประภัสสร คือผุดผ่อง แต่ว่าเศร้าหมองไป เพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมา จิตนี้พ้นจากอุปกิเลสทั้งหลายได้ ดั่งนี้ พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ถึงลักษณะที่เป็นธรรมชาติของจิตไว้ดั่งนี้ คือว่า "ผุดผ่อง" เพราะเหตุไรจึงเศร้าหมอง เพราะอุปกิเลสทั้งหลายที่จรมาได้ ก็เพราะว่ายังมีอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะ คือความจริงประกอบอยู่ อุปกิเลสทั้งหลายจึงเข้ามาทำให้เศร้าหมองไปได้

ในตอนนี้ให้สังเกตคำว่า "อุปกิเลส" ที่แปลว่าเครื่องที่เข้ามาทำหรือเข้าไปทำให้เศร้าหมอง ในที่อื่นใช้คำว่า กิเลส คือเครื่องเศร้าหมอง แต่คำเดียว ก็เพราะว่าต้องการที่จะชี้ให้เห็นชัดว่ากิเลสคือเครื่องเศร้าหมองทั้งหลายนั้น ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิตใจไม่ใช่เป็นธรรมชาติเป็นธรรมดาของจิตใจ แต่ว่าเป็นสิ่งที่จรเข้ามาหรือจรเข้าไปเท่านั้น เมื่อจรเข้ามาจรเข้าไปแล้วก็เข้ามาหรือเข้าไปนอนจมหมักหมมอยู่ ที่ท่านเปรียบเหมือนอย่างตะกอนที่นอนอยู่ก้นตุ่ม ทำนองว่าเข้ามายึดครองจิตใจไว้ แต่แม้เช่นนั้นกิเลสก็ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้หรือเป็นธรรมชาติธรรมดาของจิตใจอยู่นั่นเอง จึงเปรียบได้กับแขกต่างถิ่นที่จรเข้ามาพักพาอาศัย แต่ว่าเมื่อมาพักพาอาศัยแล้วก็เลยยึดครองอยู่ ไม่ออกไป แต่แม้เช่นนั้นก็ยังไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้านอยู่นั่นเอง ยังเป็นแขกที่เรียกว่าอาคันตุกะ คือผู้ที่จรมา ฉะนั้นจึงอาจปฏิบัติเพื่อให้พ้นจากกิเลสที่จรเจ้ามาดังกล่าวได้ ซึ่งความพ้นนั้นก็เรียกว่า "วิมุตติ" คือ

ความหลุดพ้น เป็นคำที่ใช้ด้วยกันกับคำว่านิพพาน

และก็พึงทราบว่ากิเลสที่จรเข้ามานอนจมหมักหมมนั้น เมื่อมุ่งถึงลักษณะที่นอนจมก็เรียกว่า "อนุสัย" แปลว่า กิเลสที่นอนจมหรือนอนเนื่องอยู่ในจิตสันดาน เมื่อมุ่งถึงอาการที่หมักหมมก็เรียกว่า "อาสวะ" คือกิเลสที่หมักหมมหรือว่าที่ดองจิตสันดานของสัตวโลกทั้งหลายอยู่

อาสวะ อนุสัยนี้เป็นกิเลสอย่างละเอียดที่มีอยู่ในจิต เป็นกิเลสชนิดที่เรียกว่าติดอยู่ในจิตสันดาน แต่ว่าแม้เช่นนั้นก็ยังหลุดพ้นอยู่ได้นั่นเอง เพราะไม่ใช่เป็นธรรมชาติธรรมดาของจิต

อะไรเป็นธรรมชาติธรรมดาของจิต อาศัยพระพุทธภาษิตที่ตรัสชี้ไว้ ก็เก็บความมาได้ว่า ที่เป็นธรรมชาติของจิตนั้นก็คือ "ประภัสสร" คือผุดผ่องดังกล่าวประการหนึ่ง "รู้" เพราะว่าจิตเป็นธาตุรู้ รู้อะไรๆ ได้ รวมทั้งคิดอะไรๆ ได้อย่างหนึ่ง จิตเป็นที่เก็บที่ "สั่งสม" เก็บสั่งสมอะไรๆ ไว้ได้ ทั้งที่เป็นส่วนดี ทั้งที่เป็นส่วนชั่ว ทั้งที่เป็นส่วนกิเลส ทั้งที่เป็นส่วนกรรม ทั้งที่เป็นส่วนวิบาก คือผลของกรรม และเก็บสะสมส่วนดีเป็นบารมีคือความดีต่างๆ ไว้ในจิตใจด้วย

จิตมีธรรมชาติธรรมดา "ผุดผ่อง" "รู้" "เก็บสั่งสม" ดังที่กล่าวมา เพราะฉะนั้น จึงรู้อะไรๆ ได้ และเมื่อรู้อะไรๆ ก็ย่อมเพิ่มความรู้ความฉลาดขึ้นอยู่เสมอ ย่อมเก็บสั่งสมความชั่วบ้าง ความดีบ้างไว้อยู่เสมอ แต่เมื่อยังโง่มาก ก็ย่อมเก็บสั่งสมความชั่วไว้มาก แต่ว่าเมื่อโง่น้อยลง ฉลาดมากขึ้น ก็เก็บสั่งสม

ความดีไว้มากขึ้น

และตามหลักของสัจจะ คือความจริงนั้นก็คือ หลักของเหตุและผลที่สัมพันธ์กัน ตามควรแก่กัน ที่มาเรียกว่าเป็นความดีหรือความชั่วนั้นก็เป็นการเรียกตามลักษณะ เมื่อเป็นความโง่เป็นความไม่รู้ก็ย่อมจะเก็บ ย่อมจะสั่งสมไว้อย่างไม่รู้ ไว้อย่างโง่ๆ ก็เรียกเป็น "ความชั่ว" แต่ว่าเมื่อเป็นความฉลาดก็ย่อมเก็บย่อมสั่งสมไว้อย่างฉลาด ก็เรียกว่าเป็น "ความดี" ฉะนั้น คำว่า "ดี" หรือ "ชั่ว" นั้น จึงเป็นคำที่ตั้งขึ้นเรียกด้วยมีลักษณะดังกล่าว แต่เมื่อว่าตามหลักเหตุผลแล้ว ก็เป็นไปตามหลักเหตุผลที่สัมพันธ์กันเท่านั้น

และทั้ง ๒ นี้ ย่อมเป็นสิ่งขัดกัน คือระหว่างความฉลาดกับความโง่ ระหว่างความดีกับความชั่ว เพราะเหตุที่จิตมีอวิชชาคือความไม่รู้ ไม่รู้ในสัจจะ ซึ่งเป็นต้นเดิมของกิเลสทั้งหมดของความชั่วทั้งหมด จึงมีวิชชาคือความรู้ในสัจจะที่ตรงกันข้าม แต่ว่าในขณะที่จิตยังไม่พบวิชชาอย่างเต็มที่จึงมากไปด้วยอวิชชา แต่แม้เช่นนั้นจิตก็เป็นธาตุรู้คือมีธรรมชาติ ธรรมดารู้ จึงได้สั่งสมอบรมวิชาคือความรู้ขึ้นอยู่เสมอ เพราะว่าต้องประสบพบผ่านสิ่งต่างๆ มาเรื่อย จึงได้พบวิชชาคือความรู้ขึ้นอยู่เสมอ เมื่อวิชชามากขึ้นเพียงใด อวิชชาก็ลดน้อยลงเพียงนั้น ในขณะเดียวกัน เมื่ออวิชชามีมาก ความชั่วก็มีมาก แต่เมื่อวิชชาเริ่มมีขึ้น อวิชชาลดลง ความดีก็เพิ่มขึ้น ความชั่วก็ลดลง จนถึงเมื่อวิชชาบังเกิดขึ้นเต็มที่ อวิชชาดับไปหมด ความดีก็

บังเกิดขึ้นเต็มที่ ความชั่วก็ดับไปหมด และเมื่อความชั่วไปหมด ความดีก็พ้นหน้าที่

เป็นอันว่าเมื่อสุดดีก็สุดชั่ว ความบรรลุถึงความสุดดีสุดชั่วนี้ มีในเมื่อวิชชาบังเกิดขึ้นเต็มที่ อวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะดับไปหมด เหมือนเมื่อความสว่างบังเกิดขึ้นเต็มที่ ความมืดก็หายไป และเมื่อความมืดหายไป สิ่งทั้งหลายที่เคยถูกความมืดปิดบังเอาไว้ก็ปรากฏแจ่มแจ้ง ครบถ้วนทุกประการ ท่านผู้ประกอบในวิชชาคือความรู้ที่บังเกิดขึ้นแจ่มแจ้งเต็มที่นั้น จึงเป็นผู้รู้ผู้เห็นครบถ้วนทุกประการ ไม่มีอะไรบัง เรียกว่า สัจจะ คือความจริงปรากฏขึ้นทั้งหมด ซึ่งเมื่อรวมเข้ามาแล้วก็คือรู้เห็น ใน

ทุกขสัจจะ ความจริงคือทุกข์

สมุทัยสัจจะ ความจริงคือสมุทัย เหตุที่เกิดทุกข์

นิโรธสัจจะ ความจริงคือนิโรธ ความดับทุกข์

มรรคสัจจะ ความจริงคือมรรค ได้แก่ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ และเป็นผู้รู้ผู้เห็นในอาสวะ เหตุเกิดอาสวะ ความดับอาสวะ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ อาสวะก็คือกิเลสที่หมักหมมดองจิตสันดานอยู่นั่นเอง ดังกล่าวมาข้างต้น

เมื่อถึงขั้นนี้อาสวะย่อมดับไปหมดไม่มีเหลือ วิชชาย่อมมองเห็นเจาะทะลุลงไปถึงอาสวะดังกล่าว พร้อมทั้งเหตุเกิดและดับอาสวะได้ พร้อมทั้งรู้ทางปฏิบัติ เห็นทางปฏิบัติ ให้ถึงความดับอาสวะครบถ้วน

นี้เป็นสัจจะที่ปรากฏขึ้นเต็มที่ เมื่อเป็นดั่งนี้จึงเป็นผู้รู้

ผู้เห็นที่ครบถ้วน จิตที่เป็นธาตุรู้ คือมีธรรมชาติธรรมดารู้นั้น สิ้นอวิชชาคือความไม่รู้ คือไม่รู้ในสัจจะ อันหมายถึงว่าเป็นธาตุรู้ก็จริง แต่ว่ายังเป็นรู้หลง ยังรู้ผิด เพราะยังประกอบด้วยอวิชชาอยู่ ครั้นวิชชาบังเกิดขึ้นเต็มที่ อวิชชาดับไปหมด รู้ก็เป็นรู้ที่ถูกต้อง รู้ถูกรู้จริงครบถ้วนทุกประการ และเมื่อรู้ถูก รู้ถ้วนทุกประการแล้ว ก็เลิกเก็บ เลิกสะสมความชั่วต่างๆ พ้นจากความชั่วทุกอย่าง และเมื่อเป็นดั่งนี้ความดีต่างๆ ก็หมดหน้าที ไม่ต้องกระทำดีอีกต่อไป เพราะการทำความดีนั้นก็เพื่อที่จะชำระความชั่ว เมื่อชั่วหมดก็เป็นอันว่าหมดดีหรือว่าสุดดี ไม่ต้องทำดีอีกต่อไป ก็หยุดเก็บหยุดสะสมทุกอย่าง แต่ว่ามีความสมบูรณ์ครบถ้วนทุกอย่าง ไม่บกพร่อง ธรรมชาติประภัสสร คือผุดผ่อง ก็เป็นความผุดผ่องอย่างบริสุทธิ์

จึงกล่าวได้ว่า เมื่อสิ้นอวิชชาสิ้นกิเลสทั้งหมด สิ้นเก็บสิ้นสะสมความดีความชั่วทั้งหมด มีความสมบูรณ์ทุกอย่าง ไม่บกพร่อง ประกอบอยู่ด้วยความรู้ ด้วยความหลุดพ้น ไม่มีข้องติดอยู่ในสิ่งอันใดอันหนึ่งทั้งสิ้นดั่งนี้ ก็เป็นอันกลับเข้าสู่สภาพที่เป็นธรรมชาติธรรมดาอย่างแท้จริง สภาพที่เป็นธรรมชาติธรรมดาอย่างแท้จริง อันมีความรู้สว่างแจ่มแจ้งอย่างเต็มที่ มีความบริสุทธิ์อย่างเต็มที่ดั่งนี้ คือ "นิพพาน" สิ้นกิเลสเป็นเครื่องร้อยรัดทั้งหมด สิ้นกิเลสเป็นเครื่องเสียดแทงทั้งหมด ไม่มีกิเลสที่เปรียบเหมือนลูกศรเสียบแทงอยู่ในที่ใดที่หนึ่งเลย

นี้คือนิพพานที่กล่าวว่า ลักษณะที่เป็นธรรมชาติ

ธรรมดาอย่างเต็มที่ นี้เรียกว่า "อสังขตะ" ไม่มีปัจจัยอะไรปรุงแต่งทั้งหมด ไม่มีปัจจัยอะไรกระทำทั้งหมด เรียกว่า "วิสังขาร" ไม่มีเครื่องปรุงแต่งทั้งหมด เรียกว่าอยู่เหนือเหตุและผล แต่ว่าข้อนี้ก็จะต้องกล่าวชี้แจงต่อไปอีก วันนี้ยุติเท่านี้.

๓ กันยายน ๒๕๑๘

๑๔

สังสารวัฏ

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ให้มีสมาธิในการฟัง จักได้แนะนำให้รู้จักพุทธศาสนา เรื่องนิพพานต่อ

กำลังกล่าวถึงธรรมที่เป็นเหตุผล หรือเป็นผลเป็นเหตุ อันเนื่องจากกรรมและที่เป็นไปตามสภาพของตนเอง ได้กล่าวถึงเหตุและผลที่เป็นภายนอกและที่เป็นภายใน และได้กล่าวชักเข้ามาถึงผลและเหตุ คืออริยสัจจ์ ๔ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้และได้ทรงแสดงสั่งสอน

ในอริยสัจจ์ ๔ นี้ พึงสังเกตว่าแสดงผลก่อนแล้วจึงแสดงเหตุทั้งฝ่ายสมุทัยวาระและนิโรธวาระ ก็เพราะว่า ตามประวัติแห่งความตรัสรู้ พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ก่อนแต่ตรัสรู้ ได้ทรงจับเอาผลขึ้นมา ค้นคว้าหาเหตุ คือว่าผลเป็นสิ่งที่ปรากฏได้แก่ความแก่ ความเจ็บ ความตาย นี่เป็นผล ก็ได้ทรงจับเอาผลนี้ขึ้นมาพิจารณาเพื่อให้พบโมกขธรรม คือให้พ้น

จากความแก่ความเจ็บความตาย นำให้ตรัสรู้ในสัจจะทั้ง ๔ ซึ่งได้พบว่า สิ่งเหล่านี้เป็นผล เมื่อจะดับผลคือต้องการให้พ้นจากผลเหล่านี้ ก็ต้องดับเหตุคือดับเหตุที่ให้เกิดผล และจะดับเหตุที่ให้เกิดผลนั้นได้ ก็ต้องพบทางปฏิบัติเพื่อดับเหตุของผลเหล่านั้น ฉะนั้น เมื่อได้ทรงแสวงหาไปจนพบทางคือมรรคมีองค์ ๘ ทรงปฏิบัติจนสมบูรณ์จึงได้ทรงพบความดับเหตุของผลเหล่านั้นได้ คือดับตัณหา เมื่อดับตัณหาซึ่งเป็นตัวเหตุได้ ผลคือทุกข์ก็ดับไปหมด ความพบอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ดับเหตุของทุกข์ได้สิ้นเชิง จึงเป็นโมกขธรรมที่ได้ทรงพบ และนี้คือความตรัสรู้ของพระองค์ ดังที่ได้ปรารภกล่าวมาแล้ว อริยสัจจ์ทั้ง ๔ คือผลและเหตุ ก็คือธรรมที่เป็นเหตุเป็นผลนั้นเอง อันเนื่องจากกรรมด้วย และเป็นไปตามสภาพของเหตุผลเองด้วย

ในตอนนี้ พึงกล่าวชี้ถึงหลักพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นส่วนเนื้อหาสำคัญเพิ่มเติมอีกว่า วงล้อของสังสาระคือความท่องเที่ยวอันเรียกว่าสังสารวัฏ ความวนแห่งการท่องเที่ยวไปของสัตว์บุคคลทั้งปวง หรือกล่าวรวมว่า ของสัตวโลกทั้งปวง ว่าถึงเบญจขันธ์ หรือภพชาติ ก็ท่องเที่ยวเวียนเกิด ตาย ตาย เกิด มานับไม่ถ้วนชาติ จนมีกล่าวไว้ในพระบาลีพระสูตรบางพระสูตรว่า มีเบื้องต้นที่สุดเป็น **อนมตคฺค** ตามไปไม่รู้ หรือไม่จำเป็นต้องตามไปรู้ ในเรื่องนี้บุคคลสามัญทั่วไปย่อมไม่อาจจะระลึกรู้ถึงอดีตชาติหรืออนาคตชาติของตนได้ จึงมีผู้ที่เชื่อบ้างไม่เชื่อบ้าง เพราะว่าเมื่อไม่รู้ จึงอยู่ที่ว่าจะเชื่อหรือไม่เชื่อเท่านั้น แต่ว่าจะ

เชื่อหรือไม่เชื่อก็ตามราคาก็คงเท่ากัน คือว่าไม่รู้นั่นเอง เพราะไม่รู้จึงเชื่อ หรือว่าเพราะไม่รู้จึงไม่เชื่อ บางคนนั้นถึงแม้ว่าตนเองจะไม่รู้ ก็ยอมเชื่อผู้ที่ตนเชื่อว่าเป็นผู้ที่รู้ เช่นว่าเชื่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าซึ่งตนเชื่อว่าเป็นผู้รู้ เพราะว่าแม้พระพุทธเจ้าเองบุคคลสามัญทั่วไปก็ไม่รู้ความตรัสรู้ของพระองค์อยู่อีกนั่นเอง แต่ว่าอาศัยความเชื่อว่าพระองค์เป็นผู้ตรัสรู้ เพราะฉะนั้น จึงเชื่อคำสั่งสอนของพระองค์ และในข้อนี้ได้ทรงสั่งสอนไว้อย่างไรในพระญาณ คือความหยั่งรู้ของพระองค์ที่แสดงไว้ในพระสูตรซึ่งได้ทรงแสดงเล่าเองถึงว่าในราตรีที่ตรัสรู้นั้น ในปฐมญาณทรงได้พระญาณหยั่งรู้ระลึกถึงชาติหนหลังได้ ย้อนหลังขึ้นไปตั้งแต่ชาติหนึ่ง สองชาติ เป็นอันมาก เป็นต้น ดังที่ได้กล่าวแสดงมาแล้ว และในพระสูตรอีกหลายพระสูตรที่แสดงถึงกรรมและผลของกรรม เช่นแสดงว่า ผู้ที่ประกอบกรรมที่ชั่ว ถัดจากที่กายแตกทำลายตายไปก็ไปทุคติ คติที่ไม่ดี ส่วนผู้ที่กระทำกรรมดี ถัดจากกายแตกทำลายตายไป ก็ไปสุคติ คติที่ดี และแม้ในหลักอริยสัจจ์นี้ที่แสดงว่าเมื่อยังมีสมุทัยคือตัณหาอยู่ ยังมีทุกข์ ตั้งต้นแต่ความเกิด อันแสดงว่าเมื่อยังมีตัณหาอยู่ก็ยังต้องเกิดอีก จนกว่าจะดับตัณหาเสียได้จึงจะสิ้นชาติ ดับชาติคือความเกิด ดังนี้

ตามหลักพุทธศาสนาที่กล่าวมานี้ ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสไว้เองก็แสดงว่า ได้มีอดีตชาติ คือชาติหนหลังที่ล่วงมาแล้ว และเมื่อยังมีตัณหาอยู่ ก็จะต้องมีอนาคตชาติ คือชาติหน้า และ

ว่าถึงอดีตชาติทุกๆ สัตว์บุคคลได้เวียนเกิดตาย ตายเกิดมานับชาติไม่ถ้วนจนตามไปหาเบื้องต้นไม่พบ อันเรียกว่า **อนมตคฺค** นั้น และจะต้องเวียนเกิดเวียนตาย ตายเกิดต่อไปข้างหน้าอีกเท่าไรก็บอกไม่ได้ เพราะเมื่อยังละตัณหาไม่ได้ก็ย่อมเกิดอีกอยู่ร่ำไป หลักพุทธศาสนาแสดงไว้ดั่งนี้ เพราะฉะนั้น บางคนแม้ไม่รู้ คือคนสามัญทั่วไปไม่รู้ แต่ก็ยอมเชื่อคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า แต่ว่าบางคนก็ไม่ยอมเชื่อ เพราะไม่รู้ บางคนไม่ใช่ไม่ยอมเชื่ออย่างเดียว ยังปฏิเสธ ปฏิเสธว่าอดีตชาติไม่มี อนาคตชาติไม่มี อันที่จริงถ้าพิจารณาด้วยโยนิโสมนสิการ คือพิจารณาโดยแยบคายด้วยปัญญาด้วย แม้จะไม่เชื่อก็ยังไม่ควรที่จะปฏิเสธ เพราะว่าเมื่อตนเองยังไม่รู้ เมื่อไม่รู้จะปฏิเสธได้อย่างไรว่าสิ่งนั้นไม่มี หรือแม้ว่าจะรับรองก็ย่อมรับรองไม่ได้อีกเหมือนกัน เพราะไม่รู้ สิ่งนั้นอาจจะมีก็ได้ ไม่มีก็ได้ เหมือนอย่างชาติอดีตและชาติอนาคตเป็นสิ่งที่สามัญชนทั่วไปไม่รู้ สิ่งที่ไม่รู้นี้อาจจะมีก็ได้ไม่มีก็ได้ เพราะฉะนั้นจะด่วนปฏิเสธได้อย่างไร ถ้าแสดงเสียว่าไม่รู้ ดังนี้จะถูกต้อง

คราวนี้มาพิจารณาดูว่า ทุกๆ คนนั้นรู้จบหมดแล้วหรือยัง ก็จะต้องกล่าวว่ายังรู้ไม่จบรู้ไม่หมด สิ่งที่รู้นั้นก็จะต้องกล่าวว่าน้อยนิดเดียว แต่ว่าสิ่งที่ไม่รู้มีอยู่เป็นอันมาก ว่าถึงสิ่งที่เป็นของสามัญธรรมดา ไม่ต้องละเอียดลึกซึ้งอะไร และในปัจจุบันชาตินี้เอง ที่ทุกๆ คนไม่รู้ก็มีอยู่มากมาย และจะว่าไม่ต้องอาศัยความเชื่อเลยก็หาได้ไม่ ทุกคนอาศัยความเชื่ออยู่เป็นอันมาก

ยกตัวอย่างเช่น ทุกคนเรานี้เกิดมาเมื่อไหร่ เอาว่าตอนที่คลอดออกมาจากครรภ์มารดาเมื่อไหร่ ทุกคนหารู้ไม่ แต่ที่แสดงว่าเกิดเมื่อวันที่เท่านั้น เดือนนั้น ปีนั้น เวลานั้น ก็เชื่อตามที่มารดาบิดาเป็นต้นท่านบอกเท่านั้น แต่ตนเองหาได้รู้ไม่ แม้อาการกิริยาทั้งหลายเป็นต้นที่ทุกคนกระทำในเวลาที่ยังไม่รู้เดียงสาก็ไม่รู้อีกเหมือนกัน เมื่อมารดาบิดาเป็นต้นท่านบอกว่าเมื่อเล็กๆ เป็นอย่างนั้นเป็นอย่างนี้ จึงได้ทราบ แล้วก็ต้องเชื่อไปตามที่ท่านบอกนั้น แม้ว่าเมื่อเติบโตขึ้นมาเล่าเรียนศิลปวิทยาก็รู้ตามตำรา แต่ว่าสิ่งทั้งหลายจะเป็นจริงตามที่ตำรานั้นแสดงหรือไม่ ก็หารู้ไม่ ในประเทศถิ่นของตนเองที่ตนไม่เคยไป แต่ก็รู้ว่ามีอยู่ในต่างประเทศที่ตนไม่เคยไปก็รู้ว่ามีอยู่ แต่ว่าเป็นการรู้ตามที่มีผู้บอก มีตำราแสดง และมีเหตุแวดล้อมต่างๆ แสดง ก็ต้องกล่าวว่าเป็นความเชื่ออีกเหมือนกัน เพราะว่าไม่มีประสบการณ์ด้วยตนเอง ทุกคนจึงต้องอาศัยความเชื่ออยู่เป็นอันมาก สิ่งที่ตนรู้จริง เอาเพียงว่ามีประสบการณ์จริงนั้นน้อย เมื่อพิจารณาดูดั่งนี้แล้วก็จะเห็นว่า อาศัยความเชื่ออยู่เป็นอันมาก มากกว่าอาศัยปัญญาคือความรู้เสียอีก และแม้ความเป็นไปของชีวิตเอง อนาคตจะเป็นอย่างไรก็ไม่มีใครรู้ ชั่วโมงหน้าก็ไม่รู้ วันหน้าตั้งแต่วันพรุ่งนี้ไปก็ไม่รู้ แต่ว่าอาศัยความเชื่อเอา จึงได้มีกำหนดต่างๆ ว่าจะทำนั่นทำนี่ เมื่อนั่นเมื่อนี่ ในเวลาข้างหน้า อันที่จริงก็ไม่รู้เหมือนกัน แต่ว่ากำหนดไว้ตามความเชื่อว่าจะอยู่ไปได้ และจะทำนั่นทำนี่ เพราะฉะนั้น จึงได้มีพระพุทธภาษิตที่ตรัสเตือนไว้ว่า ทุกคน

ควรปฏิบัติในทางที่เรียกว่า อปัณณกปฏิปทา คือข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด

ทรงยกตัวอย่างเหมือนอย่างว่า เรื่องชาติหน้าที่คนทั่วไปไม่รู้ จะควรเชื่อหรือไม่ควรเชื่อ ได้ทรงยกย่องตัวอย่างเปรียบเทียบไว้ว่า ผู้ที่ไม่เชื่อจึงไม่คำนึงถึงผลต่างๆ ที่จะไปรับในชาติหน้า จึงประกอบกรรมที่จะทำให้ตนเป็นสุขสนุกสำราญตามใคร่ปรารถนา ในชาตินี้เท่านั้น จึงประกอบกรรมที่ชั่วต่างๆ เพราะว่าจะไปประกอบกรรมที่ดีเพื่ออะไร เมื่อเป็นดั่งนี้ เมื่อกายแตกทำลายตายไป เมื่อชาติหน้ามี สุคติทุคติมีก็จะต้องไปเกิดในทุคติ และแม้ในชาติปัจจุบันนี้เองก็ปรากฏเป็นคนชั่ว เป็นคนไม่ดี ส่วนผู้ที่มีความเชื่อในชาติหน้า ตลอดทั้งเชื่อในสุคติ ทุคติ ย่อมจะมีความสำรวมในตนเองละความชั่วประกอบกรรมดี เมื่อเป็นดั่งนี้ เมื่อชาติหน้ามี สุคติทุคติมี กายแตกทำลายตายไป ก็จะไปเกิดในสุคติ และในชาติปัจจุบันนี้เองก็จะปรากฏว่าเป็นคนดี ฉะนั้น ความเชื่อว่าชาติหน้ามี สุคติทุคติมี อันจะทำให้มีความสังวรระวังตนเอง ละความชั่วประกอบกรรมดีดังกล่าว จึงเป็นอปัณณกปฏิปทา ข้อปฏิบัติที่ไม่ผิด ดั่งนี้.

วันที่ ๖ กันยายน ๒๕๑๘

๑๕

กรรมวัฏ

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง สำรวมกาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ

ธรรมนั้นได้กล่าวแล้วว่า สัจจะ ความจริง และความจริงนั้นก็แบ่งออกเป็นสองชั้น คือชั้นที่เป็นเหตุผลและชั้นที่เหนือเหตุผล ชั้นที่เป็นเหตุผลนั้นก็ได้แก่ เหตุผลที่เป็นกรรมและเหตุผลที่เป็นสภาพ คือเป็นไปเองตามกฎเกณฑ์หรือหลักธรรมดาของตนเอง เหตุผลที่เป็นกรรมนั้น คือที่เกี่ยวแก่การกระทำ เหมือนอย่างเช่นเหตุผลในฝ่ายที่เป็นอกุศล กรรมคือปาณาติบาต การทำสัตว์มีชีวิตให้ตกล่วง หรือว่าการฆ่าสัตว์นี่เป็นเหตุ ผลของกรรมอันนี้อันเป็นผลที่เป็นความทุกข์ เช่นความมีอายุสั้น ตามที่ได้ตรัสแสดงไว้ในบางพระสูตรเป็นผลกรรมคืออทินนาทาน การถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้ หรือว่าการลักเป็นเหตุ ผลคือผลที่เป็นทุกข์ เช่นความที่ยากจนขัดสนความที่ทรัพย์วิบัติ ตามที่ได้ตรัสไว้ในพระสูตร นี้เป็นผลของ

อทินนาทาน กรรมเหตุและผลดังกล่าวนี้เนื่องด้วยกรรม คือการงานที่บุคคลกระทำ กรรมคือการงานที่บุคคลกระทำนี้ ก็เนื่องด้วยกิริยาการกระทำ ต้องกระทำจึงจะเป็นกรรมขึ้นมา ต้องทำการฆ่าจึงจะเป็นปาณาติบาตกรรม ต้องทำการลักจึงจะเป็นอทินนาทานกรรม

ยกตัวอย่างในฝ่ายดี ทานกรรม กรรมคือทานการให้ การบริจาคเป็นเหตุ ผลก็คือการมีทรัพย์เป็นต้น ตามที่ได้ตรัสแสดงไว้ในบางพระสูตร นี้เป็นผลของกรรม กรรมคือทานการให้การบริจาค ศีลกรรม กรรมคือศีล ได้แก่ความตั้งใจงดเว้นจากความประพฤติชั่วประพฤติผิดข้อนั้นๆ ผลก็คือสุคติและโภคสมบัติเป็นต้น ตามที่ได้ตรัสแสดงไว้เช่นเดียวกัน นี้เป็นผลของศีลกรรม กรรมคือศีล

ยกตัวอย่างในทางที่เป็นกลางๆ ไม่จัดว่าเป็นกุศลหรืออกุศล เช่นอาชีวกรรม กรรมที่เป็นอาชีพต่างๆ เช่นกสิกรรมหรือเกษตรกรรม พาณิชยกรรม และอาชีวกรรมอื่นๆ นี้เป็นเหตุ ผลก็คือเมื่อเป็นกสิกรรมหรือเกษตรกรรม ก็ได้แก่พืชผลนั้นๆ เมื่อเป็นพาณิชยกรรม ก็ได้แก่ทรัพย์นั้นๆ และเมื่อเป็นอาชีวกรรม ก็ได้แก่ผลนั้นๆ นี้เป็นผล แม้กรรมในฝ่ายดีและฝ่ายที่เป็นกลางๆ นี้ก็เช่นเดียวกัน เกิดจากกิริยาคือการกระทำของบุคคล บุคคลต้องกระทำ เช่นต้องกระทำการให้ ต้องกระทำความตั้งใจวิรัติงดเว้น จึงจะเป็นทานเป็นศีลขึ้นมา บุคคลต้องทำนาทำการเกษตร ต้องทำการค้า ต้องประกอบอาชีพอื่นๆ นั้นๆ จึงจะ

เป็นกสิกรรมเกษตรกรรม เป็นพาณิชยกรรม เป็นอาชีวกรรม นั้นๆ ขึ้นมา นี้เป็นผลทางกรรมอันเกี่ยวแก่กิริยา คือ การกระทำของบุคคล บุคคลต้องทำจึงจะเป็นเหตุเป็นผลขึ้นมา ถ้าไม่ทำก็ไม่เป็นเหตุเป็นผลขึ้นมา

อีกอย่างหนึ่ง เป็นเหตุเป็นผลที่เป็นสภาพดังกล่าว แม้เหตุผลที่เป็นสภาพดังกล่าว บางอย่างก็เนื่องมาจากกรรม อันเนื่องมาจากกิริยา คือการกระทำของบุคคลอีกนั่นแหละ คือที่เรียกว่าเป็นสภาพนั้นก็เพราะว่า เมื่อเป็นเหตุขึ้นมาแล้ว ก็ให้ผลไปเองตามกฎตามเกณฑ์ธรรมดาของตน บุคคลไม่มีอำนาจมาจัดในการให้ผล แต่ว่าเหตุนั้นเองจัดการให้ผลเอง และที่ว่าเนื่องจากกรรมเนื่องกับกิริยาก็มีนั้น ก็ได้แก่บรรดากรรมทั้งหมดนั่นแหละ เมื่อเป็นกรรมอันเป็นที่ตัวเหตุขึ้นมาแล้ว กรรมนั้นก็จัดให้ผลไปเอง คนผู้ทำไม่ได้เข้ามาจัดในการให้ผลของกรรม เป็นแต่เพียงว่าก่อนแต่ที่จะเป็นกรรมขึ้นมานั้น ต้องเนื่องมาจากกิริยาคือการกระทำของบุคคล บุคคลต้องทำ บุคคลเป็นผู้จัดในการทำ แต่ครั้นทำสำเร็จเป็นกรรมขึ้นมาแล้ว กรรมนั้นก็จัดการให้ผลเอง ยกตัวอย่างปาณาติบาตกรรมดังกล่าวแล้ว ก่อนจะเป็นกรรม คนต้องทำ คนต้องจัดในการกระทำก็คือ ต้องจัดในการฆ่า มีคนเป็นใหญ่ ครั้นสำเร็จเป็นปาณาติบาตกรรมขึ้นแล้ว เรียกว่าสำเร็จเป็นเหตุขึ้นแล้ว กรรมอันนี้ก็จัดการให้ผลไปเอง คนไม่ได้จัด และกรรมก็จัดการให้ผลแก่ผู้ทำนั้นเอง ผู้ทำจะอยากรับหรือไม่อยากรับ ก็ต้องได้รับผล มานึกดูว่า ถ้าเป็นผล

ตัวอย่างมาแล้ว และเรื่องกรรมนี้สืบเนื่องมาจากกิริยา คือการกระทำของบุคคล จึงได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า เป็นเหตุผลทางกรรมที่เนื่องมาจากกิริยา คือการกระทำของบุคคล บุคคลต้องทำจึงเป็นเหตุเป็นผลขึ้น และแม้กรรมนั้นเอง เมื่อบุคคลทำให้เป็นกรรมขึ้นมาแล้ว กรรมก็จัดการให้ผลของกรรมไปเอง คนไม่เป็นใหญ่

ฉะนั้น เมื่อพิจารณาให้ละเอียดลงไปแล้วก็จะเห็นว่า แม้กรรมและผลของกรรมนี้ ก็เป็นเหตุเป็นผลที่เป็นสภาพเหมือนกัน ส่วนที่เป็นภายนอกนั้น ก็เช่นต้นไม้กับการให้ผลของต้นไม้ดังกล่าว บางอย่างก็เนื่องกับกรรมเนื่องกับกิริยา คือว่าคนเพาะปลูก บางอย่างก็เป็นต้นไม้ที่บังเกิดขึ้นตามธรรมชาติธรรมดา แต่ว่าเป็นตัวอย่างที่ชี้ให้เห็นชัดว่า เป็นเหตุเป็นผลที่เป็นสภาพจริงๆ คือต้นไม้กับผลของต้นไม้ดังกล่าวนั้น ต้นไม้เขาให้ผลของเขาเอง

แม้เหตุผลที่เป็นภายนอกอื่นๆ ที่เป็นธรรมชาติก็มีอยู่เป็นอันมาก และคนเราก็พยายามค้นคิดคิดค้นหาเหตุผลเหล่านี้กันมามากมาย จึงได้เกิดเป็นความรู้ในแขนงต่างๆ ขึ้น แม้จนถึงเป็นศาสนาขึ้น.

วันที่ ๘ กันยายน ๒๕๑๘

๑๖

ตายเกิดหรือตายสูญ

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จักได้กล่าวแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป

เหตุผลซึ่งเป็นสภาพมีภาวะความเป็นคือมีเป็นขึ้นมาตามธรรมชาติของตนนั้น ที่เป็นส่วนภายนอกคือที่เป็นส่วนโลกธาตุก็มีอยู่เป็นอันมาก ทั่วไป ส่วนที่เป็นผลนั้นก็เช่นว่า โลกธาตุนี้เองคือพื้นพิภพที่อาศัยอยู่นี้ประกอบด้วยธาตุ ๔ หรือดิน น้ำ ไฟ ลม หรือว่าดิน ฟ้า อากาศ สภาพของดินฟ้าอากาศที่ปรากฏอยู่ทั่วๆ ไป ตลอดจนถึงต้นไม้ภูเขาทั้งหลาย และต้นไม้ที่ยกตัวอย่างมาในวันก่อน คือการปลูกต้นไม้ให้เป็นขึ้นและต้นไม้ให้ผลเหล่านี้ ก็เป็นเหตุผลตามธรรมชาติธรรมดาของโลกธาตุ ที่เรียกว่าเป็นสภาพหรือเป็นสภาวะอย่างหนึ่งๆ สิ่งที่ปรากฏของโลกธาตุดังกล่าวตลอดถึงกลางวันกลางคืน เดือน ฤดู ปี อันเนื่องด้วยกาลเวลาย่อมเป็นผลอย่างหนึ่งๆ ที่จะต้องมีเหตุ

คราวนี้จึงถึงข้อที่กล่าวว่า ผลและเหตุหรือเหตุและผลที่เป็นสภาพเหล่านี้ย่อมเป็นมูลเหตุอันหนึ่งที่ทำให้เกิดศาสนาต่างๆ ขึ้น คือก็ได้มีผู้ที่ค้นคิดหาเหตุว่า อะไรเป็นเหตุของสิ่งที่ปรากฏขึ้นเหล่านี้ เช่นว่า โลกธาตุอันนี้ประกอบด้วยดิน น้ำ ไฟ ลม หรือว่าดิน ฟ้า อากาศอันแสดงลักษณะต่างๆ เช่น บางคราวก็ฝนตก บางคราวก็ฝนแล้ง บางคราวก็น้ำท่วม บางคราวก็ฟ้าผ่า เป็นต้น ที่เรียกว่าให้เกิดภัยธรรมชาติ จึงทำให้มนุษย์ทั้งหลายสัตว์ทั้งหลายเกิดความกลัวต่อภัยทั้งหลายเหล่านั้น จึงได้มีความคิดที่จะแสวงหาที่พึ่งเพื่อให้พ้นภัย ฉะนั้น จึงได้ปรากฏมาตั้งแต่ครั้งโบราณกาลแล้ว ว่าได้มีผู้คิดค้นหาเหตุของผลที่เป็นสภาพหรือที่เป็นธรรมชาติดังกล่าวมานี้ เมื่อสมัยก่อนพุทธกาลผู้นับถือศาสนาพราหมณ์ก็แสดงว่าพระพรหมเป็นผู้สร้างโลกและได้แสดงว่ามีเทพประจำธาตุต่างๆ ประจำสิ่งต่างๆ เช่น ฝนก็มีเทวดาของฝน ไฟก็มีเทวดาของไฟ ตลอดจนถึงดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ก็เป็นเทพเหล่านี้เป็นต้น และเมื่อต้องการที่จะพ้นภัยเช่นภัยธรรมชาติดังกล่าวมา จึงได้ถึงต้นไม้ภูเขาที่เป็นเจดีย์ทั้งหลายบ้าง ถึงเทพทั้งหลายบ้างเป็นสรณะ คือเป็นที่พึ่ง และก็ปฏิบัติพิธีกรรมในทางที่จะให้บรรดาที่พึ่งเหล่านั้นโปรดปรานรักษาคุ้มครองบำบัดภัยอันตรายต่างๆ ตลอดจนถึงอำนาจโชคลาภต่างๆ ให้ จึงได้เกิดลัทธิศาสนาต่างๆ ขึ้นตั้งแต่ก่อนพุทธกาลมา แม้พระพุทธภาษิตเองก็มีแสดงไว้ว่า "มนุษย์ทั้งหลายถูกภัยคุกคามแล้วย่อมถึงภูเขาและต้นไม้ที่เป็นเจดีย์ทั้งหลาย ว่าเป็น

สรณะคือที่พึ่งกันเป็นอันมาก และได้ตรัสว่านั่นไม่ใช่ที่พึ่งอันเกษม นั่นไม่ใช่ที่พึ่งอันอุดม บุคคลถึงสิ่งนั้นๆ เป็นที่พึ่งแล้วย่อมไม่พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้”

ภัยคือความกลัวของคนเราที่ถูกภัยต่างๆ คุกคาม อันเป็นเหตุให้แสวงหาสรณะคือที่พึ่ง ที่พึ่งให้พ้นภัย นี้คือมูลเหตุให้เกิดศาสนาต่างๆ ขึ้น พระพุทธเจ้าได้ทรงมองเห็นสัจจะคือความจริงแห่งมูลเหตุที่ทำให้คนต้องแสวงหาที่พึ่ง ตรัสไว้ดั่งนี้ แม้นักปราชญ์ในภายหลังนี้ก็ได้เห็นตามรับรองตามพระพุทธภาษิตที่ตรัสเอาไว้นี้ แต่ทางพุทธศาสนานั้นเป็นศาสนาที่พิเศษคือมีลักษณะที่พิเศษจากศาสนาอื่นๆ ดังที่กล่าวมาแล้วโดยลำดับและดังที่จะกล่าวต่อไป

พุทธศาสนานั้นมุ่งแสดงเข้ามาถึงเหตุผลที่เป็นภายใน คือเหตุผลที่มีอยู่ในบุคคลทุกๆ คน ที่เนื่องด้วยกรรมและที่เป็นสภาพดังที่กล่าวมา พระพุทธเจ้าเมื่อเป็นพระโพธิสัตว์ ก่อนที่จะได้ตรัสรู้ได้ทรงปรารภถึงความแก่ ความเจ็บ ความตาย ที่มีอยู่แก่ชีวิตทุกชีวิต ทรงปรารถนาโมกขธรรมจึงได้เสด็จออกทรงผนวช ครั้นเสด็จออกทรงผนวชแล้วก็ได้ทรงค้นคว้าแสวงหาทางเพื่อที่จะประสบโมกขธรรม จนได้ทรงพบทางอันเรียกว่ามัชฌิมาปฏิปทา ข้อปฏิบัติอันเป็นหนทางกลางจึงได้ทรงปฏิบัติดำเนินไปในทางนี้อย่างเต็มที่แล้ว จึงได้ตรัสรู้สัจจะคือความจริงอันได้แก่สัจจะทั้ง ๔ คือทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังที่ได้แสดงอธิบายมาแล้ว สัจจะ

ทั้ง ๔ นี้เป็นเหตุผลภายในที่เนื่องด้วยกรรมและที่เป็นสภาพ ทุกข์กับสมุทัยนั้นเป็นเหตุและผลฝ่ายสมุทัยวาร คือวาระแห่งสมุทัย คือความเกิด ส่วนนิโรธกับมรรคเป็นเหตุผลฝ่ายนิโรธวาร วาระแห่งความดับ ดังจะพึงเห็นได้ว่า เมื่อมีทุกขสมุทัย คือเหตุให้เกิดทุกข์อันได้แก่ตัณหา ก็ต้องมีทุกข์คือมีชาติความเกิด มีชราความแก่ มีมรณะความตาย โดยนัยนี้แม้เมื่อตายไปแล้วก็ต้องมีชาติคือความเกิดขึ้นอีก แล้วก็มีความแก่แล้วก็มีความตาย ตายแล้วก็ต้องมีชาติคือความเกิดขึ้นอีก แล้วก็มีแก่มีตาย จะเรียกว่าต้องมีเกิดตายหรือจะเรียกว่าต้องมีตายเกิดตลอดเวลาที่มีตัณหาอยู่ดั่งนี้ก็ได้

เพราะฉะนั้น หากจะถามว่าพระพุทธศาสนาแสดงว่า ตายเกิดหรือตายสูญ ก็จะต้องตอบว่า พระพุทธศาสนาแสดงเป็นวิภัชวาทะ คือมีวาทะที่แบ่งแยกจำแนกแสดง คือแสดงว่าเมื่อยังมีตัณหาอยู่ก็ต้องตายเกิด และหากจะถามว่าเมื่อสิ้นตัณหาแล้วตายสูญหรือ ข้อนี้ก็ตอบได้ตามหลักนิโรธวารที่จะกล่าวต่อไปว่าเมื่อสิ้นตัณหาแล้วตายไม่เกิด แต่พระพุทธศาสนาไม่ได้แสดงว่าพระอรหันต์ดับขันธ์ไปแล้วสูญ นี้เป็นวาทะทางพระพุทธศาสนา

ฉะนั้น เมื่อมีทุกขสมุทัยคือตัณหาอยู่ก็ต้องมีทุกข์ คือเกิดตาย ตายเกิด และทุกๆ สัตว์บุคคลนี้จะเกิดตายตายเกิดมานานเท่าไรในอดีตตามหลักพระพุทธศาสนาแสดงว่าเป็นอนมตัคคะ คือมียอดหรือว่าปลายสุดที่ไม่ตามไปรู้ ซึ่งหมายความว่านานมาก เมื่อเป็นดั่งนี้ทางพระพุทธศาสนาก็ไม่ประสงค์จะให้ตามไปรู้ ฉะนั้น

คำว่า อนมตัคคะ จึงอาจมีความหมายว่า มีปลายหรือยอดอันไม่ประสงค์จะให้ตามไปรู้ เมื่อเป็นดั่งนี้ หากจะมีปัญหาว่าเมื่อเป็นเช่นนั้นทางพระพุทธศาสนาประสงค์จะให้รู้อะไร ก็ตอบได้ว่าประสงค์จะให้รู้เหตุและผล หรือผลและเหตุในปัจจุบันว่าเพราะอะไรจึงต้องเวียนตายเกิด หรือว่าเกิดตายไม่จบ และจะให้จบลงได้อย่างไรจึงได้มีพระสูตรหนึ่งที่ได้แสดงเป็นอุปมาไว้ว่า

พระพุทธเจ้าเหมือนอย่างหมอที่รักษาคนที่ถูกยิงด้วยลูกศรทำนองหมอผ่าตัด เมื่อมีผู้ถูกยิงด้วยลูกศร พวกญาติก็นำมาหาหมอ ถ้าว่าหมอจะมัวซักถามรายละเอียดว่า ถูกยิงที่ไหน ใครยิง ยิงด้วยลูกศรอะไร ลูกศรนั้นใครทำ ทำด้วยอะไร เหล่านี้เป็นต้น คนไข้ที่อาการไม่มากนักก็จะมาก ที่มากก็จะตายเลย เพราะฉะนั้น หน้าที่ของหมอก็คือว่ารีบผ่าตัดนำเอาลูกศรออกทันทีและก็ทายาให้ยา โดยไม่ต้องเสียเวลาไปซักถามดังกล่าว พระพุทธเจ้าก็เหมือนอย่างหมอรักษาลูกศร เมื่อคนไข้มาหาหมอ คือเมื่อคนทั้งหลายผู้ต้องการพ้นทุกข์ต้องการธรรมมาเฝ้าเพื่อฟังธรรม หน้าที่ของพระองค์ซึ่งได้ตรัสรู้ทรงทราบแล้วว่าได้มีลูกศรคือตัณหาเสียบจิตใจอยู่อันทำให้ต้องเป็นทุกข์ จึงได้ทรงทำการผ่าตัดนำเอาลูกศรคือตัณหาออกทันที ไม่จำเป็นที่จะต้องไปสอบถามรายละเอียดต่างๆ ในอดีต ฉะนั้นหน้าที่ของพระองค์ก็คือทรงแสดงมรรคทางปฏิบัติให้ถึงทางดับทุกข์คือดับตัณหา เป็นการถอนลูกศรคือตัณหาที่เสียบแทงใจออกเพื่อให้พบกับทุกขนิโรธ ความดับทุกข์ คือดับตัณหาเสีย นี้เป็นหน้าที่ของ

พระพุทธเจ้า

เพราะฉะนั้น จึงจะพึงเห็นได้ว่า ทางพระพุทธศาสนานั้นไม่กังวลในเรื่องว่าใครสร้างโลก ใครสร้างดิน น้ำ ไฟ ลม และทุกๆ สัตว์บุคคลนี้มาจากไหนตั้งแต่เมื่อไรในอดีต ไม่กังวลในเรื่องเหล่านี้ และไม่ถือว่าเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องสำคัญ ถือว่าเป็นอนมตัคคะ คือมีปลายสุดที่ไม่จำเป็นที่จะต้องตามไปรู้ ที่ไม่ประสงค์จะไปตามรู้ ซึ่งไม่บังเกิดประโยชน์อันใด หน้าที่ของพระองค์ก็คือว่า แสดงธรรมโปรดในปัจจุบันให้พ้นทุกข์ในปัจจุบัน เพราะได้ตรัสรู้เหตุผล เหตุผลสายสมุทัยวารและเหตุผลสายนิโรธวาร คนไข้คือทุกคนที่มีทุกข์ มีเกิด มีแก่ มีตาย มีตัณหานี่เป็นคนไข้ทั้งนั้น เมื่อมาพบพระองค์เข้าพระองค์ได้ตรัสรู้ ในสมุทัยวารและนิโรธวารอยู่เต็มที่แล้ว ก็ได้ทรงรักษา แสดงธรรมผ่าตัดนำเอาลูกศรที่เสียบแทงใจคือตัณหาออกทันที โปรดให้พ้นทุกข์ทันทีเป็นหน้าที่ของหมอคือพระพุทธเจ้า.

วันที่ ๑๐ กันยายน ๒๕๑๘

๑๗

กฎแห่งความจริง
ปฏิจจสมุปบาท

ขอให้ท่านทั้งหลายจงตั้งใจฟัง ทำสมาธิในการฟัง จักแสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงเรื่องเหตุผลและธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล แต่ว่ากำลังแสดงเรื่องเหตุผล เหตุผลบางอย่างอยู่ไกลเกินขอบเขตความรู้สามัญของคนทั่วไป เช่น ที่เกี่ยวแก่อดีตชาติ อนาคตชาติ หรือเกี่ยวแก่อดีต เกี่ยวแก่อนาคต แต่ว่าก็เป็นเหตุผลที่สัมพันธ์กันมาและสัมพันธ์กันไป เหมือนอย่าง เมื่อวานนี้ วันนี้ และพรุ่งนี้ ซึ่งจะต้องอาศัยความเชื่อต่อท่านผู้รู้ที่แสดงไว้ เมื่อเชื่อต่อท่านและปฏิบัติให้ชอบ ก็มักจะได้รับความสุข ได้รับประโยชน์ ฉะนั้นพระพุทธเจ้าจึงได้ทรงสั่งสอนถึงวิธีปฏิบัติที่ไม่ผิดที่ได้แสดงไว้เมื่อครั้งก่อน

ในวันนี้จะได้แสดงต่อไปถึงตัวพระพุทธศาสนาอันเกี่ยวแก่ปฏิบัติธรรมนั้น ย่อมมุ่งเหตุผลที่เป็นสัจจะคือความจริงอันเป็นไปอยู่ทุกกาลสมัย ในอดีตก็เป็นสัจจะอันเดียวกันนี้ ใน

ปัจจุบันก็เป็นสัจจะอันเดียวกันนี้ ในอนาคตก็เป็นสัจจะอันเดียวกันนี้ และเมื่อจับเหตุผลอันเป็นสัจจะปัจจุบัน ซึ่งครอบคลุมทั้งเหตุผลอดีตอนาคตได้แล้ว ก็จะปฏิบัติเพื่อบรรลุถึงผลได้ในปัจจุบันนี้ ไม่จำเป็นที่จะต้องระลึกย้อนไปถึงอดีตหรือระลึกล่วงหน้าไปถึงอนาคต ความระลึกถึงชาติอดีตได้ หรือว่าความระลึกชาติในอนาคตได้ เป็นวิสัยของญาณ คือความหยั่งรู้อย่างหนึ่ง แต่ในทางปฏิบัติธรรมที่เป็นตัวพระพุทธศาสนาโดยตรงนั้นไม่จำเป็นต้องระลึกชาติหนหลังได้หรือระลึกชาติล่วงหน้าได้ แต่ต้องการให้หยั่งรู้ถึงสัจจะที่เป็นเหตุผลกันครอบไปทุกกาลสมัยดังกล่าวมาข้างต้น

พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้สัจจะอันนี้ก็คืออริยสัจจ์ อันได้แก่ทุกข์ เหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์ ทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ดังที่ได้ยกมากล่าวไว้แล้ว และในที่นี้นำมากล่าวซ้ำก็เพื่อที่จะเน้นให้เห็นความสำคัญว่า สัจจะทั้ง ๔ นี้เป็นกฎธรรมดาจึงเป็นกฎที่จริงแท้แน่นอนครอบไปทุกกาลสมัย เมื่อมีเหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา ก็ต้องมีทุกข์เริ่มต้นแต่ชาติความเกิด ตลอดถึงชรา มรณะ ความแก่ ความตาย และทุกข์อื่นๆ เมื่อดับตัณหาเสียได้ ก็ดับทุกข์ได้ และจะดับตัณหาได้ก็ต้องปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ คราวนี้กฎอันนี้ใช้ได้ทุกกาลสมัย หนหลังเป็นอดีต กฎอันนี้ย่อมดำรงอยู่ เป็นไปอยู่ กล่าวคือเมื่อมีเหตุให้เกิดทุกข์คือตัณหา ก็ต้องมีทุกข์ตั้งต้นแต่ชาติคือความเกิดดับตัณหาเสียได้ก็ดับทุกข์ได้ โดยปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ ล่วง

หน้าไปในอนาคต กฎอันนี้ก็ยังเป็นอยู่ ดำรงอยู่

ฉะนั้น ความระลึกชาติหนหลังได้หรือความระลึกชาติข้างหน้าได้จึงเป็นสิ่งไม่จำเป็น เหมือนอย่างว่าสิ่งที่ปรากฏอยู่ในโลกธาตุของเรานี้เช่น เมื่อฝนตก อันฝนตกนั้น เริ่มตกมาตั้งแต่เมื่อไรก็ไม่รู้ หากว่าจะระลึกถึงเรื่องฝนตกว่า เมื่อฤดูฝนปีที่แล้วฝนตกที่นั่นที่นี่เท่านั้นเท่านี้ ย้อนหลังไปอีกปีหนึ่งฝนตกที่นั่นที่นี่เท่านั้นเท่านี้ ย้อนหลังออกไปทีละปีจนถึงร้อยปีพันปีหมื่นปีแสนปีล้านปี เท่าไรก็ตาม ว่าฝนตกที่นั่นที่นี้เท่านั้นเท่านี้ การที่จะระลึกตรวจสอบถอยหลังไปดั่งนี้ ย่อมไม่มีสิ้นสุด แม้การที่จะทำนายล่วงหน้า ในปีหน้าหรือต่อปีหน้าไปอีกหนึ่งปี สองปีสามปีเรื่อยออกไป ฝนจะตกที่นั่นที่นี่เท่านั้นเท่านี้ก็เช่นเดียวกันก็เป็นเรื่องไม่สิ้นสุด แต่ว่าการที่มาค้นหาเหตุผลของฝนตก ว่าฝนตกนั้นเป็นผล อะไรเป็นเหตุให้ฝนตก เมื่อค้นพบเหตุผลว่าฝนตกเป็นผล อะไรเป็นเหตุให้ฝนตก ค้นพบเหตุผลดั่งนี้แล้วก็ย่อมจะทราบตลอดหมดว่าฝนตกเมื่อพันปี หมื่นปี แสนปีที่แล้วมา ก็อยู่ในกฎอันนี้ ฝนตกในทุกวันนี้ก็อยู่ในกฎอันนี้ ฝนที่จะตกต่อไปข้างหน้าก็อยู่ในกฎอันนี้ เมื่อค้นพบเหตุอันนี้เสียอันเดียวแล้วเพียงพอ คือเมื่อรู้เหตุรู้ผลของฝนและมีความสามารถต้องการจะไม่ให้ฝนตก ก็ระงับเหตุที่จะให้เกิดฝนตกหรือต้องการจะให้ฝนตกก็ทำเหตุที่ให้เกิดฝนตก เพราะฉะนั้นกฎอันนี้เป็นเหตุผลที่ใช้ได้ในปัจจุบัน แต่ก็ครอบคลุมไปได้ทุกกาลทุกสมัย การที่จะระลึกไปถึงฝนตกในอดีต ฝนตกใน

อนาคต ว่าตกที่นั่นที่นี่เท่านั้นเท่านี้ไปได้นานไกลเท่าไรก็ตาม ก็อาจเป็นประโยชน์ในบางอย่าง แต่ว่าไม่ใช่เป็นตัวเหตุผลซึ่งเป็นกฎธรรมชาติธรรมดา การระลึกถึงอดีตชาติหรืออนาคตชาติก็เช่นเดียวกัน ระลึกไปได้ ๒ ชาติ ๓ ชาติ ที่ล่วงมาแล้วก็ตาม หรือข้างหน้าก็ตาม จะได้เกิดมาหรือจะไปเกิดเป็นนั่นเป็นนี่ ที่นั่นที่นี่ มีสุขมีทุกข์อย่างนี้ มีอายุเท่านั้นเท่านี้เหล่านี้เป็นต้น ก็อาจเป็นประโยชน์บางอย่าง แต่ก็ไม่ได้ประโยชน์ในบางเหตุผลที่เป็นกฎธรรมชาติธรรมดา จึงไม่ได้เป็นสิ่งจำเป็นในการปฏิบัติธรรมดังกล่าว แม้ในพระสูตรบางพระสูตร พระพุทธเจ้าก็ได้ตรัสไว้ว่า ความรู้ระลึกชาติได้ก็ดี ความรู้ถึงจุติคือความเคลื่อนอุปบัติ คือความเข้าถึงชาติอันนั้นของสัตว์ทั้งหลายก็ดี ไม่ใช่เป็นตัวพุทธศาสนา ก็เพราะว่าผู้ที่ได้วิชาระลึกชาติได้เป็นต้น ดั่งนี้ก็ได้เคยมีมาก่อนพุทธศาสนาเกิดขึ้น เป็นวิชาอย่างหนึ่งที่บุคคลภายนอกพุทธศาสนาก็ได้กันมีอยู่ แต่ว่าความหยั่งรู้ในสัจจะทั้ง ๔ นี้เป็นตัวพุทธศาสนา พิจารณาดูก็จะเห็นได้ว่า เพราะว่าเป็นตัวกฎที่เป็นสัจจะ คือความจริงที่ครอบไปได้ทุกกาลสมัยดังกล่าวมาแล้ว

เพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงทรงเปรียบพระองค์เองเหมือนอย่างหมอผ่าตัดลูกศรดังที่ได้เคยเล่ามาแล้ว จึงไม่จำเป็นต้องไปสืบสาวราวเรื่องต้องรักษาทันที เพราะว่าเมื่อทราบกฎอันเป็นสัจจะเป็นความจริงดั่งนี้แล้ว หน้าที่ก็คือว่ารีบปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ เพื่อดับตัณหาอันเป็นเหตุแห่งทุกข์ เมื่อดับ

ตัณหาได้แล้วก็เป็นอันดับทุกข์ได้หมด ตั้งต้นแต่ชาติคือความเกิด เมื่อสิ้นชาติคือความเกิด ก็ไม่ต้องแก่ต้องตาย ไม่ต้องเป็นทุกข์ด้วยประการทั้งปวง เป็นสัจจะที่เป็นกฎธรรมดาที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพบ จะเกิดมากี่ร้อยกี่พันชาติก็อยู่ในกฎธรรมดาอันนี้ จะเกิดต่อไปข้างหน้าก็อยู่ในกฎธรรมดาอันนี้ บัดนี้ ก็อยู่ในกฎธรรมดาอันนี้ เพราะฉะนั้น เมื่อรู้กฎธรรมดาอันนี้ก็เพียงพอที่จะปฏิบัติดับทุกข์ได้เลยทีเดียว ไม่ต้องไปนึกถึงชาติอดีต ไม่ต้องไปนึกถึงชาติอนาคตอะไรทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น พุทธศาสนาที่เป็นสัจจะคือเป็นกฎธรรมดาอันนี้ จึงเป็นปัจจุบันธรรม และก็กล่าวได้ว่า เป็นปัจจุบันกาลทุกสมัย คือครอบไปในอดีต ในอนาคต ทั้งหมด เรียกว่าตั้งแต่สร้างโลกมาจนถึงโลกสลาย ก็อยู่ในกฎคืออยู่ในสัจจะอันนี้ ตรัสรู้สัจจะอันนี้เท่านั้นเพียงพอที่จะดับทุกข์ได้ อันนี้แหละเป็นจุดประสงค์และเป็นตัวพุทธศาสนาที่แท้จริง อันเป็นขั้นเหตุผล อันหมายถึงว่าทุกข์และเหตุเกิดทุกข์ ความดับทุกข์และทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ เป็นเหตุผลฝ่ายเกิดและเป็นเหตุผลฝ่ายดับ

คราวนี้ต่อจากดับขึ้นไปแล้วนั่นแหละเรียกว่าเหนือเหตุผล นิพพานเป็นธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล ก็คือเหนือเหตุผลฝ่ายเกิด เหนือเหตุผลฝ่ายดับดังกล่าว แต่ว่าในขณะที่ยังอยู่ในเหตุผลฝ่ายเกิด คือยังมีตัณหาอันเป็นสมุทัย มีทุกข์ มีชาติทุกข์ เป็นต้น ก็จะยังไม่พบธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลคือนิพพาน เพราะยังวนเวียนอยู่ในเหตุผลฝ่ายเกิด แต่ว่าเมื่อบรรลุถึงเหตุผลฝ่ายดับ

คือปฏิบัติมรรคมีองค์ ๘ เป็นมรรคดับตัณหาได้ ดับทุกข์ได้ เป็นนิโรธ ก็แปลว่าได้พบเหตุผลฝ่ายดับแล้ว และก็ได้ถึงที่สุดของเหตุผลฝ่ายดับแล้วก็บรรลุถึงธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลคือนิพพาน ธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลคือนิพพานนั้น จึงอยู่ในอันดับถัดจากที่สุดของฝ่ายดับคือนิโรธกับมรรคดังกล่าว แต่ในข้อนี้จะได้กล่าวขยายความในภายหลังต่อไปอีก

ในบัดนี้จะได้กลับมาถึงความพิจารณาจนถึงความตรัสรู้ดังกล่าวของพระพุทธเจ้าตามเหตุและผล รวมเข้าก็คือเหตุผลฝ่ายเกิดและเหตุผลฝ่ายดับ อันได้แก่อริยสัจจ์ทั้ง ๔ ดังที่กล่าวมา พึงทราบว่าเป็นการกล่าวแสดงโดยสรุป คือสรุปเข้าเป็นทุกข์ เป็นทุกขสมุทัย เป็นทุกขนิโรธ เป็นทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา ดังที่กล่าวมา แต่ว่าเมื่อแสดงโดยพิสดารออกไป ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสเล่าถึงความพิจารณาจับเหตุจับผลของพระองค์ โดยที่ทรงจับผลพิจารณาย้อนไปเหตุ และย้อนกลับไปโดยลำดับจนถึงต้นเหตุ เป็นผลและเหตุสายเกิด และได้ทรงพิจารณาสายดับ เรียกว่า ปฏิจจสมุปบาท คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น แสดงโดยย่อทรงจับเอาชรามรณะขึ้นมาพิจารณา ว่าชราคือความแก่ มรณะคือความตาย พร้อมทั้งทุกข์อื่นๆ ทั้งหมดมีโสกะปริเทวะเป็นต้น เกิดขึ้นเพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็ได้ทรงทราบว่า เพราะชาติคือความเกิดเป็นปัจจัย ก็ทรงจับพิจารณาชาติ ว่าเกิดมีขึ้นเพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็ทรงทราบว่าเพราะภพความมีความเป็นเป็นปัจจัย ภพเกิดมีขึ้นเพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็เพราะ

อุปาทานความยึดถือเป็นปัจจัย อุปาทานเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะว่าตัณหาเป็นปัจจัย ตัณหาเกิดมีขึ้นเพราะอะไรเป็นปัจจัย ก็เพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนาเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะสฬายตนะคืออายตนะ ๖ เป็นปัจจัย สฬายตนะเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะสังขารเป็นปัจจัย สังขารเกิดมีขึ้นเพราะอะไร ก็เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเป็นอันสิ้นสุดอยู่ที่อวิชชา

ฉะนั้น เพราะอวิชชาเป็นปัจจัย จึงเกิดสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยจึงเกิดวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยจึงเกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดสฬายตนะ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยจึงเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยจึงเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยจึงเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยจึงเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยจึงเกิดภพ เพราะภพเป็นปัจจัยจึงเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยถึงเกิดชรามรณะ และทุกข์อื่นๆ มีโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ฉะนั้น จึงได้อาการเป็นปัจจัยเนื่องกันไปเป็นสายดังนี้ เป็น ๑๒ อาการ และนับโดยเป็นปัจจัยและผลได้ ๑๑ คู่ หรือ ๑๑ ห่วง โดยเทียบกับสายโซ่ ๑๑ ห่วง.

วันที่ ๒๑ กันยายน ๒๕๑๘

๑๘

กลไกแห่งการสืบเนื่องกัน

อวิชชา

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานสืบต่อไป

ได้กล่าวถึงเหตุผลที่เป็นอริยสัจจ์ทั้ง ๔ และได้สืบโยงมาถึงปฏิจจสมุปบาท ซึ่งได้แสดงอาการที่สืบเนื่องกันไปเป็นสายโดยจับผลสืบสาวไปหาเหตุและเหตุนั้นเองก็เป็นผลสืบสาวไปหาเหตุต่อไปอีกเป็นสาย จนถึง อวิชชา รวมเป็นอาการ ๑๒ หรือ ๑๑ ห่วง แสดงโดยสมุทัยวาร คือ วาระแห่งสมุทัย คือความเกิดขึ้น

วันนี้ จะได้กล่าวอธิบายแนะนำให้รู้จักอาการเหล่านี้แต่ละข้อก่อนแล้วจึงจะแสดงอธิบายถึงความที่เป็นปัจจัยสืบเนื่องกันไปเป็นสายอย่างไร แต่ว่าก่อนที่จะอธิบายอาการเหล่านี้จะได้อธิบายความของคำว่า ปฏิจจสมุปบาท และคำว่าเหตุปัจจัยก่อน

คำว่า ปฏิจจสมุปบาท นั้น แปลว่า ธรรมที่เกิดขึ้นด้วยกันโดยอาศัยกัน คำว่า **ปฏิจจ** แปลว่า อาศัยกัน คำว่า **สมุปบาท** แปลว่าเกิดขึ้นด้วยกัน รวมกันเป็น ปฏิจจสมุปบาท จึงแปลว่าเกิดขึ้นด้วยกันโดยอาศัยกัน หรือแปลสั้นๆ ว่า อาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกัน คำว่า บังเกิดขึ้นก็หมายถึงว่า อาการทั้ง ๑๒ นี้เกิดขึ้น คำว่าด้วยกันก็คือไม่ใช่บังเกิดขึ้นแต่อาการใดอาการหนึ่ง แต่ว่าบังเกิดขึ้นด้วยกันทั้งหมด คำว่าโดยอาศัยกันก็หมายความว่าไม่ใช่ว่าต่างอาการต่างเกิด แต่ว่าต้องอิงอาศัยกันเกิดขึ้น ฉะนั้นจึงมิใช่ว่าบังเกิดขึ้นแต่อาการใดอาการหนึ่งเท่านั้น และมิใช่บังเกิดขึ้นโดยเอกเทศ และมิใช่ว่าบังเกิดขึ้นโดยอิสระไม่ต้องอิงอาศัยกัน นี้เป็นความของคำว่า ปฏิจจสมุปบาท ส่วนคำว่าเหตุปัจจัย คำว่าเหตุนั้นแปลว่า สิ่งที่เป็นที่ตั้งลงของผล หรือสิ่งที่ทำให้ผลบังเกิดขึ้น โดยเราก็เอาคำนี้มาใช้เป็นภาษาไทย คำว่าปัจจัยแปลว่า เครื่องอาศัยหรือว่าเครื่องอาศัยเป็นไป หมายถึงสิ่งที่เป็นเหตุ ดังกล่าวนั้นก็ได้ หมายถึงสิ่งที่ไม่ใช่เหตุแต่ว่าเป็นแต่เพียงเครื่องอาศัยเป็นไปเท่านั้นก็ได้ และใช้หมายถึงวัตถุก็มี เช่น ปัจจัย ๔ คือวัตถุเป็นเครื่องอาศัยสำหรับดำรงชีวิต ๔ อย่าง อันได้แก่ อาหาร ผ้านุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย และยาแก้ไข้ หมายถึงสิ่งที่เป็นเครื่องอาศัยอันไม่ใช่วัตถุก็มี สำหรับในปฏิจจสมุปบาทนี้ตามศัพท์ที่ท่านใช้ท่านใช้ว่าปัจจัย เช่น เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยเกิดสังขาร หมายถึง สิ่งที่เป็นเครื่องอาศัยเป็นไป คือที่เป็นเครื่องอาศัยให้เกิดขึ้นโยงกันไปเป็นสาย ไม่ใช่

หมายถึงสิ่งที่เป็นเหตุโดยตรง

อาการทั้ง ๑๒ นี้ อวิชชาแปลว่าความไม่รู้ หมายถึงไม่รู้สัจจะคือความจริง หรือของจริง กล่าวอีกอย่างหนึ่งหมายถึงรู้เหมือนกัน แต่ว่ารู้ไม่จริง รู้ไม่ถูก หรือรู้ผิด โดยความนั้นจึงหมายถึงรู้ผิด รู้ไม่ถูก รู้ไม่จริง เพราะว่าอันความรู้นั้น ย่อมมีอยู่ในทุกๆ คน เพราะว่าทุกๆ คนมีจิตซึ่งเป็นธาตุรู้ จึงรู้อะไรๆ ได้ เช่นว่ารู้รูปทางตา รู้เสียงทางหู และรู้คิดอะไรต่างๆ ได้ ถ้าหากว่าไม่มีความรู้ก็ไม่ใช่บุคคล แต่ว่าเป็นวัตถุ เช่น บ้านเรือนหรือวัตถุต่างๆ เป็นสิ่งไม่มีความรู้ ฉะนั้น คำว่า อวิชชาที่แปลว่าความไม่รู้ จึงไม่ได้หมายความว่า เป็นวัตถุไม่มีจิตซึ่งเป็นธาตุรู้ดังกล่าว แต่ว่าหมายความว่า มีความรู้เพราะทุกๆ คนมีจิตใจซึ่งเป็นธาตุรู้ แต่ว่ารู้ผิด รู้ไม่ถูก รู้ไม่จริง ดังนี้ เรียกว่า อวิชชาก็แปลตามพยัญชนะว่า ความไม่รู้ แต่ว่ามีความหมายดังที่กล่าวชี้แจงมานั้น ได้มีพระพุทธภาษิตตรัสแสดงอธิบายไว้ว่า อวิชชานั้นคือ ไม่รู้ในทุกข์ ไม่รู้ในเหตุให้เกิดทุกข์ ไม่รู้ในความดับทุกข์ ไม่รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ โดยมากตรัสแสดงอธิบายไว้ว่าคือความไม่รู้ในสัจจะทั้ง ๔ แต่ในที่บางแห่งได้มีอธิบายไว้ว่า อวิชชามีวัตถุ ๘ คือไม่รู้ในทุกข์ ไม่รู้ในเหตุเกิดทุกข์ ไม่รู้ในความดับทุกข์ ไม่รู้ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ ไม่รู้ในอดีตหรือในเงื่อนต้น ไม่รู้ในอนาคตหรือในเงื่อนปลาย ไม่รู้ในทั้งอดีตทั้งอนาคตหรือในทั้งเงื่อนต้นเงื่อนปลาย ไม่รู้ในปฏิจจ-สุมปบาท คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น เพราะว่าไม่รู้ในสัจจะ

๔ คือว่า ๔ ข้อข้างต้น ก็ได้อธิบายมาแล้วถึงสัจจะทั้ง ๔ นั้น ส่วนข้อที่ ๕ ไม่รู้ในอดีตหรือในเงื่อนต้น ก็หมายถึงว่า เมื่อได้รับผลอันใด อันหนึ่งในปัจจุบัน แต่ก็ไม่รู้ว่าเกิดมาจากเหตุอะไรในอดีต และเมื่อไม่รู้ดังนี้ ก็ชื่อว่า ไม่รู้เงื่อนต้นด้วย ข้อ ๖ ไม่รู้ในอนาคตหรือเงื่อนปลาย ก็หมายความว่า เมื่อประกอบเหตุอันใดอันหนึ่งอยู่ในปัจจุบันก็ไม่รู้ว่าจะให้บังเกิดผลอะไรในอนาคต และเมื่อเป็นดั่งนี้ ก็ชื่อว่าไม่รู้เงื่อนปลายด้วย ข้อ ๗ ไม่รู้ในทั้งสองอย่าง ก็หมายถึงว่า ไม่รู้ในเหตุและผลทั้งสองดังกล่าวนั้น ข้อ ๘ ไม่รู้ในปฏิจจสมุปบาท ก็หมายถึงว่าไม่รู้ในธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกัน ดังที่กำลังแสดงอธิบายอยู่นี้ ข้อ ๕ ถึงข้อ ๘ ก็สรุปเข้าในข้อ ๑ ถึงข้อ ๔ นั่นเอง แต่ว่าแสดงแยกออกมาโดยยกเอากาลเวลา หรือว่าเงื่อนกับทั้งความเป็นเหตุผลที่อิงอาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกันมาเป็นหลัก เพราะว่าข้อ ๑ ถึงข้อ ๔ แสดงผลและเหตุที่เป็นสายเกิดและสายดับไว้เป็นกลางๆ ข้อ ๕ ถึงข้อ ๘ จึงมาเน้นที่กาลเวลาและที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกัน โดยที่เหตุผลหรือว่าผลและเหตุทั้งสายเกิดและดับอันเป็นสัจจะทั้ง ๔ นั้น เป็นสิ่งที่เนื่องด้วยกาลเวลา คือเมื่อยกเอาปัจจุบันเป็นหลักก็เนื่องด้วยอดีต เนื่องด้วยอนาคต และเป็นสิ่งที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกัน คือว่าเนื่องกันไป เช่นเดียวกับวันนี้กับเมื่อวานนี้ กับวันพรุ่งนี้ วันนี้ก็เนื่องมาจากเมื่อวานนี้ และก็จะเนื่องไปถึงวันพรุ่งนี้และทั้งสามวันนี้ ก็อาศัยกันบังเกิดขึ้น ไม่ใช่ว่าจะตัดขาดแยกออกจากกัน

ฉะนั้น สัจจะที่เป็นส่วนผลที่เป็นปัจจุบัน คือ ทุกขสัจจะ สภาพที่จริงคือทุกข์ ซึ่งทุกๆ คนได้รับอยู่ ตั้งต้นแต่ ชาติ คือ ความเกิด ชรา คือความแก่ มรณะคือ ความตาย และทุกข์ทางใจอื่นๆ มีโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น เมื่อนับว่าทุกข์ดังกล่าวนี้เป็นปัจจุบัน ก็ต้องมาจากเหตุที่เป็นอดีต คือทุกขสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ดังที่ยกเอาตัณหาที่แสดง ฉะนั้น เมื่อได้รับทุกข์อยู่ในปัจจุบันแต่ว่าสาวไปไม่รู้ว่าเกิดจากต้นเหตุในอดีต ก็ชื่อว่าไม่รู้อดีต ทั้งไม่รู้เงื่อนต้นด้วย คือจับเงื่อนต้นไม่ถูก คราวนี้กำลังทำอะไรอยู่ในปัจจุบัน เป็นต้นว่า ถ้ากำลังเพิ่มพูนตัณหาอยู่ กำลังประกอบอกุศล ทุจริตทางกาย ทางวาจา ทางใจอยู่ โดยที่ไม่รู้ถึงผลในอนาคตว่าจะต้องเป็นทุกข์ ก็ชื่อว่าไม่รู้อนาคต และก็ชื่อว่าไม่รู้เงื่อนปลายด้วย และเมื่อไม่รู้ทั้งสอง ก็เป็นอันว่าไม่รู้ทั้งสอง และก็เป็นอันว่าไม่รู้จักธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น

คราวนี้ คำว่าอดีต อนาคตนั้น ก็มีความหมายแต่เพียงว่า เวลาที่ล่วงไปแล้วกับเวลาที่ยังไม่มาถึง อาจแบ่งให้เป็นระยะยาวก็ได้ ระยะสั้นก็ได้ แบ่งให้เป็นระยะยาวก็เช่นว่า อดีตชาติเป็นอดีต อนาคตชาติคือชาติหน้าเป็นอนาคต ชาตินี้เป็นปัจจุบัน แบ่งให้สั้นกว่านี้จนถึงสั้นที่สุดก็ได้ และแบ่งให้ยาวออกไปอีกเท่าไหร่ก็ได้ ว่าถึงว่า แบ่งให้สั้นก็เช่นว่า ปีที่แล้ว เป็นอดีต ปีหน้าเป็นอนาคต สั้นเข้ามาเดือนที่แล้วเป็นอดีต เดือนหน้าเป็นอนาคต สั้นเข้ามาเมื่อวานนี้เป็นอดีต พรุ่งนี้เป็นอนาคต สั้นเข้ามาอีกชั่วโมงที่แล้วเป็นอดีต ชั่วโมงหน้าเป็นอนาคต สั้นเข้ามาอีก

นาทีที่แล้วเป็นอดีต นาทีหน้าเป็นอนาคต สั้นเข้ามาอีก วินาทีที่แล้วเป็นอดีต วินาทีหน้าเป็นอนาคต สั้นเข้ามากว่านี้อีกเท่าไรก็ได้ เพราะฉะนั้น ก็จะเห็นได้ว่า อดีต อนาคต ปัจจุบันนั้น พิจารณากันลงไปกันจริงๆ แล้ว ก็อาจจะสั้นที่สุดจนไม่รู้ว่าจะแบ่งอย่างไรถูก เพราะว่ามาตราสำหรับแบ่งอันเป็นวิสัยของคนจะแบ่งกันได้นั้นไม่พอ

เพราะฉะนั้น ความรู้จักหรือความไม่รู้จักอดีต อนาคต หรือว่าเงื่อนต้น เงื่อนปลาย เมื่อว่าถึงตามอริยสัจจ์จริงๆ แล้ว ก็ไม่จำเป็นจะต้องหมายถึงไกลมาก ถึงชาติอดีตหรือชาติหน้า หรือแม้ในชาติปัจจุบันนี้เอง ก็ไม่จำเป็นที่จะไปหมายถึงให้ไกล แต่ว่าหมายถึงให้รู้ปัจจุบันธรรม คือธรรมที่เป็นปัจจุบันนี่แหละ เพราะว่าธรรมที่เป็นปัจจุบันนี้ มีอดีตมีอนาคตรวมอยู่ด้วยในปัจจุบันเป็นจุดเดียว คือว่าปัจจุบันนี้แหละที่เป็นตัวอนิจจตา คือความไม่เที่ยงอันหมายถึงต้องเกิด ต้องดับ ทุกขตา ความเป็นทุกข์ อันหมายถึงความที่ดำรงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไปอยู่ทุกขณะ ที่เรียกว่าทุกขณะนาที และวินาทีนั้นมันก็ยาวไป และอนัตตา ความเป็นของไม่ใช่ตน คือไม่ควรจะยึดถือว่า นี่เป็นของเรา เราเป็นนี่ นี่เป็นตัวตนของเรา เทียบอย่างหยาบๆ ก็เหมือนกระแสน้ำที่ไหลไม่หยุดนิ่ง เมื่อเรายืนมองดูจุดเดียวของกระแสน้ำที่กำลังไหล จะมองเห็นอดีตทั้งอนาคตของน้ำ รวมกันอยู่ที่จุดเดียวของน้ำนั้นทั้งหมด จุดที่มาถึงจำเพาะเป็นปัจจุบัน ผ่านไปก็เป็นอดีต จะมาถึงก็เป็นอนาคต

จะมาถึงเป็นอนาคต พอมาถึงเป็นปัจจุบันไปอดีตทันที เพราะฉะนั้น เมื่อไม่รู้ไม่เห็นอนิจจะ ทุกขะ อนัตตา ดั่งนี้ ในนามรูปหรือในสังขารทั้งหลาย ก็ชื่อว่าไม่รู้อดีตหรือเงื่อนต้น ไม่รู้อนาคตหรือเงื่อนปลาย ไม่รู้ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น และก็เป็นอันว่า ไม่รู้จักทุกข์ ไม่รู้จักสมุทัย ไม่รู้จักนิโรธ ไม่รู้จักมรรค ฉะนั้น ท่านจึงแสดงอวิชชามีวัตถุ ๘ เพื่อที่จะขยายความออกไป เพื่อให้จับประเด็นถึงกาลเวลาและถึงความที่ต้องอาศัยกันบังเกิดขึ้นดังกล่าว และเมื่อจับประเด็นได้ถูก ก็จะโยงไปให้รู้จักสัจจะ ๔ ข้อข้างต้นนั้นด้วย เมื่อจับไม่ถูกก็เป็นอันว่าไม่รู้ไม่เห็นทั้งหมด.

วันที่ ๒๓ กันยายน ๒๕๑๘

๑๙

ปัจจยาการ ๑๒

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะได้กล่าวแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนา เรื่องนิพพานสืบต่อไป

ได้กำลังกล่าวถึงปฏิจจสมุปบาท ธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นด้วยกัน และได้แสดงอาการ ๑๒ ของธรรมหมวดนี้ โดยสมุทัยวาร คือวาระว่าด้วยการเกิดขึ้น และได้แสดงอธิบายอาการทั้ง ๑๒ นี้โดยลำดับเพื่อให้ทราบความหมายของอาการเหล่านี้แต่ละข้อ ได้แสดงอธิบายอาการที่หนึ่งคืออวิชชาแล้ว วันนี้จะได้แสดงอธิบายอาการต่อไปทีละข้อ

"สังขาร" ตามศัพท์แปลว่าปรุงแต่งหรือผสมปรุงแต่ง ในที่นี้ตรัสอธิบายไว้ว่า ได้แก่ กายสังขาร ปรุงแต่งทางกาย วจีสังขาร ปรุงแต่งทางวาจา และจิตตสังขาร ปรุงแต่งทางจิต โดยความหมายถึงกรรมหรือการงานที่กระทำ กายสังขาร จึงหมายถึงกายกรรม กรรมที่กระทำทางกาย วจีสังขาร จึงหมายถึงวจีกรรม

กรรมที่ทำทางวาจา จิตตสังขาร จึงหมายถึง มโนกรรม กรรมที่ทำทางใจ ถ้าเป็นกรรมดีก็มีชื่อเรียกว่า ปุญญาภิสังขาร ปรุงแต่งบุญ ถ้าเป็นกรรมชั่วก็เรียกว่า อปุญญาภิสังขาร ปรุงแต่งสิ่งที่มิใช่บุญคือบาป ถ้าเป็นอเนญชะ คือไม่หวั่นไหว อย่างหนึ่งหมายถึงสมาธิอย่างสูง ก็เรียกว่าอเนญชาภิสังขาร ปรุงแต่งสิ่งที่เป็นอเนญชะคือไม่หวั่นไหว รวมความว่าสังขารในที่นี้หมายถึงกรรมคือการงานที่กระทำ เรียกว่าสังขารก็เพราะว่าต้องปรุงแต่ง คือต้องทำจึงจะเป็นกรรมขึ้นมา ดังเช่นเมื่อปรุงแต่ง คือทำบุญก็เป็นบุญ ปรุงแต่งขึ้นมาจึงจะเป็นกรรมเป็นบุญหรือเป็นบาปขึ้น ฉะนั้นจึงเรียกว่าสังขาร (อธิบายในที่อื่น กายสังขาร ได้แก่ลมอัสสาสะปัสสาสะ วจีสังขารได้แก่วิตกวิจาร จิตตสังขารได้แก่สัญญาเวทนา)

"วิญญาณ" ท่านอธิบายไว้ ๒ อย่าง อย่างหนึ่งหมายถึงวิญญาณ ๖ คือความรู้สึกทางอายตนะทั้ง ๖ ได้แก่ เมื่อตากับรูปประจวบกันเกิดความรู้สึกเห็นรูปทางตาขึ้น เรียกว่าจักขุวิญญาณ เมื่อหูกับเสียงประจวบกัน เกิดความรู้สึกได้ยินเสียงทางหูขึ้น เรียกว่าโสตวิญญาณ เมื่อจมูกกับกลิ่นประจวบกัน เกิดความรู้สึกกลิ่นทางจมูกขึ้น เรียกว่าฆานวิญญาณ เมื่อลิ้นกับรสประจวบกัน เกิดความรู้สึกรสทางลิ้นขึ้น เรียกว่าชิวหาวิญญาณ เมื่อกายและสิ่งที่กายถูกต้องประจวบกัน เกิดความรู้สึกสิ่งที่ถูกต้องทางกายขึ้น เรียกว่ากายวิญญาณ เมื่อมโนคือใจกับธรรมคือเรื่องราวประจวบกัน เกิดความรู้สึกเรื่องทางมโนคือทางใจขึ้น

เรียกว่ามโนวิญญาณ รวมเป็นวิญญาณ ๖

อีกอย่างหนึ่งหมายถึง วิญญาณที่มาปฏิสนธิเมื่อเกิด อันเรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ

"นามรูป" นาม หมายถึง "เวทนา" ความรู้กินหรือเสวยสุขทุกข์หรือไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข "สัญญา" ความจำหมาย "เจตนา" ความจงใจ "ผัสสะ" ความกระทบ ดังที่เรียกว่าสัมผัสหมายถึงการกระทบทางใจ "มนสิการ" ความใส่ใจ หรือความกระทำไว้ในใจ รูป ก็หมายถึงรูปกายส่วนที่เป็นธาตุ ดิน น้ำ ไฟ ลม อันเรียกว่า มหาภูตรูป แปลว่ารูปที่เป็นใหญ่ ส่วนรูปอาศัยอยู่กับมหาภูตรูปนั้น เช่น ประสาททั้ง ๕ และอื่นๆ เรียกว่าอุปาทายรูป แปลว่า รูปอาศัย รวมเรียกว่านามรูป

"สฬายตนะ" แปลว่า อายตนะ ๖ หมายถึง อายตนะคือจักขุอันได้แก่ตา อายตนะคือโสตะอันได้แก่หู อายตนะคือฆานะอันได้แก่จมูก อายตนะคือชิวหาอันได้แก่ลิ้น อายตนะคือกาย และอายตนะคือมโนหรือมนะที่แปลว่าใจ ทั้ง ๖ นี้เรียกว่าอายตนะ เพราะเป็นที่ต่อ อันหมายถึงเป็นที่ต่อสิ่งที่เป็นวิสัยของตน คือ จักขุก็เป็นที่ต่อรูป โสตะก็เป็นที่ต่อสัททะคือเสียง ฆานะก็เป็นที่ต่อคันธะคือกลิ่น ชิวหาก็เป็นที่ต่อรส กายก็เป็นที่ต่อโผฏฐัพพะ ส่วนมนะย่อมเป็นที่ต่อวิสัยทั้ง ๕ ข้างต้นนั่นด้วย เป็นที่ต่อธรรม คือเรื่องราวด้วย รวมเป็นอายตนะ ๖

"ผัสสะ" ได้แก่ความกระทบทางใจ อันหมายถึงเมื่ออายตนะภายในกับอายตนะภายนอกประจวบกัน เกิดความรู้สึก

เห็นรูปเป็นต้นทางอายตนะภายในมีตาเป็นต้นขึ้น อันเรียกว่า วิญญาณ แล้วทั้งหมดนี้ก็มาประจวบกันเข้า อันจะพึงกล่าวได้ว่ากระทบถึงจิตแรงขึ้น จึงเรียกว่าผัสสะ หรือสัมผัส เมื่อเป็นผัสสะทางตาก็เรียกว่าจักขุสัมผัส ผัสสะทางหูก็เรียกว่าโสตสัมผัส ผัสสะทางจมูกก็เรียกว่าฆานสัมผัส ผัสสะทางลิ้นก็เรียกว่า ชิวหาสัมผัส ผัสสะทางกายก็เรียกว่ากายสัมผัส ผัสสะทางมนะก็เรียกว่ามโนสัมผัส จึงรวมเป็นสัมผัส ๖

"เวทนา" หมายถึง ความรู้กินหรือเสวยสุขทุกข์หรือไม่ใช่ทุกข์ไม่ใช่สุข เป็นเวทนาที่เกิดจากจักขุสัมผัสบ้าง เป็นเวทนาที่เกิดจากโสตสัมผัสบ้าง เป็นเวทนาที่เกิดจากฆานสัมผัสบ้าง เป็นเวทนาที่เกิดจากชิวหาสัมผัสบ้าง เป็นเวทนาที่เกิดจากกายสัมผัสบ้าง เป็นเวทนาที่เกิดจากมโนสัมผัสบ้าง ก็รวมกันเป็นเวทนา ๖

"ตัณหา" ได้แก่ความดิ้นรนทะยานอยาก แบ่งออกเป็น **รูปตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในรูป **สัททตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในเสียง **คันธตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกลิ่น **รสตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในรส **โผฏฐัพพตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในสิ่งที่กายถูกต้อง **ธรรมตัณหา** ความดิ้นรนทะยานอยากไปในธรรมคือเรื่องราวทางใจทั้งหลาย

ในที่อื่นได้ตรัสอธิบายไว้เป็นกามตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในกาม ภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไป

ในภพ คือความเป็นนั่นเป็นนี่ วิภวตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากไปในวิภพคือความไม่เป็นนั่นไม่เป็นนี่

"อุปาทาน" ในที่นี้ได้ตรัสอธิบายไว้ได้แก่ **กามุปาทาน** ความยึดถือกามคือสิ่งหรืออารมณ์ที่น่าใคร่น่าปรารถนาน่าพอใจด้วยอำนาจของกิเลสกามคือกิเลสเป็นเหตุใคร่ **ทิฏฐุปาทาน** ความยึดถือทิฏฐิคือความเห็น อันหมายถึงยึดถือความเห็นผิดอันทำให้เป็นผู้ถือรั้นไปตามความเห็นที่ผิดนั้น**สีลัพพตุปาทาน** ความยึดถือศีลและวัตร คือข้อประพฤติปฏิบัติอันหมายถึง ยึดถือในศีลและวัตรด้วยอำนาจของตัณหาหรือว่ายึดถือว่าเป็นของขลัง **อัตตวาทุปาทาน** ความยึดถือวาทะว่าตนหรือว่าวาทะของตน อันหมายถึงความยึดถือตัวตนหรือว่าความยึดถือถ้อยคำของตน เช่น เมื่อตนพูดออกไปว่าผิดก็ต้องผิดเสมอ ว่าถูกก็ต้องถูกเสมอ

"ภวะ หรือ ภพ" แปลว่า ความเป็น ตรัสอธิบายไว้ว่าได้แก่ กามภพ รูปภพ และอรูปภพ คำว่าภพนี้ แม้ตามศัพท์แปลว่าความเป็น แต่ว่าตามความหมายที่ใช้หมายถึงภพเป็นที่เกิดอันเรียกว่าอุปบัติภพก็มี เมื่อเกิดในที่เกิดที่เป็นกามาพจรเที่ยวไปในกาม เช่นเกิดเป็นมนุษย์และที่ต่ำลงไปก็เกิดในอบายภูมิ ที่สูงขึ้นก็เกิดขึ้นในที่เกิดอันเรียกว่าสัคคะ หรือสวรรค์ อันเป็นชั้นกามาพจรก็เรียกว่ากามภพ ที่เกิดที่สูงขึ้นไปกว่าชั้นกามาพจร คือพรหมโลกที่ไปเกิดด้วยอำนาจของรูปฌานสมาบัติก็เรียกว่ารูปภพ ที่เกิดที่สูงกว่านั้นอันเรียกว่าพรหมโลกเหมือนกัน แต่ว่าไปเกิดด้วยอำนาจของอรูปฌานสมาบัติ ก็เรียกว่าอรูปภพ

อุปบัติภพดังกล่าวมานี้อย่างละเอียดหมายถึงภพในจิตใจ คือความมีความเป็นในจิตใจที่ท่องเที่ยวไปในกามก็เป็นกามภพ ความมีความเป็นในจิตใจที่ท่องเที่ยวไปในรูปฌานก็เรียกว่ารูปภพ ความมีความเป็นในจิตใจที่ท่องเที่ยวไปในอรูปฌานก็เป็นอรูปภพ

อีกอย่างหนึ่งคำว่าภพนี้หมายถึงกรรม เรียกว่ากรรมภพ ในที่นี้พึงเข้าใจว่าหมายถึงอุปบัติภพ แต่ก็พึงเข้าใจว่าย่อมเนื่องด้วยกรรมภพก็เพราะว่าเมื่อเป็นกรรมชั้นใดอย่างใด ก็ย่อมส่งให้เกิดในชั้นนั้นอย่างนั้น ภพที่เป็นกามก็ส่งให้เกิดในภพที่เป็นกาม ภพที่เป็นรูปก็ส่งให้เกิดในภพที่เป็นรูป ภพที่เป็นอรูปก็ส่งให้เกิดในภพที่เป็นอรูป อันหมายถึงกรรมอย่างใดก็ส่งให้เกิดในที่เกิดอย่างนั้น ย่อมมีความสัมพันธ์กันดั่งนี้ แต่ว่าในส่วนที่เป็นกรรมโดยตรงนั้น ท่านแสดงไว้ในข้อว่าด้วยสังขารดังกล่าวข้างต้นแล้ว

"ชาติ" ก็ได้แก่ความเกิด อันหมายถึงความเกิดขึ้น ตั้งต้นแต่ ความเกิดขึ้นในครรภ์ของมารดาสำหรับสัตว์ที่เป็นพวกชลาพุชะ คือผู้ที่นอนในครรภ์ของมารดา อันมีลักษณะเป็นความปรากฏขึ้นของขันธ์ทั้งหลาย ความได้อายตนะคือตา หู เป็นต้น ความเกิดของสัตว์จำพวกอื่นก็มีลักษณะตามควรแก่กำเนิดนั้นๆ

"ชรามรณะ" ก็ได้แก่ ความแก่ ความตาย

รวมเป็นอาการ ๑๒ คือ อวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะคืออายตนะ ๖ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ และชรามรณะ รวมทั้งทุกข์อื่นๆ มี โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น

วันที่ ๒๙ กันยายน ๒๕๑๘

๒๐

อัทธา คือระยะกาล ๓

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ จะได้แสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ กำลังแสดงถึงเหตุผลที่เป็นปฏิจจสมุปบาท ซึ่งพระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ ได้แสดงอธิบายความหมายสังเขปของอาการทั้ง ๑๒ ของปฏิจจสมุปบาทตามที่ท่านกล่าวว่าพระพุทธเจ้าทรงอธิบายไว้

วันนี้จะได้กล่าวถึงวิธีพิจารณาของพระพุทธเจ้าในพระสูตรหลายพระสูตร เช่น ในสังยุตนิกายและในมหาวรรควินัยปิฎก ได้แสดงว่าพระพุทธเจ้าได้ทรงพิจาณาปฏิจจสมุปบาท จากผลสาวเข้าไปหาเหตุปัจจัย และเมื่อทรงพบเหตุปัจจัยแล้ว แม้เหตุปัจจัยนั้นก็เป็นผล ก็ทรงสาวเข้าไปหาเหตุปัจจัยสืบต่อเข้าไปโดยลำดับ นับจากชรามรณะจนถึงอวิชชา ดังที่ท่านได้แสดงไว้มีความว่า ชรามรณะย่อมมีเพราะชาติเป็นปัจจัย ชาติมีเพราะภพเป็นปัจจัย ภพมีเพราะอุปาทานเป็นปัจจัย อุปาทานมีเพราะตัณหาเป็นปัจจัย ตัณหามีเพราะเวทนาเป็นปัจจัย เวทนา

มีเพราะผัสสะเป็นปัจจัย ผัสสะมีเพราะสฬายตนะคืออายตนะ ๖ เป็นปัจจัย สฬายตนะมีเพราะนามรูปเป็นปัจจัย นามรูปมีเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย วิญญาณมีเพราะสังขารเป็นปัจจัย สังขารมีเพราะอวิชชาเป็นปัจจัย

ตามที่ท่านแสดงอธิบายไว้นี้มิได้แสดงรายละเอียดมากนัก และแสดงเหมือนอย่างให้เห็นว่าอาการทั้งปวงนี้เป็นผล และเป็นปัจจัยสืบต่อกันเป็นเหมือนอย่างลูกโซ่อยู่ในปัจจุบันนี้ทั้งหมด และก็แสดงว่าได้ทรงจับผลที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนั้นและสาวเข้าไปหาเหตุปัจจัย คือจับแต่ชราและมรณะ ข้อนี้ก็สมกับที่มีแสดงไว้ว่า เมื่อก่อนแต่ตรัสรู้ ขณะที่ทรงเป็นพระสิทธัตถกุมาร ที่เมื่อย้อนเล่าถึงเหตุการณ์ก่อนแต่ตรัสรู้นั้น เมื่อทรงเล่าเองก็ทรงเรียกพระองค์ว่าโพธิสัตว์ ว่าเมื่อทรงเป็นโพธิสัตว์อันแปลว่าสัตว์ผู้จะตรัสรู้ หรือผู้ที่ข้องอยู่เพื่อตรัสรู้ ผู้รักความตรัสรู้ ผู้แสวงหาความตรัสรู้ ได้ทรงเห็นเทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตายและสมณะ ซึ่งโดยความก็คือได้ทรงเห็นด้วยตาปัญญา หรือด้วยใจที่ประกอบด้วยปัญญา จึงเป็นเหตุให้ทรงสละออกทรงผนวชแสวงหาโมกขธรรม

ฉะนั้น ก็จับเอาความแก่ความเจ็บความตายนี้เอง อันย่อลงเป็นสองคือความแก่ความตาย ซึ่งก็หมายรวมความเจ็บด้วย และความทุกข์ ของใจทั้งปวงมีโสกะปริเทวะเป็นต้นด้วยดังกล่าวแล้ว สาวเข้าไปหาเหตุปัจจัยว่าชราและมรณะมีเพราะอะไรเป็นเหตุปัจจัย ก็ได้ทรงพบว่ามีเพราะชาติเป็นเหตุปัจจัย และ

ก็ทรงจับเอาชาติสาวเข้าไปหาเหตุปัจจัยต่อไปอีก จนถึงอวิชชาดังกล่าว โดยนัยนี้ทุกๆ อาการนั้นจึงเป็นผลด้วยเป็นเหตุปัจจัยด้วย ดังเช่นชาติเป็นเหตุปัจจัยแห่งความแก่ความตาย แต่ว่าชาติเองก็เป็นผล เพราะว่าชาติเองก็เกิดขึ้นจากเหตุปัจจัยคือภพ และแม้ภพเองซึ่งเป็นเหตุปัจจัยของชาติก็เป็นผลด้วย คือเป็นผลจากเหตุปัจจัยอื่นต่อไปอีกจนถึงอวิชชา และแม้อวิชชาเองก็เป็นผลด้วย เพราะเกิดจากเหตุปัจจัย ที่ท่านแสดงไว้ก็คืออาสวะ อันได้แก่กาม ภพ และอวิชชา จึงอาจกล่าวได้ว่า อวิชชาเกิดจากอวิชชาเองบ้าง วนกลับลงมาเป็นเกิดจากสังขารบ้างดังนี้ข้อสำคัญนั้นแสดงว่าเป็นผลและเป็นเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน

แต่ว่าในบางพระสูตร เช่น ในมหานิทานสูตร ได้มีแสดงถึงปฏิจจสมุปบาท โดยอาการเว้นจากอวิชชา สฬายตนะจึงรวมเป็นอาการ ๑๐ แสดงอธิบายถึงการพิจารณาของพระพุทธเจ้าก็เป็นอย่างเดียวกันคือ จับเอาชรา มรณะ พิจารณาสาวเข้าไปหาชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ นามรูป วิญญาณ สังขาร จากนั้นก็ย้อนกลับมาว่า แม้สังขารก็เกิดขึ้นเพราะวิญญาณเป็นปัจจัย ในพระสูตรนี้แสดงวิญญาณเป็นวิญญาณที่มาเกิดในอธิบายที่ว่า เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยเกิดนามรูป คือแสดงอธิบายว่า ถ้าวิญญาณไม่ก้าวลง นามรูปก็เกิดขึ้นไม่ได้ หรือว่าแม้เมื่อวิญญาณก้าวลงแล้วแต่เคลื่อนออกไปเสีย นามรูปก็บังเกิดสืบต่อมาเพื่อความเป็นอย่างนี้ไม่ได้ หรือ

ว่าเมื่อวิญญาณก้าวลง นามรูปบังเกิดขึ้นจนถึงเป็นเด็ก แต่แล้ววิญญาณก็เคลื่อนออกไปเสีย เมื่อเป็นดั่งนี้นามรูปก็ต้องขาดตกจะดำรงจำเริญสืบต่อมาอีกไม่ได้ดั่งนี้

โดยอธิบายดั่งนี้ก็แสดงว่า อธิบายวิญญาณเป็นอย่างที่เรียกกันว่า ปฏิสนธิวิญญาณ ส่วนอธิบายนอกจากนั้นเช่น อธิบายสังขารว่าได้แก่สังขาร ๓ อุปาทานว่าได้แก่อุปาทาน ๔ ภพว่าได้แก่ภพ ๓ เป็นต้น ก็เป็นอย่างเดียวกันเหมือนอย่างที่ได้กล่าวอธิบายแล้ว พระอาจารย์ในภายหลังต่อมา จึงมักเข้าใจในปฏิจจสมุปบาทนี้ว่า แบ่งออกเป็น ๓ กาล คือ เป็นอดีต เป็นปัจจุบัน และเป็นอนาคต อวิชชา สังขาร เป็นอดีต วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน เป็นปัจจุบัน ภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นอนาคต และได้แสดงอธิบายโดยเป็นเหตุและผลไว้ว่า อวิชชา สังขาร เป็นเหตุอดีต วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นผล ที่เป็นปัจจุบัน หรือเรียกว่า ปัจจุบันผล ตัณหา อุปาทาน และภพที่เป็นกรรมภพ คือที่หมายถึงกรรมเป็นปัจจุบันเหตุ หรือว่าเหตุที่เป็นปัจจุบัน ภพที่เป็นอุปปัติภพ ชาติ ชรา มรณะ เป็นอนาคตผล หรือผลที่เป็นอนาคต และแสดงอธิบายไว้ว่า อวิชชาและสังขารซึ่งเป็นอดีตเหตุ หรือเหตุที่เป็นอดีตนั้น ก็รวมเอาตัณหาอุปาทานและภพที่เป็นกรรมภพเข้าด้วย ฉะนั้นจึง นับเป็น ๕ ได้แก่อวิชชา สังขาร ตัณหา อุปาทาน และภพที่เป็นกรรมภพ จึงได้อดีตเหตุหรือว่าเหตุที่เป็นอดีต ๕ ปัจจุบันผลคือผลที่เป็นปัจจุบันก็นับได้ ๕

อยู่แล้ว คือ วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนา ส่วนปัจจุบันเหตุ คือเหตุที่เป็นปัจจุบัน อันได้แก่ตัณหา อุปาทาน และภพที่เป็นกรรมภพนั้น ก็รวมเอาอวิชชาและสังขารเข้าด้วย จึงนับได้ ๕ เหมือนกัน คือ ตัณหา อุปาทาน ภพที่เป็นกรรมภพกับ อวิชชา สังขาร อนาคตผล คือภพที่เป็นอุปปัติภพ ชาติ กับชรา และมรณะ โดยความก็คือวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ และเวทนานั้นเอง เพราะมีอรรถคือเนื้อความอย่างเดียวกัน จะกล่าวว่า วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ก็ได้ จะกล่าวภพที่เป็นอุปปัติภพ ชาติ ชรา และมรณะก็ได้ ฉะนั้นเมื่อถือเอาเกณฑ์ ๕ ก็กล่าวเอาวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา จึงนับได้ ๕ อีก เพราะฉะนั้น จึงรวมเป็น ๒๐ คือ อดีตเหตุ ๕ ปัจจุบันผล ๕ ปัจจุบันเหตุ ๕ อนาคตผล ๕ ดั่งนี้

พระอาจารย์ทั้งหลายในต่อมาได้แสดงเป็น ๓ กาล หรือเรียกตามศัพท์สามอัทธา อดีตอัทธา ปัจจุบันอัทธา อนาคตอัทธา โดยจำแนกออกเป็น อดีตเหตุ ปัจจุบันผล ปัจจุบันเหตุ และอนาคตผล ดั่งนี้ พระอาจารย์ในภายหลังทั้งในฝ่ายเถรวาท ทั้งในฝ่ายอาจริยวาท หรือมหายานก็มักอธิบายปฏิจจสมุปบาทนี้เป็น ๓ กาลดั่งนี้ แต่ว่า ผู้พิจารณาธรรมหลายท่านได้แสดงความเข้าใจว่า ปฏิจจสมุปบาทนี้เป็นปัจจุบัน เป็นผล เป็นเหตุ หรือเป็นเหตุเป็นผลที่เป็นปัจจุบัน เมื่อพระพุทธเจ้าแม้เมื่อก่อนจะตรัสรู้ได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาท อาการทั้งปวงนี้ก็ได้มีอยู่แล้ว

เพราะฉะนั้น จึงเป็นปัจจุบันทั้งหมด แต่ว่าในเรื่องของปัจจุบันดังกล่าว และในเรื่องอัทธาที่ท่านแบ่งเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันนั้นก็มีนัยที่จะพึงพิจารณาอยู่เหมือนกัน

๓๐ กันยายน ๒๕๑๘

๒๑

๑๒ ลูกโซ่ ๑๑ ห่วง

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ ทำสมาธิในการฟัง จะได้กล่าวแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานสืบต่อไป

กำลังแสดงปฏิจจสมุปบาทอันเป็นเหตุและผลหรือผลเหตุที่สืบเนื่องกันเป็นสาย และได้แสดงอธิบายตามที่ท่านได้แสดงอธิบายไว้ อันแบ่งเป็นอัทธา หรือ ๓ กาล จึงทำให้มีผู้เข้าใจว่าเกี่ยวแก่อดีตชาติปัจจุบันชาติ อนาคตชาติ แต่ก็ได้มีบางท่านยังเห็นว่าเป็นปัจจุบันธรรมทั้งหมด จึงน่าพิจารณาทำความเข้าใจถึงอัทธาคือกาลเวลาต่อไปอีก ต่อไปนี้จะได้แสดงวิจารณ์โดยเก็บเอาพระพุทธาธิบายตั้งแต่ต้นและอธิบายของพระอาจารย์

พิจารณาตามหลักฐานและเหตุผลที่จะพึงเป็นไปได้ ประการแรกปฏิจจสมุปบาทนี้แสดงเหตุและผลหรือปัจจัยและผลหรือว่าผลเหตุหรือผลและปัจจัยที่เกิดขึ้นด้วยกัน อาศัยกัน

เนื่องกันไปเป็นสายตามศัพท์ว่าปฏิจจสมุปบาท ซึ่งมีความหมายดังกล่าว อาการทั้ง ๑๒ เหล่านี้ จึงต้องเกิดขึ้นด้วยกันและอาศัยกัน ไม่ใช่เกิดขึ้นแยกกันและไม่อาศัยกัน เมื่อเป็นดั่งนี้จึงต้องทำความเข้าใจไว้ก่อนว่า จะเป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบันก็ตามก็ต้องเป็นอดีต อนาคต หรือปัจจุบัน ที่เกิดขึ้นด้วยกันและอาศัยกันเนื่องกันไปเป็นสาย ประการต่อมา ปฏิจจสมุปบาทมีอาการเป็น ๑๒ โดยเป็นเหตุปัจจัยและผลหรือว่าผลและเหตุปัจจัยของกันและกัน เมื่อเป็นดังนี้หากจะมีปัญหาว่าในฐานะเป็นเหตุปัจจัยและผลทั้ง ๒ นี้เกิดขึ้นพร้อมกันหรือเปล่า อะไรเกิดก่อน อะไรเกิดหลัง ก็จะต้องกล่าวว่า เหตุปัจจัยต้องเกิดก่อน ผลต้องเกิดทีหลัง จึงไม่เกิดขึ้นพร้อมกัน เมื่อเป็น ดังนี้ก็กล่าวได้ว่า ในขณะที่เหตุปัจจัยกำลังเกิดนั้นก็เป็นปัจจุบันของเหตุปัจจัยที่กำลังเกิดนั้น ผลที่ยังไม่เกิดก็เป็นอนาคตแต่ว่าในขณะที่ผลเกิด เหตุปัจจัยนั้นก็กลายเป็นอดีต ผลก็เป็นปัจจุบันฉะนั้น เมื่อมีเกิดก่อนเกิดหลัง จึงมีอดีต มีปัจจุบัน และมีอนาคต แต่ว่าจะต้องเป็นอดีต ปัจจุบันอนาคตที่เกิดสืบเนื่องกันเป็นสายเหมือนอย่างสายโซ่ เมื่อจับลูกโซ่ที่ ๑ ลูกโซ่ที่ ๑ เป็นปัจจุบัน ลูกโซ่ ๒ ที่ ๓ ก็เป็นอนาคต เมื่อจับลูกโซ่ที่ ๒ ลูกโซ่ที่ ๑ ก็เป็นอดีต ลูกโซ่ที่ ๒ นั้นเองก็เป็นปัจจุบัน ลูกโซ่ที่ ๓ ที่ ๔ ก็เป็นอนาคต ฉะนั้น จึงกล่าวได้ว่า เมื่อเทียบด้วยห่วงลูกโซ่ ๑๑ ห่วงที่สอดเกี่ยวเนื่องกันเป็นสายดั่งนี้ อดีต อนาคต ปัจจุบันก็เหมือนอย่างว่าลูกโซ่ใดลูกโซ่หนึ่งที่จับนั้นเป็นปัจจุบัน ลูกโซ่ข้าง

หลังก็เป็นอดีต ลูกโซ่ข้างหน้าก็เป็นอนาคต ก็คือลูกโซ่ที่จับอยู่เป็นปัจจุบัน ลูกโซ่ข้างหลังเป็นอดีตของลูกโซ่ที่จับอยู่นั้น ลูกโซ่ข้างหน้าก็เป็นอนาคตของลูกโซ่ที่จับอยู่นั้น ดั่งนี้ อดีต อนาคต ปัจจุบัน จึงเป็นไปได้อย่างนี้

คราวนี้ประการต่อไปลูกโซ่ทั้ง ๑๒ นี้ บังเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ทั้งหมดหรือว่าแบ่งเอาไว้ในอดีตชาติบ้างในอนาคตชาติบ้าง ข้อนี้ก็จะพึงเห็นได้ว่า ลูกโซ่ทั้ง ๑๒ นี้เกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ของทุกกาลเวลา เกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ทุกขณะที่สัตว์บุคคลทั้งปวงดำรงอยู่ เมื่อสัตว์บุคคลดำรงอยู่ในอดีตชาติ ลูกโซ่ทั้ง ๑๒ นี้ก็เกิดขึ้นในอดีตชาติ ดำรงอยู่เดี๋ยวนี้เกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ จะดำรงอยู่ในอนาคตชาติก็เกิดขึ้นในอนาคตชาติ คือว่าสัตว์บุคคลนี้ดำรงอยู่เมื่อใด ขณะใด กาลใด เวลาใด ลูกโซ่ทั้ง ๑๒ นี้ก็เกิดขึ้นเป็นไปอยู่เมื่อนั้น ขณะนั้น กาลนั้น เวลานั้น ถ้าหากว่าคำว่าเป็นปัจจุบันธรรมมีความหมายดั่งนี้ก็ใช้ได้ คือเกิดขึ้นในปัจจุบัน

ประการต่อไปก็พึงทำความเข้าใจว่า คำอธิบายแม้ตั้งแต่เบื้องต้นที่แสดงว่าเป็นพระพุทธาธิบายก็อาจจะให้เข้าใจว่าเป็นธรรมที่ไม่ใช่เป็นปัจจุบันธรรมดังกล่าว คือไม่ได้เกิดในขณะปัจจุบันเดี๋ยวนี้ทั้งหมด เช่นอธิบายถึงวิญญาณที่กล่าวไว้แล้วว่าแสดงอธิบายเป็น ๒ อย่าง คือเป็นวิญญาณ ๖ ซึ่งฟังได้ว่าเป็นความรู้สึกทางอายตนะในปัจจุบัน ก็ไม่มีปัญหา แต่อีกอย่างหนึ่งอธิบายเป็นปฏิสนธิวิญญาณตามที่เข้าใจว่าเป็นวิญญาณมาเกิด เป็นวิญญาณมาปฏิสนธิ นามรูปจึงก่อเกิดขึ้น ถ้า

วิญญาณไม่มาปฏิสนธิ นามรูปก็ไม่ก่อขึ้น หรือว่าปฏิสนธิแล้วเคลื่อนออกไปเสีย นามรูปก็ต้องหยุดกันแค่นั้นไม่เติบโตขึ้น หรือแม้ว่ามาปฏิสนธิและอยู่ไปจนเป็นเด็ก แล้วก็เคลื่อนออกไปเสียอีก นามรูปก็ต้องดับกันแค่นั้น แตกสลายแค่นั้น ไม่สมบูรณ์สืบต่อมาดั่งนี้ ก็พึงเข้าใจว่า นี้เป็นอธิบายในขณะนั้น คือในขณะที่ถือปฏิสนธิตามหลักพระพุทธศาสนาที่แสดงไว้นั้น

ความที่สัตว์บุคคลทุกๆ คนถือกำเนิดเกิดขึ้นในครรภ์ของมารดามีแสดงไว้ว่า เพราะเหตุปัจจัยคือ ๑ มารดามีระดู ๒ มารดาบิดาอยู่ร่วมกัน และ ๓ คันธัพพะหรือ คนธรรพ์ ท่านอธิบายว่าคือสัตว์ที่จะมาเกิดมาปรากฏขึ้น คันธัพพะหรือว่าสัตว์ที่จะมาเกิดนี้ก็น่าจะได้แก่ปฏิสนธิวิญญาณดังกล่าวนั้นเองในพระวินัยที่แสดงถึงการพรากชีวิตมนุษย์ และในพระวินัยที่แสดงถึงให้นับอายุคือบวชได้ตั้งแต่ในครรภ์ก็ใช้คำว่า นับได้ตั้งแต่ปฐมจิต ปฐมวิญญาณ ก็พึงเห็นว่าตั้งแต่ปฏิสนธิวิญญาณดังกล่าวนั้นเอง แต่ความเห็นนี้ก็อาจจะมีผู้แย้งได้เหมือนกันว่า ปฏิสนธิวิญญาณนั้นหมายถึงวิญญาณแรกในธาตุขันธ์ที่ถือกำเนิดเกิดมานี้ไม่ได้หมายถึงวิญญาณมาเกิด แต่ว่าตามพระพุทธาธิบายดังได้กล่าวมาข้างต้นดูคล้ายๆ กับหมายถึงวิญญาณมาเกิด เพราะวิญญาณเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดนามรูป จึงมาก่อนนามรูป เมื่อวิญญาณมานามรูปจึงมาตามกันไป นั่นก็พึงเห็นว่าเป็นอธิบายวิญญาณในขณะนั้น ในขณะที่วิญญาณถือกำเนิดและเมื่ออธิบายวิญญาณในขณะที่ถือกำเนิดดั่งนั้น อธิบายชาติก็จึง

อธิบายไปในเค้านั้น คือความที่นามรูปพร้อมทั้งวิญญาณก่อเกิดขึ้นมามีความกลับได้ขันธ์ ก็คือรูปขันธ์ นามขันธ์หรือว่าขันธ์ ๕ ได้อายตนะ คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย และมนะ จึงเป็นลักษณะของการก่อเกิดขึ้นมาตั้งแต่ในครรภ์ของมารดาจนถึงคลอดออกมาดังนี้ เป็นลักษณะของชาติที่เรียกว่าการเกิด

แสดงความแก่ความตาย ก็อธิบายในลักษณะของความแก่ความตายทั่วไป ความแก่ก็คือความทรุดโทรมของกาย ความตายก็คือความแตกทำลายของขันธ์ทั้งหลายดั่งนี้ ก็พึงเข้าใจว่าเป็นการแสดงอย่างธรรมดาสามัญ เพราะว่าอาการทั้ง ๑๒ นี้ มีขึ้นได้ในทุกระยะดังกล่าวมาข้างต้นนั้น ในระยะที่สัตว์บุคคลมาถือกำเนิดตั้งแต่ในครรภ์ของมารดาก็มีอาการทั้ง ๑๒ นี้เรื่อยมา จนถึงระยะเวลาที่แก่ที่ตายอย่างธรรมดาก็มีอาการทั้ง ๑๒ นี้ หรือว่ามีทุกระยะดังกล่าวนั้น แต่คราวนี้สำหรับระยะปัจจุบันนี้จะมีได้อย่างไร จะได้กล่าวต่อไปอีก.

วันที่ ๑ ตุลาคม ๒๕๑๘

๒๒

สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๑,๒

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ จะแสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงปฏิจจสมุปบาท วันนี้จักได้แสดงอธิบายความเป็นเหตุปัจจัยและผลของอาการทั้งหลายในปฏิจจสมุปบาท ซึ่งเนื่องกันเป็นสาย อันจะพึงเห็นได้ในปัจจุบัน

อวิชชา เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารอย่างไร กล่าวโดยย่อ อวิชชาแปลว่าความไม่รู้ หมายถึงไม่รู้ในสัจจะ มีทุกข์ เป็นต้น กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ รู้ แต่ว่ารู้ไม่จริง รู้ไม่ถูก รู้ผิดจากสัจจะดังกล่าวนั้น

สังขาร กล่าวโดยย่อก็คือ ความปรุงแต่งทางกาย วาจา ใจ หมายถึงกรรมที่เป็นกรรมดีบ้างกรรมชั่วบ้าง กรรมเป็นกลางๆ บ้าง อวิชชาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความปรุงแต่ง ด้วยว่าเพราะไม่รู้สัจจะ หรือรู้ผิดจากสัจจะ จึงปรุงแต่งสิ่งที่ไม่รู้นั้น ตั้งต้นแต่คิดปรุงแต่งขึ้น เห็นปรุงแต่งขึ้นในทางผิด ปรากฏเป็นมิจฉาทิฏฐิ

ความเห็นผิด โมหะ ความหลง สืบไปจนถึงปรุงแต่งขึ้นเป็นตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยาก อุปาทานความยึดถือ หรือว่ากล่าวตามสายอาสวะ ๓ อวิชชาดังกล่าวเป็นเหตุปัจจัยปรุงแต่งภพ คือความเป็น ตั้งต้นแต่เป็นเราสืบมาเป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ปรุงแต่งกาม คือความใคร่ ความปรารถนา ความรัก ตั้งต้นแต่ความใคร่ความปรารถนา ความรักเรา หรือรักตน ตลอดจนถึงปรุงแต่งสิ่งที่น่ารักใคร่ปรารถนาพอใจทั้งหลาย และเมื่อเป็นดั่งนี้ก็ต้องปรุงแต่สิ่งที่ขัดกัน อันเป็นที่ขัดใจหรือว่าขัดความรักความใคร่ความปรารถนาความพอใจ ให้เป็นสิ่งที่ไม่น่ารักใคร่ไม่น่าปรารถนา ไม่น่าพอใจ เป็นคู่กัน เหล่านี้เป็นสังขาร คือเป็นความปรุงแต่งหรือเป็นเครื่องปรุงแต่งทางจิตใจ อันเกิดขึ้นเนื่องมาจากอวิชชาทั้งหมด และเมื่อได้มีการปรุงแต่งทางจิตใจอย่างนี้ก่อนแล้ว ก็มีการปรุงแต่งทางกาย มีการปรุงแต่งทางวาจา ติดตามมาอีกด้วย ความปรุงแต่งทั้งปวงนี้ ดังที่เรียกว่า กายสังขาร วจีสังขาร จิตตสังขาร หรือ กายกรรม วจีกรรม มโนกรรม

อีกอย่างหนึ่ง เมื่อแสดงทาง มิจฉัตตะ หรือ มิจฉาภาวะ คือ ภาวะที่ผิด อวิชชาก็เป็นเหตุปัจจัยให้เกิดมิจฉาทิฏฐิ คือ ความเห็นผิด มิจฉาสังกัปปะ คือความดำริผิด นี้เป็นความปรุงแต่งทางจิตใจ และเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดมิจฉาวาจา เจรจาผิด มิจฉากัมมันตะ การงานผิด มิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีวิตผิด มิจฉาวายามะ เพียรผิด มิจฉาสติ ระลึกผิด มิจฉาสมาธิ สมาธิหรือ

ตั้งใจผิด ตลอดถึงมิจฉาญาณะ รู้ผิด มิจฉาวิมุตติ พ้นผิด มิจฉาภาวะ คือภาวะที่ผิด เหล่านี้เกิดสืบมาจากอวิชชาทั้งนั้น เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสังขาร คือความปรุงแต่ง สิ่งที่ปรุงแต่ง หรือเครื่องปรุงแต่งขึ้น เหล่านี้ ในข้อนี้จะพึงเห็นเป็นตัวอย่างเช่นว่า เพราะอวิชชาคือความไม่รู้ในสัจจะ หรือรู้ผิดในสัจจะ จึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดสังขาร ความปรุงแต่ง ดังเช่นปรุงแต่งภพ หรือภาวะ ความเป็น ตั้งต้นด้วยความเป็นเรา ความเป็นตน ดังกล่าวนั้น ก็คือปรุงแต่งอัตตา คือตัวตน ขึ้นในสิ่งที่ไม่ใช่อัตตาตัวตน เพราะตามสัจจะคือความจริงแล้วไม่ใช่อัตตาตัวตน แต่ว่าปรุงแต่งขึ้นเป็นอัตตาตัวตนเพราะอวิชชา อัตตาตัวตนนั้นจึงเป็นสิ่งที่อวิชชาปรุงแต่งขึ้น หรือว่าปรุงแต่งมิจฉาภาวะ มีมิจฉาทิฏฐิเป็นต้น ดังที่กล่าวมานั้น

มิจฉาทิฏฐิ ความเห็นผิด ก็คือเห็นทุกข์ว่าเป็นสุข เห็นเหตุเกิดทุกข์ว่าเป็นเหตุเกิดสุข เห็นความดับทุกข์ว่าเป็นความดับสุข เห็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ว่า เป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับสุข ดังนี้เป็นต้น คือ สัจจะเป็นอย่างหนึ่งแต่ว่าเห็นเสียอีกอย่างหนึ่งก็เพราะอวิชชา จึงเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความปรุงแต่ง คือว่าสร้างความเห็นผิดขึ้นนั้น ฉะนั้น สังขาร ที่ว่าความปรุงแต่งนั้นก็คือเป็นความสร้างขึ้น กระทำขึ้นนั้นเอง อวิชชาเป็นเหตุปัจจัยให้เกิดความสร้างขึ้น ก็คือสร้างมิจฉาภาวะต่างๆ ดังกล่าวมานั้น เพราะฉะนั้น อวิชชาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร คือให้เกิดความปรุงแต่งหรือให้เกิดความสร้างขึ้น กระทำขึ้น

สังขาร เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณอย่างไร สังขารได้กล่าวมาแล้ว ส่วนวิญญาณได้แก่วิญญาณธาตุ คือธาตุรู้ ดังแสดงในธาตุวิภังคสูตร หรือปฏิสนธิวิญญาณดังกล่าวมาแล้ว และหมายถึงวิญญาณ ๖ คือความรู้สึกที่เกิดขึ้นทางอายตนะ ๖ สังขาร คือความปรุงแต่งหรือความสร้างขึ้นนั้น ก็ปรุงแต่งหรือสร้างวิญญาณขึ้นก่อน เพราะว่าวิญญาณนั้นจะโดยเป็นธาตุรู้หรือโดยเป็นปฏิสนธิวิญญาณก็ตาม จะโดยเป็นวิญญาณ ๖ ก็ตาม ย่อมเป็นประธานในนามรูป หรือเป็นประธานอยู่ในสัตว์บุคคลนี้ ในธาตุวิภังคสูตรนั้น ได้แสดงธาตุ ๖ ว่า บุรุษบุคคลนี้มีธาตุ ๖ คือ ปฐวีธาตุ-ธาตุดิน อาโปธาตุ-ธาตุน้ำ เตโชธาตุ-ธาตุไฟ วาโยธาตุ-ธาตุลม อากาสธาตุ-ธาตุอากาศ คือช่องว่าง และวิญญาณธาตุ-คือธาตุรู้ ธาตุ ๕ ข้างต้นเป็นธาตุที่ไม่มีความรู้ แต่ว่าธาตุที่ ๖ เป็นธาตุที่มีความรู้ รวมกันเข้าจึงเป็นบุรุษบุคคลนี้ ฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นสิ่งสำคัญในบุรุษบุคคลนี้ ถ้าขาดวิญญาณเสียก็เป็นบุรุษบุคคลขึ้นมาไม่ได้ ร่างกายอันนี้ที่ประกอบขึ้นด้วยธาตุ ๕ ก็กลายเป็นเหมือนอย่างวัตถุ ถ้าขาดวิญญาณเสียแล้วก็คุมกันอยู่ไม่ได้ ต้องแตกสลาย และแม้หมายถึงวิญญาณ ๖ คือความรู้ทางอายตนะทั้ง ๖ วิญญาณก็เป็นสิ่งสำคัญ เป็นเบื้องต้นของความรู้ทางอายตนะทั้งหลาย อนึ่ง แม้ในลำดับของขันธ์ ๕ ที่มีแสดงว่า รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ก็แสดงวิญญาณถัดไปจากสังขาร อันแสดงว่า สังขารในขันธ์ ๕ คือ ความคิดปรุงหรือความปรุงคิดนั้นก็ให้เกิด

วิญญาณคือความรู้สืบต่อไปด้วย เพราะฉะนั้น วิญญาณจึงเป็นสิ่งที่เกิดสะกัดหน้านามธรรมและสืบต่อหลังนามธรรม อันเป็นวิถีจิตใจหรือกระบวนการจิตใจที่แสดงไว้ในพระพุทธศาสนาฉะนั้น สังขารคือความปรุงแต่งหรือความสร้างนั้นจึงปรุงแต่งหรือสร้างวิญญาณขึ้นก่อนในบุรุษบุคคลนี้ เพราะวิญญาณเป็นสิ่งสำคัญดังกล่าว ฉะนั้น สังขารจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ

อีกอย่างหนึ่งเมื่อทำความเข้าใจอย่างง่ายๆ ขึ้นอีก เมื่อปรุงแต่งไปก็ย่อมมีวิญญาณคือความรู้สึกไปด้วยกัน สืบต่อกันไปจึงจะสืบต่อไปถึงอาการอื่นได้ ถ้าปรุงแต่งหรือสร้างอะไรขึ้นมาแต่ว่าไม่มีวิญญาณ คือความรู้สึกในสิ่งนั้นบังเกิดขึ้นตามไปด้วยแล้ว ก็ไม่อาจจะเกิดอาการอย่างอื่นสืบต่อไปได้ และความปรุงแต่งนั้นเองก็จะต้องหยุดจะต้องพักด้วย เหมือนอย่างว่าในขณะที่หลับ วิญญาณคือความรู้สึกทางอายตนะพัก ดังจะพึงเห็นได้ว่าตามองไม่เห็นอะไร หูไม่ได้ยินอะไร ดังนี้เป็นต้น ก็ปรุงแต่ง อะไรไม่ได้ ต่อเมื่อตื่นอยู่วิญญาณพร้อมที่จะเกิดคือพร้อมที่จะรู้สึก เห็นรูป ได้ยินเสียง เป็นต้น จึงปรุงแต่งอะไรได้และเมื่อปรุงแต่งไปในเรื่องอันใดก็รู้สึกไปในเรื่องอันนั้นด้วย ฉะนั้นสังขารจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ ดังนี้อย่างง่ายๆ และถ้าไม่ปรุงแต่งวิญญาณก็ไม่ต้องรู้อะไร ไม่ต้องรู้สึกอะไร แต่ว่าเพราะปรุงแต่งเข้าวิญญาณจึงรู้สึกอะไรๆ ขึ้น เหมือนอย่างว่าในขณะที่แม้ตื่นอยู่นี้กำลังนั่งสมาธิไม่ปรุงแต่งออกไปข้างนอกวิญญาณก็ไม่รู้สึกในเรื่องอะไรข้างนอก แต่ว่าในขณะที่กำลังทำ

สมาธินั้นปรุงแต่งสมาธิสร้างสมาธิคือทำสมาธิ วิญญาณก็รู้สึกอยู่ในอารมณ์ของสมาธินั้น สังขารจึงเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณดังนี้ และตามอธิบายนี้ก็พึงเห็นในทางกลับกันว่า แม้วิญญาณเองก็เป็นปัจจัยให้เกิดสังขารคือความปรุงแต่งด้วย ในบาลีพระสูตรก็แสดงอธิบายไว้ดังนี้ด้วยเหมือนกัน.

วันที่ ๒ ตุลาคม ๒๕๑๘

๒๓

สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๓,๔,๕,๖,๗

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวม กาย วาจา ใจ จักแสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ กำลังแสดงอธิบายปฏิจจสมุปบาท อันเป็นเหตุและผลหรือผลและเหตุที่สัมพันธ์กันไปเป็นสาย ก็จะแสดงอธิบายต่อไป

เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยเกิดนามรูปอย่างไร วิญญาณได้กล่าวอธิบายแล้ว นามรูป “นาม” ก็ได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ รูปก็ได้แก่มหาภูตรูปและอุปาทายรูป ดังที่ได้กล่าวแล้วเหมือนกัน แต่พึงอธิบายเพิ่มเติมว่า นามรูปซึ่งย่อลงมาจากขันธ์ ๕ นั้น นามก็ได้แก่ เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ รูปก็ได้แก่รูปคือมหาภูตรูปกับอุปาทายรูปนั่นแหละ ข้อที่แตกต่างกันอยู่ก็คือนามในที่ทั่วไปอธิบายว่า นามขันธ์ทั้ง ๔ ดังกล่าวนั้น แต่ว่าในอธิบายที่ท่านให้ไว้ในปฏิจจสมุปบาทนี้ นามได้แก่ เวทนา สัญญา เจตนา ผัสสะ มนสิการ จึงตรงกันสองต่างกันสาม ที่ตรงกันก็คือ เวทนา สัญญา ที่ต่างกันก็คือเจตนา ผัสสะ มนสิการ

เพราะในนามขันธ์ทั้ง ๔ นั้น อีก ๒ ก็คือ สังขาร วิญญาณ ฉะนั้น ก็พึงทราบว่า แม้ชื่อจะต่างกันก็ตาม แต่อรรถคือความหมายก็คงเป็นอันเดียวกัน เพราะว่าคำว่านามนั้น เป็นคำที่กล่าวครอบถึงนามขันธ์ทั้งหมดที่เป็นอาการของจิตใจ คือที่เป็นอาการที่คิดน้อมต่อรับรู้อารมณ์ทั้งหลาย ในนามขันธ์ทั้ง ๔ นั้น ยกขึ้นแสดงสำหรับแสดงขันธ์ ๕ ทั่วไป

ฉะนั้น เมื่อย่อขันธ์ ๕ เข้าหานามรูป รูปจึงคงเป็นรูป ส่วนอีก ๔ ก็ย่อเข้าเป็นนาม พึงเข้าใจว่า นามขันธ์ ๔ ตามขันธ์ ๕ นั้น ก็ยกขึ้นแสดงสำหรับขันธ์ ๕ ฉะนั้น ในที่อื่นจึงอาจแสดงนามขันธ์ชี้เอานามธรรมอย่างอื่นก็ได้ตามความเหมาะสม เหมือนอย่างไตรสิกขาเป็นที่ย่อปฏิบัติธรรมเข้ามาทั้งสิ้น เมื่อเอามรรค ๘ ย่อเข้าหาไตรสิกขาก็ได้ข้อธรรมอย่างหนึ่ง เมื่อเอาธรรมอย่างอื่นย่อเข้าไตรสิกขาก็ได้ชื่อธรรมแต่ละอย่างตามบทธรรมที่ได้นำเข้ามาย่อนั้น แต่ว่าโดยอรรถคือเนื้อความก็เป็นอันเดียวกัน แต่ก็ยังมีปัญหาว่า วิญญาณเกิดในอันดับไหนในหมู่นามธรรมเหล่านี้ ผู้ศึกษาธรรมเมื่อศึกษาขันธ์ ๕ ก็ย่อมพบว่าเรียงวิญญาณไว้ภายหลังว่า เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ แต่ว่าในการแสดงการเกิดของวิญญาณทางอายตนะ คือวิญญาณ ๖ กลับแสดงว่าวิญญาณเกิดก่อนคืออาศัยตาและรูปเกิดจักขุวิญญาณ แล้วก็เกิดจักขุสัมผัส เกิดเวทนา แล้วก็เกิดสัญญา แล้วก็เกิดสัญเจตนาเป็นต้นไปตามลำดับที่เกิดทางอายตนะนี้ วิญญาณจึงเกิดก่อน ถัดจากวิญญาณจึงเกิดสัมผัสพึงเว้นไว้

มิได้แสดงในขันธ์ ๕ แล้วก็เวทนา สัญญา แล้วก็สัญเจตนาเป็นต้น สำหรับสัญเจตนาเป็นต้นนี้ ท่านอธิบายว่าได้แก่สังขารในขันธ์ ๕ นั่นแหละ แต่ว่าใช้ชื่อต่างออกไป ตามลำดับที่เกิดขึ้นจึงถือว่า วิญญาณเกิดก่อน นำหน้านามธรรมหรือนามขันธ์ทั้งหมด ข้อนี้ ก็สมกับที่ลำดับแสดงในปฏิจจสมุปบาท ที่แสดงว่า เพราะวิญญาณ เป็นปัจจัยเกิดนามรูป จะต้องมีวิญญาณเป็นปัจจัยขึ้นก่อน นาม ข้ออื่นจึงบังเกิดขึ้น ฉะนั้น ในอธิบายนามรูปในปฏิจจสมุปบาท จึงตัดวิญญาณยกเอาเวทนาสัญญาและก็ต่อด้วยเจตนาผัสสะ กับมนสิการ สำหรับผัสสะนั้นก็อยู่อันดับถัดจากวิญญาณดัง กล่าวมาข้างต้น สำหรับเจตนากับมนสิการนั้นก็พึงสงเคราะห์เข้า ในสังขารได้ เพราะว่าคำว่าสังขารนี้สงเคราะห์เอานามธรรม ทั้งปวงเข้าได้ ท่านจึงได้จัดย่อลงเป็นกุศลบ้างอกุศลบ้างดังกล่าว มาในครั้งก่อนนั้นแล้ว

จึงถึงปัญหาว่า ทำไมในขันธ์ ๕ จึงเรียงวิญญาณไว้ถัด จากสังขารไม่เรียงวิญญาณไว้ถัดจากรูปตามลำดับที่เกิด ว่ารูป วิญญาณ เวทนา สัญญา สังขาร ดั่งนี้ ก็ตอบได้ว่าเพราะในขันธ์ ๕ นั้นมุ่งสำหรับเป็นข้อที่ยกขึ้นพิจารณาทางวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือเป็นภูมิของวิปัสสนาอันเรียกว่าวิปัสสนาภูมิ หมายถึงเป็น อารมณ์ของวิปัสสนา ฉะนั้น จึงจำที่จะต้องยกเอาข้อที่พิจารณา เห็นได้ง่ายเข้าไปหายาก หรือว่าจากหยาบเข้าไปหาละเอียด จึง ได้เรียงรูปไว้เป็นอันดับหนึ่ง เพราะว่ารูปนั้นเป็นของหยาบยก ขึ้นพิจารณาให้เห็นได้ง่าย มาถึงนามธรรมซึ่งเนื่องเข้ามาถึงจิตใจ

เวทนาก็เป็นของหยาบเป็นของคาบเกี่ยวกันอยู่ระหว่างกายและจิต จึงได้ยกเอาเวทนาขึ้นเป็นอันดับสอง แล้วถัดมาก็เป็นสัญญา เป็นสังขาร ซึ่งเรียงตามลำดับได้ เพราะว่าเป็นของที่หยาบและสัมพันธ์กันกับเวทนา เมื่อพิจารณาเห็นเวทนา สัญญา สังขารชัดขึ้น จึงมาถึงวิญญาณซึ่งเป็นของละเอียดเป็นอาการแรกของนามธรรมซึ่งอาศัยอายตนะภายในและภายนอกประจวบกัน ฉะนั้นในขันธ์ ๕ จึงได้เรียงวิญญาณไว้ท้าย

อีกอย่างหนึ่ง ได้มีบางพระสูตรได้แสดงวิญญาณไว้เป็นสองสืบต่อทั้งข้างหน้าทั้งข้างหลังคืออาศัยอายตนะบังเกิดวิญญาณแล้วก็เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็เกิดวิญญาณถัดจากสังขารอีก โดยนัยนี้ก็พึงเห็นอธิบายว่า เมื่อถึงสังขารก็เกิดวิญญาณถัดจากสังขารอีกด้วย คือเมื่อเกิดความปรุงขึ้นหรือเกิดความคิดปรุงอันเป็นกองสังขารในขันธ์ ๕ เมื่อคิดปรุงไปหรือว่าปรุงคิดไปก็รู้ไปด้วย ความที่รู้ไปด้วยนั้นก็คือวิญญาณ แล้วก็เกิดผัสสะเวทนาเป็นต้นสืบเนื่องกันไปอีกเป็นทำนองเป็นวงกลมในเมื่อกระแสความคิดไม่หยุด ดังเช่นในเมื่อบุคคลคิดถึงอะไรติดต่อกันไปนานๆ กระแสความคิดไม่หยุด นามธรรมเหล่านี้ก็บังเกิดสัมพันธ์กันไปเป็นวงกลม ดังจะพึงเห็นได้ว่า ในความคิดทั้งปวงนั้นก็ต้องอาศัยอายตนะ ในขณะที่นั่งคิดปรุงหรือปรุงคิดเรื่องต่างๆ ก็อาจไม่ใช้ตา หู จมูก ลิ้น กาย ที่เป็นประสาททั้ง ๕ แต่ใช้มนายตนะ กับธรรมมายตนะ คือคู่ที่ ๖ แล้วก็เกิดวิญญาณ ผัสสะ เวทนา สัญญา สังขาร แล้วก็เกิดวิญญาณขึ้นอีก แล้วก็

วนไปเป็นผัสสะเวทนา เป็นต้น เป็นวงกลมไปดั่งนี้ พึงจะอธิบายดั่งนี้ด้วย แต่ว่าในเมื่อความคิดที่ขาดกระแสลงก็พึงเห็นอธิบายตามอภิธรรมที่อธิบายว่า เมื่อวิถีจิตดำเนินไปถึงตทาลัมพนจิต จุติจิต ก็สรุปเข้าในสังขารนี่แหละ ก็ตกภวังค์ในอารมณ์หนึ่งๆ ครั้นรับอารมณ์อื่นจิตก็ขึ้นจากภวังค์มาสู่วิถีจิตใหม่แล้วก็ตกภวังค์ไปอีกในอารมณ์นั้น เป็นอันว่าตามอธิบายในอภิธรรมนี้ ทุกอารมณ์ที่จิตรับ จิตต้องขึ้นจากภวังค์เป็นปฏิสนธิจิตและก็มาถึงจุติจิต แล้วก็ตกภวังค์ในทุกอารมณ์ นี้เป็นอธิบายในอภิธรรมฉะนั้น จึงจำที่จะต้องแบ่งเขตกันดังกล่าว เพื่อไม่ให้สับสนว่าเมื่อยังไม่สิ้นกระแสความคิด ความคิดยังสืบเนื่องเป็นกระแสไปเป็นสังขารแล้วก็เกิดวิญญาณขึ้นใหม่แล้วก็เป็นผัสสะเป็นเวทนาเป็นต้น เป็นวงกลม แต่ว่าเมื่อสุดกระแสลงก็สิ้นสุดกันคราวหนึ่งๆเหมือนดังอธิบายในอภิธรรมนั้น เมื่อนามธรรมบังเกิดขึ้นเป็นวงกลมวิญญาณจึงอยู่หน้าก็ได้อยู่หลังก็ได้ เกิดขึ้นทีแรกอยู่ข้างหน้าแต่ก็เกิดขึ้นต่อจากสังขาร ดังจะเห็นได้ง่ายๆ ว่าคิดไปก็รู้ไปด้วย ความคิดนั้นเป็นสังขาร ความรู้ไปด้วยนั้นเป็นวิญญาณ

และก็พึงทราบว่า แม้ผัสสะมีอยู่ แต่ในขันธ์ ๕ นั้นก็ไม่แสดงผัสสะ คือตัดผัสสะออกเสีย แต่ก็พึงทราบว่า ในกระแสของจิตที่บังเกิดขึ้นนั้นย่อมมีผัสสะอยู่ด้วย และผัสสะนี้ก็เป็นอาการของจิตข้อสำคัญข้อหนึ่ง ดังที่ยกแสดงในปฏิจจสมุปบาท เพราะฉะนั้น นามรูปในปฏิจจสมุปบาท จะแสดงชี้เอาอย่างที่ท่านได้แสดงอธิบายไว้ ไม่กล่าวถึงวิญญาณก็ได้ จะแสดง

ตามนัยขันธ์ ๕ ก็ได้ คือมีวิญญาณด้วยต่อท้ายสังขาร แต่ว่าจะต้องอธิบาย เพราะฉะนั้น เพื่อตัดกังวลอันจะต้องอธิบายให้เข้าใจท่านจึงไม่ยกเอาวิญญาณขึ้นมาว่าไว้อีก ซึ่งก็พึงทำได้ เพราะนามนั้นครอบถึงนามธรรมทั้งหมดดังกล่าวมาข้างต้นนั้น และเมื่อมีนามขึ้นก็ย่อมมีรูป อันหมายถึงรูปที่เป็นอุปาทินนะคือรูปที่มีใจครอง ไม่ได้เป็นรูปที่เป็นอนุปาทินนะคือเป็นศพหรือเป็นวัตถุ เมื่อมีนามจึงมีรูปที่เป็นอุปาทินนะนั้น และวิญญาณย่อมเป็นปัจจัยให้รูปเป็นอุปาทินนะดังกล่าวโดยตรง ดังพระพุทธภาษิตที่แสดงไว้แปลความว่า "กายนี้ไม่นานหนอ จักนอนทับแผ่นดิน ปราศจากวิญญาณ อันเขาทิ้งเสียแล้ว เหมือนอย่างท่อนไม้ ไม่มีประโยชน์" ฉะนั้นรูปกายที่ปราศจากวิญญาณแล้ว จึงกลายเป็นอนุปาทินนะคือเป็นศพ แต่เมื่อมีวิญญาณอยู่ย่อมเป็นอุปาทินนะคือเป็นรูปกายที่มีชีวิตขึ้น วิญญาณจึงเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปดังนี้

เพราะนามรูปเป็นปัจจัยเกิดสฬายตนะ คืออายตนะ ๖ และอายตนะ ๖ นั้นก็ได้แก่ จักขุ ตา โสตะ หู ฆานะ จมูก ชิวหา ลิ้น กายะ ก็คือกาย มนะก็แปลว่าใจเหมือนกัน แต่ว่ามนะในที่นี้หมายถึงใจที่เป็นอายตนะ คือเป็นที่ต่อวิสัยคืออารมณ์ทั้งปวง เป็นอายตนะเช่นเดียวกับจักขุ โสตะ เป็นต้น ซึ่งเป็นที่ต่อวิสัยคืออารมณ์ของตน จักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ นี้หมายถึงที่เป็นประสาทไม่ได้หมายถึงรูปหู รูปตา เป็นต้น ในที่นี้เรียกว่าอายตนะที่แปลว่าที่ต่อ เพราะนามรูปมีขึ้นอายตนะทั้ง ๖ นี้

จึงมีขึ้น หมายถึงว่าพร้อมที่จะต่อ พร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ในการต่อวิสัย คือสิ่งที่เป็นอารมณ์ของตนเช่นว่า จักขุก็พร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ต่อรูป ตลอดจนถึงมนะก็พร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่คือต่อกับวิสัยคืออารมณ์ทั้งหลาย ท่านอธิบายว่า วิสัยของมนะนั้นต่อกับอารมณ์ได้ทุกอย่าง แต่ว่าวิสัยของจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กายะ ทั้ง ๕ นี้ต่อได้เฉพาะวิสัยของตน เช่นว่าจักขุก็ต่อได้เฉพาะรูป โสตะก็ต่อได้เฉพาะเสียง แต่ว่ามนะนั้นต่อได้ทั้ง ๖ อย่าง ส่วนวิสัยที่เป็นเฉพาะของตนของมนะนั้นก็คือธรรมะคือเรื่องราวมีเรื่องของรูปเสียงเป็นต้น แต่ว่าทั้ง ๖ นี้จะพร้อมที่จะปฏิบัติหน้าที่ในการต่อได้ ก็จะต้องมีนามรูปนี้เป็นปัจจัย คือนามรูปต้องเกิดขึ้นก่อนอันหมายถึงว่า นามธรรมที่เป็นอาการของจิตใจและรูปอันเป็นอุปาทินนะ เมื่อนามรูปมีขึ้น เพราะนามรูปเป็นปัจจัยจึงเกิดอายตนะ ๖ ขึ้น ดังนี้

เพราะสฬายตนะ คืออายตนะ ๖ เป็นปัจจัยเกิดผัสสะในข้อนี้ก็เห็นได้ชัด เพราะเมื่ออายตนะทั้ง ๖ ปฏิบัติหน้าที่ต่อวิสัยคืออารมณ์ของตน เป็นต้นว่า จักขุก็ต่อรูป จึงเกิดผัสสะขึ้นตามลำดับกระแสจิตนั้น เมื่ออายตนะต่อกันเกิดวิญญาณขึ้นก่อนแล้วเกิดผัสสะ ดังที่มีแสดงไว้ว่า อาศัยตาและรูปเป็นต้นเกิดจักขุวิญญาณ อาศัยความประชุมกันของสิ่งทั้ง ๓ คือจักขุ รูป จักขุวิญญาณ เกิดผัสสะดังที่เรียกว่าจักขุ สัมผัส เป็นต้น แต่ว่าในที่นี้ ได้ตัดเอาวิญญาณออกเสีย ยกเอาผัสสะขึ้นมากล่าวในลำดับ เพราะต้องการแสดงปฏิจจสมุปบาททางอริยสัจจ์

เมื่อเข้าใจดั่งนี้แล้วก็ย่อมจะเห็นทางสัมพันธ์กันได้ชัดขึ้น เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยเกิดผัสสะขึ้นดั่งนี้

เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเกิดเวทนา ข้อนี้ก็เป็นไปตามลำดับสามัญ

เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิดตัณหา ข้อนี้แสดงถึงสายสัมพันธ์ระหว่างวิถีจิตที่ดำเนินไป คือว่า สายวิถีจิตกับสายกิเลส และเป็นสายสัมพันธ์ที่แสดงใช้ในที่ทั้งปวงตรงกัน ก็เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิดตัณหา เวทนานั้นเป็นสุขเวทนาก็มี ทุกขเวทนาก็มี อทุกขมสุขเวทนาก็มี เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา เป็นกามตัณหาบ้าง ภวตัณหาบ้าง วิภวตัณหาบ้าง กล่าวอีกอย่างหนึ่งเป็นปัจจัยให้เกิดรูปตัณหาบ้าง สัททตัณหาบ้าง คันธตัณหาบ้าง รสตัณหาบ้าง โผฏฐัพพตัณหาบ้าง ธรรมตัณหาบ้าง คือตัณหาในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราวทั้งหลาย ถ้าเป็นสุขก็ให้เกิดกามตัณหาบ้าง ภวตัณหาบ้าง ถ้าเป็นทุกข์ก็ให้เกิดวิภวตัณหา อีกอย่างหนึ่ง เมื่อแสดงว่าเป็นปัจจัยให้เกิดกิเลสคือราคะ โทสะ โมหะ ทุกขเวทนาก็เป็นปัจจัยให้เกิดราคะ คือความติดความยินดี ทุกขเวทนาก็เป็นปัจจัยให้เกิดโทสะ ความโกรธแค้นขัดเคือง อทุกขมสุขเวทนาก็เป็นปัจจัยให้เกิดโมหะ คือความหลงเพราะไม่รู้ แต่ว่าในสายปฏิจจสมุปบาทนี้ยกเอาตัณหาขึ้นว่าเมื่อเวทนาเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา ก็พึงเห็นความอธิบายดังกล่าวเวทนาจึงเป็นปัจจัยให้เกิดตัณหาดั่งนี้.

วันที่ ๖ ตุลาคม ๒๕๑๘

๒๔

สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๘, ๙

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ จะได้แสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงปฏิจจสมุปบาท ถึงความเป็นเหตุปัจจัยกันอย่างไร โดยลำดับ จะได้แสดงต่อไป

เพราะตัณหาเป็นปัจจัยเกิดอุปาทานอย่างไร ตัณหาคือ ความทะยานอยาก ความดิ้นรนของใจ จำแนกออกเป็นตัณหา ๓ หรือตัณหา ๖ ดังกล่าวแล้ว อุปาทาน คือความยึดถือ ท่านแสดงอธิบายอุปาทาน ๔ ดังที่กล่าวแล้วเหมือนกัน กล่าวสั้น เมื่อมีตัณหาคือความอยากในสิ่งใด ก็ย่อมเกิดความยึดในสิ่งนั้น ฉะนั้น เมื่อแสดงอธิบายตัณหา ๖ มีรูปตัณหา ความดิ้นรนทะยานอยากในรูป เป็นต้น ก็ย่อมเป็นเหตุให้เกิดอุปาทาน คือความยึดถือในรูปเป็นต้น คือเมื่อมีความอยากในรูปก็ย่อมมีความยึดในรูป มีความอยากในเสียงก็ย่อมมีความยึดในเสียง มีความอยากในกลิ่นก็ย่อมมีความยึดในกลิ่น มีความอยากใน

รสก็ย่อมมีความยึดในรส มีความอยากในโผฏฐัพพะ สิ่งที่กายถูกต้อง ก็ย่อมมีความยึดในโผฏฐัพพะนั้น มีความอยากในธรรมคือเรื่องราว ก็ย่อมมีความยึดในธรรมคือเรื่องราว

รวมความว่า อยากในสิ่งใดก็ย่อมยึดในสิ่งนั้น หรือว่าเมื่อแสดงอธิบายในตัณหา ๓ กามตัณหา ความอยากในกามก็ย่อมมีความยึดในกาม อยากในภพ ก็ย่อมมีความยึดในภพ อยากในวิภพ คือความไม่เป็นนั่นเป็นนี่ ก็ย่อมมีความยึดอยู่ในวิภพนั้น และเมื่อพิจารณาตามที่ท่านแสดง อธิบายอุปาทาน ๔ มี กามุปาทาน ยึดถือในกามเป็นต้น ก็จะพึงเห็นความสัมพันธ์ดังนี้ เมื่อมีความอยากในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราว ก็ย่อมมีความยึดอยู่ในรูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ และธรรมคือเรื่องราวนั้น โดยเป็นกาม คือเป็นสิ่งที่รักใคร่ปรารถนาพอใจ ดังนี้จึงเรียกว่า กามุปาทาน ความยึดถือในกาม ทั้งนี้ก็เพราะว่ามีทิฏฐิคือความเห็นในรูป เสียงเป็นต้น นั้นว่าเป็นกาม คือเป็นสิ่งที่รักใคร่ปรารถนา พอใจ จึงชื่อว่ายึดถือทิฏฐิ คือความเห็นอีกด้วย ดังนี้จึงเรียกว่า ทิฏฐุปาทาน ความยึดถือในทิฏฐิ คือความเห็น และเมื่อเป็นดั่งนี้จะปฏิบัติในศีลคือจะงดเว้นอะไรก็ดี จะปฏิบัติในวัตรคือข้อประพฤติปฏิบัติอันใดก็ดี ก็เพื่อกาม มีกามเป็นที่ตั้ง จึงเป็นอันยึดถืออยู่ในศีลคือข้อที่เว้น ในวัตรคือข้อที่ประพฤติปฏิบัตินั้นๆ ด้วย ดังนี้ จึงชื่อว่า สีลัพพตุปาทาน ยึดมั่นอยู่ในศีลในวัตร และก็ย่อมมีวาทะคือการกล่าวด้วยอำนาจแห่งทิฏฐิ คือความเห็นว่าเป็นเรา

เป็นของเรา เป็นตัวตนของเรา ในรูปเสียงเป็นต้นนั้นๆ ด้วย จึงเป็นอันยึดถืออยู่ในวาทะว่าตน เรียกว่า อัตตวาทุปาทาน ความยึดถือในวาทะว่าตน ตัณหา จึงเป็นปัจจัยให้เกิดอุปาทาน ดังนี้

เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยเกิดภพอย่างไร อุปาทานคืออะไรได้กล่าวแล้ว ส่วนภพหรือภาวะก็ได้กล่าวแล้วว่า หมายถึงกามภพ รูปภพ อรูปภพ อีกอย่างหนึ่งได้แก่กรรมภพ อุปบัติภพ คำว่าภพนั้นในภาษาไทยก็นำมาใช้ว่า กามภพเป็นต้น และก็เป็นที่เข้าใจกันว่า หมายถึงโลกหรือพิภพ หรือที่ที่ไปเกิดโดยเป็นโลกหรือเป็นสถานที่ใดสถานที่หนึ่ง แต่ว่าคำว่าโลกหรือพิภพเป็นอีกคำหนึ่ง ส่วนคำว่าภพในที่นี้ หมายตรงๆ ตามศัพท์ว่าความมีความเป็นหรือว่าที่มีที่เป็นอันตั้งอยู่ในจิตใจ เป็นความมีความเป็นหรือว่าเป็นที่มีที่เป็นของจิตใจส่วนหนึ่ง เป็นความมีความเป็นหรือว่าที่มีที่เป็นของกายอีกส่วนหนึ่ง ภพของจิตใจนั้นยังเกิดขึ้นตั้งอยู่ในจิตใจเอง แต่ว่าภพของกายนั้นเกิดขึ้นตั้งอยู่ที่กายในภายนอก

คราวนี้เมื่อแสดงอธิบายภพ ว่าได้แก่กรรมภพ ภพคือกรรม และอุปบัติภพ ภพคืออุปบัติ และที่แสดงอธิบายว่า ได้แก่กามภพ รูปภพ และอรูปภพนั้น พึงเข้าใจได้ดังนี้ กรรมที่บุคคลกระทำชื่อว่าเป็นภพอย่างหนึ่ง คือเป็นความมีความเป็นของจิตใจอย่างหนึ่ง ดังเช่นเมื่อเป็นกรรมดีก็เป็นกรรมภพฝ่ายดีในจิตใจ คือ ปรากฏเป็นความเป็นดีความมีดีของจิตใจ เมื่อทำชั่วคือเป็นกรรมชั่วก็ปรากฏเป็นความเป็นชั่วความมีชั่วของจิตใจ

กรรมดีและกรรมชั่วนั้นเมื่อเป็นชั้นกามาวจรคือหยั่งลงในกาม หรือเที่ยวไปในกาม ก็เป็นกามภพ ส่วนความดีหรือว่ากรรมดี อันเป็นขั้นรูปฌาน คือสมาธิที่แน่วแน่ มีรูปเป็นอารมณ์อัน เรียกว่า รูปฌาน ก็เป็นรูปภพ เมื่อเป็นกรรมดีที่เป็นอรูปฌาน คือฌานที่มีอรูปเป็นอารมณ์ ก็เป็นอรูปภพ นี้เป็นกามภพ รูปภพ อรูปภพ ฝ่ายกรรม คือฝ่ายกรรมภพของจิตใจ เพราะว่ากรรมที่ เป็นกามาวจร อันมีทั้งความชั่วทั้งความดี ที่เป็นรูปาวจร อันเป็นความดีที่เป็นขั้นรูปฌาน ที่เป็นอรูปาวจร คือเป็นความดี ที่เป็นขั้นอรูปฌาน เป็นกรรมภพที่ตั้งอยู่ในจิตใจ เกิดขึ้นใน จิตใจทั้งหมด และก็พึงทราบว่า เป็นภพที่ประกอบด้วยตัณหา อุปาทาน ดังกล่าวมานั้น ดังนี้เป็นกรรมภพ

ส่วนอุปบัติภพ ภพคือความเข้าไปถึงนั้น หมายถึงภพ คือความมีความเป็นหรือที่มีที่เป็น อันเป็นวิบากคือเป็นผลของ ภพที่เป็นกรรมภพ กรรมภพที่เป็นฝ่ายกามภพ ก็เป็นเหตุให้เข้า ถึงกามภพที่เป็นส่วนผล คือเกิดเป็นหรือว่าเกิดมีภาวะที่เป็น กามอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้น กรรมภพที่เป็นรูปภพ ก็เป็นเหตุให้ เข้าถึงรูปภพที่เป็นผลหรือเป็นวิบาก คือเข้าถึงภาวะอย่าง ใดอย่างหนึ่งที่เป็นรูปภพขึ้น กรรมภพที่เป็นอรูปภพ ก็เป็นเหตุ ให้เข้าถึงอรูปภพ ที่เป็นวิบากหรือเป็นผล คือเข้าถึงภาวะอย่างใด อย่างหนึ่งที่เป็นอรูปภพขึ้น เป็นอุปบัติภพทางจิตใจก่อน แล้วก็ เป็นอุปบัติภพทางกาย ดังจะพึงเห็นได้ ดังที่ท่านแสดงไว้ ภพที่ เป็นภายนอกคือเป็นความมีความเป็นหรือที่มีที่เป็นของกาย ภาวะ

เป็นมนุษย์ เป็นสัตว์เดรัจฉาน และภาวะเป็นสัตว์นรกเป็นเปรต เป็นอสุรกาย และภาวะที่เป็นเทพ อันเป็นกามาวจรชั้นใดชั้นหนึ่ง อันสรุปว่า ภาวะที่เป็นสัตว์นรกเป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นเปรต อสุรกายเหล่านี้เป็นกามภพฝ่ายทุคติ ภาวะที่เป็นมนุษย์เป็นเทพที่เป็นชั้นกามาวจรทั้งหลาย เป็นภพที่เป็นฝ่ายสุคติก็นับว่าเป็นกามภพด้วยกัน ภาวะที่เป็นรูปภพชั้นต่างๆ ก็เป็นรูปภพ ภาวะที่เป็นอรูปภพต่างๆ ก็เป็นอรูปภพ ภพเหล่านี้คืออุปบัติภพ ย่อมมีขึ้นเพราะกรรมภพ คือเมื่อกรรมภพอันหมายถึงกรรมเป็นฝ่ายกามาวจร ถ้าเป็นบาปอกุศล ก็นำไปให้อุปบัติในทุคติ ถ้าเป็นบุญเป็นกุศลก็นำไปให้อุปบัติในสุคติ รูปภพที่เป็นอุปบัติภพก็เกิดจากกรรมภพที่เป็นฝ่ายรูปาวจร อรูปภพที่เป็นอุปบัติภพก็เกิดจากกรรมภพที่เป็นฝ่ายอรูปาวจร คือกรรมภพที่เป็นฝ่ายอรูปภพนั้นเอง รวมความว่า กรรมอย่างใดก็ให้อุปบัติอย่างนั้น คราวนี้มาพิจารณาเข้ามาดูในปัจจุบัน ก็พึงเข้าใจว่าภพทุกชั้นทั้งฝ่ายกรรมทั้งฝ่ายอุปบัติย่อมมีอยู่ในปัจจุบันนี้เอง ในจิตใจด้วยกัน

กล่าวคือ เมื่อเป็นกรรมอันใดก็ย่อมเป็นอุปบัติ คือเข้าถึงอันนั้น เป็นกรรมขึ้นเมื่อใดก็เป็นอุปบัติคือเข้าถึงผลเมื่อนั้น เมื่อทำกรรมดีคือเป็นกรรมดีขึ้นก็เป็นคนดีขึ้นทันที เมื่อทำกรรมชั่วก็เป็นคนชั่วขึ้นทันที กรรมดีหรือกรรมชั่วนี้คือกรรมภพ ความเป็นคนดีหรือความเป็นคนชั่วนี้เป็นอุปบัติภพ กรรมภพและอุปบัติภพมีขึ้นทันทีในปัจจุบัน

และก็อาจแบ่งได้เป็น กามภพ รูปภพ อรูปภพ ได้ กล่าวคือเมื่อเป็นกรรมชั่วก็เป็นสัตว์นรก เป็นสัตว์เดียรฉานเป็นเปรต เป็นอสูรกายทางจิตใจในปัจจุบันทันที เมื่อเป็นกรรมดีก็เป็นมนุษย์เป็นเทพทางจิตใจขึ้นทันที เมื่อเป็นกรรมที่เป็นรูปฌานก็เป็นรูปภพขึ้นทันที เมื่อเป็นกรรมที่เป็นอรูปฌานก็เป็นอรูปภพขึ้นทันทีทางจิตใจ เพราะฉะนั้น ภพจึงมีในปัจจุบันได้ดั่งนี้ เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยเกิดภพดังนี้

อีกอย่างหนึ่ง ท่านแสดงอธิบายว่า ภพ คือความมีความเป็นนี้ตั้งต้นแต่ความมีเราความเป็นเรา ภพนี้จึงเป็นกำเนิดของอัตตาหรืออาตมัน ตัวตน เพราะอุปาทานคือความยึดถือในปัจจัย จึงมีความเป็นเรา คือว่ามีอัตตามีอาตมันตัวตนขึ้นอันสืบไปถึงมีของเรา ดังมีอาการที่แสดงไว้ว่า “เอตํ มม” นี้ของเรา “เอโสหมสฺมิ” เราเป็นนี้ “เอโส เม อตฺตา” นี้เป็นอัตตาตัวตนของเรา ดังนี้

ความเป็นเราดังกล่าวนี้ เกิดขึ้นเพราะอุปาทาน คือความยึดถือ เมื่อมีความยึดถืออยู่ในสิ่งใดก็ย่อมมีความเป็นเรามีความเป็นของเราขึ้นอยู่ในสิ่งนั้น เมื่อมีความยึดถืออยู่ในขันธ์ ๕ ก็ย่อมมีความเป็นเรามีความเป็นของเราอยู่ในขันธ์ ๕ ดั่งนี้เป็นต้น อุปาทานจึงเป็นเหตุให้เกิดภพขึ้นดั่งนี้.

วันที่ ๗ ตุลาคม ๒๕๑๘

๒๕

สายสัมพันธ์ห่วงที่ ๑๐, ๑๑ กับปฏิจจสมุปบาทคืออริยสัจจ์พิสดาร

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ วันนี้จะได้แสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงปฏิจจสมุปบาท จะแสดงต่อไป

เพราะภพเป็นปัจจัยเกิดชาติอย่างไร ภพกับชาติดูเหมือนคล้ายกัน จนถึงยากที่จะแยกออกจากกันได้ แต่อันที่จริงมีลักษณะคนละอย่าง ส่วนความสัมพันธ์อันใกล้ชิดกันนั้นย่อมมีอยู่ ถ้าไม่พิจารณาให้ถ่องแท้ก็จะจับปนกันไป มิใช่แต่จำเพาะสองอาการนี้เท่านั้น แม้อาการอื่นก็มีลักษณะเช่นเดียวกัน

"ภพ" นั้นได้กล่าวแล้วว่า มีความหมายตรงตัวตามคำแปลว่า ความเป็นความมี ภพภายในก็ตั้งขึ้นในจิตใจ ภพภายนอกตั้งขึ้นที่กายแต่ว่าในที่นี้มุ่งถึงภพภายใน คือตั้งขึ้นที่จิตใจอันได้แก่ความเป็นความมี โดยเป็นกรรมและเป็นอุปบัติคือความเข้าไปถึง ฉะนั้น จึงมีปัญหาว่า ความเข้าไปถึงนั้นเข้าไปถึงซึ่งอะไร ก็ตอบได้ว่า เข้าไปถึงซึ่งชาติคือความเกิด อุปบัติคือ

ความเข้าไปถึง นี่เป็นภพ ส่วนความเกิดเป็นชาติสืบจากภพดังกล่าว ภพคือความเข้าไปถึงก็คือเข้าไปถึงซึ่งชาติ

"ชาติ" คือความเกิด แสดงโดยทั่วไปก็เช่นว่า ความเกิดโดยเป็นมนุษย์แห่งมนุษย์ทั้งหลาย โดยเป็นสัตว์เดรัจฉานแห่งสัตว์เดรัจฉานทั้งหลายดังนี้เป็นต้น ธรรมแสดงอธิบายถึงชาติโดยทั่วไปก็แสดงว่าความเกิด ความเกิดขึ้น ความปรากฏขึ้นของขันธ์ทั้งหลาย ความได้อายตนะ ลักษณะดังกล่าวนี้เป็นลักษณะของชาติ คือความเกิดที่แสดงโดยทั่วไป ธรรมาธิบายที่เป็นพระพุทธาธิบายในพระสูตรหนึ่งได้แสดงว่า ถ้าภพไม่มีชาติคือความเกิดเป็นมนุษย์เป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นต้นก็ย่อมไม่มี และภพนั้นก็ทรงแสดงชี้เอา กามภพ รูปภพ อรูปภพ ดังกล่าวนั้น กล่าวสั้นภพคือความเป็นความมี มีกรรม มีอุปบัติ เป็นกรรมเป็นอุปบัติตั้งขึ้นในจิตใจก่อน เมื่อเป็นดั่งนี้ ก็มีชาติต่อทันที ภพที่เป็นกรรมนั้นเป็นเหตุแห่งภพที่เป็นอุปบัติ ภพที่เป็นอุปบัตินั้นจะเป็นอุปบัติขึ้นได้ก็ต้องมีชาติต่อไปทันที เพราะอุปบัติคือความเข้าถึง เข้าถึงซึ่งชาติคือความเกิดดังกล่าวแล้ว เมื่อมีอุปบัติจึงมีชาติขึ้นทันที โดยเป็นมนุษย์เป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น

พิจารณาดูถึงภพชาติในปัจจุบัน ก็จะพึงเห็นได้ว่าย่อมมีอยู่ เพราะว่า ภพที่เป็นกรรมปัจจุบันก็มีอยู่ เมื่อเป็นเช่นนี้จึงมีภพที่เป็นอุปบัติในปัจจุบัน และก็จึงมีชาติในปัจจุบัน ดังเช่นได้กระทำกรรมชั่วก็เป็นภพชั่วขึ้นในปัจจุบัน ตั้งขึ้นในใจทันทีเป็นเหตุให้เกิดภพที่เป็นอุปบัติคือความเข้าถึงในปัจจุบันขึ้นทันที

คือเข้าถึงชาติที่ชั่ว กล่าวรวมกันว่า เข้าถึงความเกิดขึ้นเป็นคนชั่วทันที เพราะว่ากรรมส่ง เมื่อกระทำกรรมดีก็ตรงกันข้าม กรรมดีก็เป็นกรรมภพตั้งขึ้นในใจ และก็ส่งให้ได้อุปบัติภพคือความเข้าถึงซึ่งชาติของคนดี ได้แก่เข้าถึงความเกิดเป็นคนดีขึ้นทันทีฉะนั้น ความเป็นคนชั่วหรือความเป็นคนดีนี้จึงเป็นภพเป็นชาติที่มีในปัจจุบัน ทุกขณะที่กระทำกรรมชั่วหรือกรรมดี ภพกับชาติย่อมซับซ้อนกันอยู่ดั่งนี้ และก็พึงเข้าใจว่า ย่อมเนื่องมาจากอุปาทาน เนื่องมาจากตัณหาเป็นต้น ตลอดขึ้นไปถึงอวิชชาที่เป็นปัจจัยต้นเดิมเป็นสายเดียวกัน

อีกอย่างหนึ่ง ภพที่มีความหมายดังที่อธิบายว่า ได้แก่ความมีความเป็น คือความมีเราความเป็นเราขึ้น อันเป็นกำเนิดของอัตตาหรืออาตมันตัวตน ซึ่งเป็นที่รวมของกรรมและอุปบัติ สืบไปถึงอวิชชาดังกล่าวแล้ว เมื่อเป็นอัตตาหรืออาตมันตัวตนขึ้นดั่งนี้ ก็ต้องเป็นชาติขึ้นสืบต่อไป ทันที เพราะว่าอัตตาหรืออาตมันนั้น จะต้องเกิดเป็นอะไร คือว่า เป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์เดรัจฉานเป็นต้น หรือกล่าวสรุปอีกอย่างหนึ่งว่า เป็นคนดีหรือเป็นคนชั่วเป็นต้น จะปรากฏภาวะเป็นมนุษย์หรือเป็นสัตว์เดรัจฉาน เป็นต้น หรือเป็นคนดีหรือเป็นคนชั่วดั่งนี้ ก็ด้วยชาติคือความเกิดซึ่งจะต้องสืบมาจากภพทันที คือเมื่อภพเป็นอัตตาหรืออาตมันขึ้นแล้ว ก็ต้องมีชาติว่า อัตตาหรืออาตมันนั้นเกิดเป็นคนดีหรือเกิดเป็นคนชั่วเป็นต้น แม้เพราะเหตุนี้ ภพจึงเป็นปัจจัยให้เกิดชาติ

เพราะชาติเป็นปัจจัยเกิดชราและมรณะอย่างไร ข้อนี้ย่อมเห็นได้ง่าย แต่ก็พึงเข้าใจว่า ที่เห็นได้ง่ายนั้นก็คือชราและมรณะที่มีลักษณะดังที่เข้าใจกันทั่วไป คือชรา ได้แก่ความทรุดโทรมของขันธ์ของอายตนะ มรณะได้แก่ความแตกสลายของขันธ์ อีกอย่างหนึ่ง ชรามรณะที่เป็นปัจจุบัน เมื่อพบชาติที่เป็นปัจจุบัน ชรามรณะก็เป็นปัจจุบันสืบต่อกันไป เพราะเมื่อเป็นชาติคือความเกิดขึ้น สิ่งที่เกิดขึ้นนั้นก็ทรุดโทรมเป็นชราก็แตกสลายเป็นมรณะ ชรามรณะอย่างละเอียดนั้นย่อมมีอยู่ทุกขณะจิตกับทุกข์ทั้งหลายที่แสดงไว้ได้แก่ โสกะความแห้งใจ ปริเทวะความคร่ำครวญใจ ทุกขะความไม่สบายกาย โทมนัสสะความไม่สบายใจ อุปายาสะความคับแค้นใจ ก็ย่อมเกิดขึ้นรวมอยู่ในหมวดชรามรณะ แม้ทุกข์เหล่านี้ก็ย่อมมีอยู่เสมออย่างละเอียด แล้วก็ย่อมมีอยู่ทุกขณะจิตที่ยังมีอวิชชา เช่นเดียวกัน

ชาติเป็นปัจจัยให้เกิดชรา มรณะ และทุกข์ทั้งหลายดังนี้ การพิจารณาปฏิจจสมุปบาทในปัจจุบันย่อมจะทำให้ได้มองเห็นอริยสัจจ์ซึ่งมีอยู่เป็นปัจจุบันธรรม เพราะว่าปฏิจจสมุปบาทนี้ก็คืออริยสัจจ์โดยพิสดารนั่นเอง ดังจะพึงเห็นได้ว่า อริยสัจจ์คือทุกข์และสมุทัยทั้งสองนี้เรียกว่าเป็นอริยสัจจ์สายสมุทัยวาระ คือเป็นสายเกิด เกิดอะไร ก็คือเกิดทุกข์ เป็นสายเกิดทุกข์ มี ๒ คือทุกข์ และสมุทัย เหตุให้เกิดทุกข์ ๒ นี้เอง มาแสดงโดยพิสดารในปฏิจจสมุปบาทสายสมุทัยวารเป็น ๑๒ อาการและทั้ง ๑๒ อาการนี้ก็ได้แก่ทุกข์และสมุทัยนั่นเอง

ในการพิจารณาปฏิจจสมุปบาทนั้นก็จับขึ้นมาพิจารณาทีละคู่ เช่นเดียวกับอริยสัจจ์ที่แสดงเป็นคู่ ดังคู่ทุกข์และสมุทัยนี้ จะพึงเห็นได้ว่าแสดงผลก่อน แล้วจึงแสดงเหตุ ทุกข์เป็นผล สมุทัยเป็นเหตุ คราวนี้ผู้ที่ไม่ได้ปฏิบัติศึกษาก็ย่อมไม่รู้ว่า อะไรเป็นทุกข์อะไรเป็นสมุทัย พระพุทธเจ้าจึงได้ทรงแสดงอธิบายไว้ว่าทุกข์นั้นได้แก่ชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น สมุทัยนั้นได้แก่ตัณหาทั้งสามดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น ดังที่พึงเข้าใจว่า ได้ทรงให้คำอธิบายโดยปริยายคือทางอันหนึ่งสำหรับที่จะให้พอทราบพอเข้าใจ

แต่ว่าตามทางที่ทรงปฏิบัติ ทรงพิจารณามาเองตามที่ตรัสแสดงไว้ในพระสูตรทั้งหลายนั้น ทรงจับทุกข์และสมุทัยขึ้นมาพิจารณาโดยอาการ ๑๒ ในปฏิจจสมุปบาทนี้ แต่ว่าจับขึ้นมาพิจารณาทีละคู่แล้วก็สาวเข้าไป และก็จับเอาชรามรณะนี่แหละขึ้นมาพิจารณาก่อน ก็เป็นเรื่องที่สืบต่อมาจากเมื่อทรงเป็นพระโพธิสัตว์ ยังไม่ได้ตรัสรู้ คือเป็นพระสิทธัตถราชกุมาร ได้ทรงเห็นเทวทูต คือคนแก่ คนเจ็บ คนตาย และสมณะ คนแก่ คนเจ็บ คนตายนั้นก็คือ ความแก่ ความเจ็บ ความตายนั้นเอง ก็ทรงจับพิจารณาจนเห็นชัดว่า ชรา มรณะ และโสกะเป็นต้น เป็นผล คือเป็นทุกข์นั้นเอง ทุกข์เป็นผล ชาติเป็นสมุทัยนี่เท่ากับทรงพิจารณาทุกข์และสมุทัยเป็นคู่ที่ ๑ แล้วก็ทรงสืบสาวเข้าไปอีก แม้มรณะก็เป็นผล ภพเป็นสมุทัย นี่เป็นคู่ที่ ๒ แม้ภพก็เป็นผล อุปาทานเป็นสมุทัย นี่ก็เป็นคู่ที่ ๓ และต่อๆ กัน

ไป แม้อุปาทานก็เป็นผล ตัณหาเป็นสมุทัย แม้ตัณหาก็เป็นผล เวทนาเป็นสมุทัย แม้เวทนาก็เป็นผล ผัสสะเป็นสมุทัย แม้ผัสสะก็เป็นผล สฬายตนะเป็นสมุทัย แม้สฬายตนะก็เป็นผล นามรูปก็เป็นสมุทัย แม้นามรูปก็เป็นผล วิญญาณเป็นสมุทัย แม้วิญญาณก็เป็นผล สังขารเป็นสมุทัย แม้สังขารก็เป็นผล อวิชชาเป็นสมุทัย เป็น ๑๑ คู่ ดังนี้ ก็คือทุกข์และสมุทัยนั้นเอง พิจารณาทุกข์และสมุทัยเป็น ๑๑ คู่ คู่แรกก็คือชรา มรณะ กับชาติ คู่สุดท้ายก็คือสังขารและอวิชชา

เพราะฉะนั้น จึงเป็นอริยสัจจ์ที่พิสดาร ย่อลงมาเป็น ๒ คือทุกข์และทุกขสมุทัยในอริยสัจจ์ ๔ พิสดารก็เป็น ๑๑ คู่ ซึ่งแสดงว่าพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงพิจารณาสืบสาวเข้าไปดังนี้.

วันที่ ๘ ตุลาคม ๒๕๑๘

๒๖

อนุโลม ปฏิโลม วัฏฏะ ๓
อริยสัจจ์ ๒ สายสมุทัย

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ จะได้แสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงถึงปฏิจจสมุปบาท ก็จะแสดงต่อไป ปฏิจจสมุปบาทที่แสดงในสมุทัยวารก็คือ อริยสัจจ์สายสมุทัย คือทุกข์ และทุกขสมุทัย ดังที่ได้กล่าวเมื่อวานนี้

ในพระสูตรก็ได้แสดงถึงวิธีพิจารณาของพระพุทธเจ้าเมื่อก่อนตรัสรู้ ก็จับผลสาวเข้าไปหาเหตุ ดังที่ได้กล่าวแสดงแล้วเมื่อวานนี้และผลนั้นเองก็เป็นเหตุปัจจัยแห่งผลต่อไปด้วย คือในการจับผลสาวเข้าไปหาเหตุนั้น เหตุนั้นก็เป็นผลแห่งเหตุที่สืบเข้าไปโดยลำดับจนถึงอวิชชา แม้อวิชชาเองก็เป็นผล ผลของอาสวะซึ่งมีอวิชชาสวะเป็นต้น ดั่งที่มีแสดงไว้ในบางพระสูตร และแม้จะไม่แสดง แต่ว่าก็เป็นทุกขสัจจะนั่นเอง เพราะเหตุที่ทุกๆ อาการนั้นก็เป็นสิ่งที่ดำรงอยู่คงที่ไม่ได้ ต้องแปรปรวนเปลี่ยนแปลงไป คือต้องเกิดต้องดับ ตกอยู่ในลักษณะทุกขสัจจะสภาพที่จริง

คือทุกข์

รวมความว่า อาการทุกอาการเหล่านั้นเป็นผลด้วยเป็นเหตุปัจจัยด้วย หรือว่าเป็นเหตุปัจจัยด้วยเป็นผลด้วย โดยที่เมื่อจับขึ้นมาพิจารณาเพียงคู่เดียว ก็เป็นผลอันหนึ่งเป็นเหตุเป็นปัจจัยอันหนึ่ง หรือว่าเป็นเหตุปัจจัยอันหนึ่งเป็นผลอันหนึ่ง แต่เมื่อพิจารณาให้สืบกันเป็นสายไป คือมาถึงห่วงที่ ๒ อันคาบเกี่ยวอยู่กับห่วงที่ ๑ ข้อที่เป็นเหตุเป็นปัจจัยในห่วงที่ ๑ ก็กลายมาเป็นผลในห่วงที่ ๒ หรือว่ากล่าวอีกอย่างหนึ่ง ข้อที่เป็นผลในห่วงแรกก็กลายมาเป็นเหตุปัจจัยในห่วงที่ ๒ สุดแต่ว่าจะจับผลสาวเข้าไปหาเหตุหรือว่าจะจับเหตุสาวไปหาผล ฉะนั้น ในการพิจารณาทุกข์และสมุทัยนี้ จึงเป็นของละเอียดตามนัยในปฏิจจสมุปบาท จะได้มองเห็นห่วงลูกโซ่ของธรรมส่วนผลส่วนเหตุหรือส่วนเหตุส่วนผลที่เกี่ยวโยงกันไปเป็นสายอย่างลูกโซ่

ได้มีแสดงไว้ว่า พระพุทธเจ้าเมื่อได้ตรัสรู้แล้ว ได้ทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทกลับไปกลับมา สำหรับการพิจารณาจับผลย้อนเข้าไปหาเหตุก็ดังที่ได้กล่าวแล้ว ส่วนการพิจารณาจับเหตุไปหาผลนั้นก็ดังที่ได้มีแสดงไว้ ซึ่งได้นำมาสวดสาธยายกันอยู่ขึ้นว่า **อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา** เป็นต้น เพราะฉะนั้น เพื่อให้ชัดเจนจึงจะได้กล่าวซ้ำอีกครั้งหนึ่งว่า การพิจารณาจับเหตุไปหาผลดังกล่าวนั้นก็แปลความว่า เพราะอวิชชาเป็นปัจจัยเกิดสังขาร เพราะสังขารเป็นปัจจัยเกิดวิญญาณ เพราะวิญญาณเป็นปัจจัยเกิดนามรูป เพราะนามรูปเป็นปัจจัยเกิดสฬายตนะ คืออายตนะ

๖ เพราะสฬายตนะเป็นปัจจัยเกิดผัสสะ เพราะผัสสะเป็นปัจจัยเกิดเวทนา เพราะเวทนาเป็นปัจจัยเกิดตัณหา เพราะตัณหาเป็นปัจจัยเกิดอุปาทาน เพราะอุปาทานเป็นปัจจัยเกิดภาวะหรือภพ เพราะภพเป็นปัจจัยเกิดชาติ เพราะชาติเป็นปัจจัยเกิดชรา มรณะ และโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ในตอนท้ายนี้มีแสดงว่า กองแห่งทุกข์ทั้งสิ้นนี้ย่อมเกิดขึ้นอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้ การพิจารณาดังนี้เรียกว่าพิจารณาโดยอนุโลมตามลำดับ ส่วนการพิจารณาจากผลเข้าไปหาเหตุ ก็คือพิจารณาว่า ชรา มรณะ และโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น เกิดมีขึ้นเพราะชาติ ชาติเกิดมีขึ้นเพราะภพ ภพเกิดมีขึ้นเพราะอุปาทาน อุปาทานเกิดขึ้นมีขึ้นเพราะตัณหา ตัณหาเกิดมีขึ้นเพราะเวทนา เวทนาเกิดมีขึ้นเพราะผัสสะ ผัสสะเกิดมีขึ้นเพราะสฬายตนะ สฬายตนะเกิดมีขึ้นเพราะนามรูป นามรูปเกิดมีขึ้นเพราะวิญญาณ วิญญาณเกิดมีขึ้นเพราะสังขาร สังขารเกิดมีขึ้นเพราะอวิชชา พิจารณาดั่งนี้เรียกว่าพิจารณาโดยปฏิโลมคือทวนลำดับ

จะยกตัวอย่างอนุโลม อวิชชากับสังขารเป็นห่วงที่ ๑ สังขารกับวิญญาณเป็นห่วงที่ ๒ เป็นต้นไป อวิชชาเป็นสมุทัย หรือว่าเป็นเหตุเป็นปัจจัย สังขารเป็นผล นี้คือสมุทัยและทุกข์ โดยอนุโลมนั้นจึงจับเอาสมุทัยขึ้นเป็นต้น ผลขึ้นเป็นปลาย หรือว่าทุกข์ซึ่งเป็นผลขึ้นเป็นปลายคราวนี้มาถึงห่วงที่ ๒ สังขารที่เป็นผลในห่วงที่ ๑ นั้น ก็มาเป็นสมุทัยหรือว่าเป็นเหตุปัจจัยในห่วงที่ ๒ วิญญาณก็เป็นผล หรือเป็นทุกข์ที่เป็นส่วนผล การพิจารณา

โดยอนุโลมดังนี้จึงจับสมุทัยหรือเหตุปัจจัยขึ้นก่อน ผลทีหลัง เมื่อจับเข้าอริยสัจจ์ก็เท่ากับพิจารณาสมุทัยก่อนแล้วจึงทุกข์ คือ เรียงเป็นสมุทัยและทุกข์ ส่วนโดยปฏิโลมนั้นห่วงสุดท้ายของอนุโลมคือชาติ และชรา มรณะ มาเป็นห่วงที่ ๑ จับเอาชรา มรณะ และโสกะเป็นต้น ซึ่งเป็นผลหรือทุกข์ที่เป็นผลขึ้นพิจารณาก่อน แล้วจึงถึงเหตุคือชาติ ซึ่งเป็นสมุทัยหรือเหตุปัจจัยห่วงสุดท้าย มาเป็นห่วงที่ ๑ ของปฏิโลม ห่วงถัดสุดท้ายก็มาเป็นห่วงที่ ๒ ของปฏิโลม คือว่า ชาติกับภพ จับชาติที่เป็นผลขึ้นมาพิจารณาก่อน สาวเข้าไปหาสมุทัยหรือเหตุปัจจัยคือภพ การพิจารณาโดยปฏิโลมดั่งนี้จึงเป็นการพิจารณาเหมือนอย่างที่เรียงไว้ใน อริยสัจจ์ คือ ทุกข์ สมุทัย เรียงผลไว้ก่อนแล้วจึงเหตุ แต่โดยนัยปฏิโลมนี้ สมุทัยหรือเหตุปัจจัยในห่วงที่ ๑ คือ ชาติ ก็มากลายเป็นผลในห่วงที่ ๒ ซึ่งสาวหาเหตุเข้าไปอีกโดยลำดับ เพราะฉะนั้น การพิจารณาอริยสัจจ์ตามทางปฏิจจสมุปบาทนี้ จึงเป็นการหัดพิจารณาอย่างละเอียด ทำได้ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม

และก็พึงทราบว่า สิ่งที่เป็นทุกข์เป็นสมุทัย หรือสิ่งที่เป็นสมุทัยเป็นทุกข์นั้น ไม่ได้ยืนตัวอยู่อย่างเดียว เหมือนอย่างในปฏิจจสมุปบาทที่เปรียบเหมือนดังเป็นลูกโซ่ ๑๑ ห่วงนั้น เมื่อจับพิจารณาห่วงที่ ๑ สิ่งนี้เป็นสมุทัยสิ่งนี้เป็นทุกข์ หรือว่าสิ่งนี้เป็นทุกข์สิ่งนี้เป็นสมุทัย ครั้นมาถึงห่วงที่ ๒ ก็เปลี่ยนไป กล่าวคือ สิ่งที่เป็นอย่างหนึ่งอันเป็นปัจจัยนั้น เมื่อปัจจุบันเลื่อน

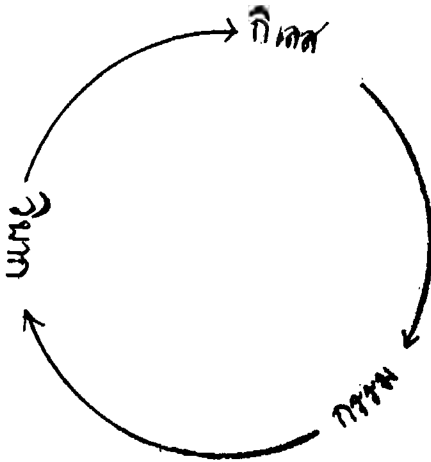
ไปสิ่งนั้นกลายเป็นอดีตก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง ที่เป็นอนาคตก็เป็นอีกอย่างหนึ่ง แต่ว่าเนื่องกันไปเป็นสายดังนี้ จึงเรียกว่าปฏิจจสมุปบาทธรรม คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นทั้ง ๑๒ ข้อ เมื่อนับเป็นห่วงก็ได้ ๑๑ ห่วง ย่อมสรุปลงได้เป็นวัฏฏะคือเป็นวน ๓ ได้แก่กิเลส กรรม วิบาก วัฏฏะ คือวน ๓ นี้คือ กิเลสเป็นเหตุให้กระทำกรรม กรรมก็ส่งวิบากคือผล ผลก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสขึ้นอีก จึงวนกันไปเป็นวงกลมดังนี้ จึงเรียกว่าวัฏฏะที่แปลว่าวน

ธรรม ๑๒ ข้อ ก็สงเคราะห์เข้าในวัฏฏะทั้ง ๓ นี้ คือ อวิชชาเป็นกิเลส สังขารเป็นกรรม วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา เป็นวิบากคือผล อวิชชาที่เป็นกิเลสก็เป็นเหตุให้กระทำกรรมคือให้เป็นสังขารขึ้นมา สังขารที่เป็นกรรมก็เป็นเหตุให้เกิดวิบากคือผลขึ้นมา อันได้แก่วิญญาณจนถึงเวทนานั้น คราวนี้เวทนาที่เป็นตัววิบากนี่ก็เป็นเหตุให้เกิดกิเลสขึ้นมาอีก คือตัณหา อุปาทาน ตัณหาอุปาทานก็เป็นเหตุให้กระทำกรรมขึ้นมาอีก คือภพที่เป็นกรรมภพ ภพที่เป็นกรรมภพก็เป็นเหตุให้เกิดวิบาก คือผลขึ้นมาอีก คือภพที่เป็นอุปบัติภพและชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น

คราวนี้เมื่อจะแสดงอธิบายให้เป็นวงกลม ก็แสดงอธิบายได้ต่อไปอีกว่า ภพที่เป็นอุปบัติภพ และชาติ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้นที่เป็นตัววิบากคือผลนั้น ก็เป็นเหตุให้เกิดอวิชชาขึ้นมาอีก ก็วนไปหากิเลสคืออวิชชาขึ้นใหม่ อวิชชาก็

เป็นเหตุให้เกิดกรรมคือสังขารขึ้นอีก ดังนี้เป็นต้น เป็นอันวนไปเป็นวงกลม และจะพึงเห็นได้ว่าวนอยู่ในจิตใจนี้เอง แม้ในปัจจุบัน ดังจะยกตัวอย่างให้เห็นได้ว่า กิเลส เช่นว่า รูปตัณหา ความอยากในรูปซึ่งก็สืบเนื่องมาจากอวิชชาบังเกิดขึ้นก็เป็นเหตุให้กระทำกรรมตั้งต้นแต่ก่อเจตนาคือความจงใจเพื่อจะดูรูป จึงได้ทำการดูรูปโดยอาศัยตาดู นี่ก็เป็นกรรม เพราะว่าจะต้องมีการกระทำ กระทำการดูรูปที่อยากจะดูนั้น ตั้งต้นแต่มีเจตนาอยากจะดู แล้วก็ทำการดู นี่ก็เป็นกรรม คราวนี้เมื่อเป็นกรรมก็ก่อวิบากคือผลได้แก่การเห็นรูปแล้วก็ได้เวทนาคือสุขหรือทุกข์จากการเห็นรูปนั้น การเห็นรูปและสุขหรือทุกข์ที่เป็นเวทนาที่เกิดจากการเห็นรูปนั้นก็ก่อกิเลสขึ้นอีก คือว่าก่อรูปตัณหา หรือว่าก่อราคะ โทสะ โมหะขึ้นอีก เพิ่มเติมอวิชชาให้มากขึ้นอีก ซึ่งเป็นฝ่ายกิเลส กิเลสก็เป็นฝ่ายให้กระทำกรรมต่อไปอีกดังนี้ จึงพึงเห็นได้ว่าในปัจจุบันนี้เอง วัฏฏะคือความวนแห่งกิเลส กรรม วิบากย่อมครอบงำจิตใจของบุคคลอยู่ดังนี้เป็นปกติ และวัฏฏะทั้ง ๓ นี้ เมื่อแยกออกไปโดยพิสดารก็ได้แก่ปฏิจจสมุปบาท ๑๒ ข้อนี้เอง

ซึ่งจะจับเอาข้อไหนขึ้นมาหรือว่าจะจับเอาห่วงไหนขึ้นมาก่อนก็ได้ จะสาวไปข้างหน้าจะสาวไปข้างหลังก็ได้ โดยพิสดารก็ ๑๒ ข้อ ย่อออกมาก็เป็นวัฏฏะ ๓ ย่อออกมาอีกก็คือ ทุกข์และทุกขสมุทัย คืออริยสัจจ์ ๒ สายสมุทัย ซึ่งเป็นอันเดียวกัน.

๙ ตุลาคม ๒๕๑๘

๒๗

อริยสัจจ์ สายนิโรธ

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ จะได้แสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อไป กำลังแสดงปฏิจจสมุปบาท ก็จะได้แสดงต่อไป

ปฏิจจสมุปบาทสายนิโรธวาร คือ วาระดับนั้น ท่านแสดงว่าพระพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้แล้วได้ทรงพิจารณา ก็พึงทราบว่าในขณะที่ทรงพิจารณาสายดับนี้ ทรงดับอวิชชาและอาการอื่นที่เนื่องกับอวิชชาได้ตลอดแล้ว ตามที่ท่านแสดงไว้ว่าทรงพิจารณานั้น คือทรงพิจารณาว่า เพราะอวิชชาดับสังขารดับ เพราะสังขารดับวิญญาณดับ เพราะวิญญาณดับนามรูปดับ เพราะนามรูปดับสฬายตนะดับ เพราะสฬายตนะดับผัสสะดับ เพราะผัสสะดับเวทนาดับ เพราะเวทนาดับตัณหาดับ เพราะตัณหาดับอุปาทานดับ เพราะอุปาทานดับภพดับ เพราะภพดับชาติดับ เพราะชาติดับชรามรณะและโสกะปริเทวะเป็นต้นดับ กองทุกข์ทั้งสิ้นดับอย่างนี้ด้วยประการฉะนี้ ก็มีข้อที่พึงทำความเข้าใจดังต่อไปนี้

ปฏิจจสมุปบาทสายดับนี้ นับเข้าในนิโรธสัจจะ สัจจะคือนิโรธความดับทุกข์ในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ แต่มรรคคือทางปฏิบัติให้ถึงทางดับนั้นก็พึงเข้าใจว่าเป็นมรรคที่พระพุทธเจ้าได้ทรงพบและได้ทรงปฏิบัติเมื่อก่อนจะตรัสรู้ ตั้งแต่ได้ทรงพบมัชฌิมาปฏิปทาข้อปฏิบัติอันเป็นทางกลางดังแสดงในปฐมเทศนานั้น อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ มี สัมมาทิฏฐิความเห็นชอบเป็นต้น มีสัมมาสมาธิความตั้งใจมั่นชอบเป็นที่สุด ในมรรคมีองค์ ๘ นี้ สัมมาทิฏฐิเป็นหัวหน้า ก็ได้แก่ญาณความหยั่งรู้ในสัจจะทั้ง ๔ ที่แสดง โดยทั่วไป หรือญาณคือความหยั่งรู้ในอริยสัจจ์ ๒ สาย ได้แก่สายทุกข์และสายสมุทัยดังแสดงในพระญาณที่ ๓ ที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสรู้ คืออาสวักขยญาณหรือว่าญาณคือความหยั่งรู้มีวัตถุ ๘ ซึ่งรวมความเข้ามาก็คือญาณคือความหยั่งรู้ ในอริยสัจจ์ที่แสดงโดยทั่วไปนั้นแหละ และญาณในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ นี้ก็เกิดขึ้นจากปัญญาที่ทรงพิจารณา แสดงตามนัยปฏิจจสมุปบาท ก็ทรงพิจารณาจับ ชรา มรณะ และโสกะ เป็นต้น ซึ่งเป็นส่วนผลย้อนไปหาเหตุปัจจัยหรือสมุทัย จึงได้ทรงพบว่า ชาติเป็นสมุทัย เป็นเหตุเป็นปัจจัยของชรา มรณะ และโสกะ ปริเทวะเป็นต้น และก็ทรงพิจารณาจับว่า แม้ชาติก็ยังเป็นผล เพราะยังมีสมุทัยเหตุปัจจัยอื่นอีก จึงได้ทรงค้นพิจารณาไปโดยลำดับดังนี้จนถึงได้ทรงพบอวิชชา ว่าเป็นสมุทัยเป็นเหตุปัจจัยที่เป็นต้นของผลและสมุทัยหรือเหตุปัจจัยอื่นๆ ทั้งหมด พระญาณที่ได้หยั่งรู้เป็นปฏิเวธคือความรู้แจ้งแทงตลอดเข้าไป

จนถึงอวิชชาดั่งนี้ก็จัดเข้าได้ในพระญาณคือความหยั่งรู้ในอริยสัจจ์ ๒ สาย คือสายทุกข์และสายอาสวะ สายอาสวะนั้นก็ได้แก่พระญาณที่หยั่งรู้ในอาสวะ ในเหตุเกิดอาสวะ ในความดับอาสวะ ในทางปฏิบัติให้ถึงความดับอาสวะ และก็พึงทราบว่าอาสวะนั้นก็ได้แก่ กามาสวะ ภวาสวะ อวิชชาสวะ ดังที่ได้แสดงอธิบายแล้ว ฉะนั้น กล่าวโดยความก็คือ ทรงพบอวิชชานั้นเอง

เมื่อได้ทรงค้นคว้าพิจารณารู้แจ้งแทงตลอดเข้าไปถึงสมุทัยหรือเหตุปัจจัยอันเป็นเหตุต้นเดิมที่สุดดังนี้แล้ว จักษุคือดวงตาเห็นธรรม ญาณคือความหยั่งรู้ ปัญญาคือความรู้ทั่วถึง วิชชาคือความรู้อันแจ่มแจ้ง อาโลกะ คือความสว่าง จึงบังเกิดผุดขึ้นในธรรม คือสัจจะอันได้แก่ความจริงทั้งหลาย ปรุโปร่งลุล่วงทั้งหมด เมื่อวิชชาบังเกิดขึ้นอวิชชาจึงดับไป เหมือนอย่างเมื่อความสว่างบังเกิดขึ้นความมืดก็หายไป สิ่งทั้งหลายที่เคยถูกความมืดปกคลุมไว้ ทำให้ไม่เห็น จึงได้ปรากฏแจ่มแจ้งทั้งหมดไม่บังกัน ว่านี้ ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้มรรค นี้อาสวะ นี้เหตุเกิดอาสวะ นี้ความดับอาสวะ นี้ทางปฏิบัติแห่งความดับอาสวะ เมื่อกล่าวโดยนัยปฏิจจสมุปบาท ปฏิจจสมุปบาท คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นอันมีอาการ ๑๒ นับเป็นเหตุปัจจัยและเป็นผลได้ ๑๑ คู่ เมื่อเทียบกับห่วงลูกโซ่ก็นับได้ ๑๑ ห่วง ก็ปรากฏแจ่มแจ้งขึ้นทั้งสายสมุทัยวารคือสายเกิด และสายนิโรธวารคือสายดับ สายสมุทัยวารนั้นก็ปรากฏแจ่มชัด ทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม ดังที่ได้แสดงเมื่อวานนี้ สายนิโรธวารนั้น

ก็ปรากฏแจ่มชัด ความปรากฏขึ้นแห่งสายสมุทัยวารนั้น ก็คือความปรากฏขึ้นแห่งทุกขสมุทัย ความปรากฏขึ้นแห่งสายนิโรธวารนั้น ก็คือความปรากฏขึ้นแห่งนิโรธรวมทั้งมรรค คือทางปฏิบัติที่ได้ทรงดำเนินมา อันได้แก่มรรคมีองค์ ๘ นั้น วิชชาที่ปรากฏดังนี้คืออาสวักขยญาณดังที่ท่านได้แสดงไว้ อันทำให้ทรงเป็นพระสัมมาสัมพุทธ คือเป็นพระผู้ตรัสรู้เองโดยชอบ

และเมื่อวิชชาปรากฏขึ้นดั่งนี้ วิมุตติคือความหลุดพ้นจากกิเลสและกองทุกข์ทั้งสิ้นก็ปรากฏขึ้น เพราะว่าเมื่อดับอวิชชาได้ก็ดับอาการอื่นๆ ทั้งหมดจนถึงชาติ ชรา มรณะ และโสกะปริเทวะเป็นต้น วิชชา วิมุตติดังนี้ จึงเป็นโมกขธรรม ที่ได้ทรงปรารถนาจะพบเมื่อก่อนจะตรัสรู้ อันเป็นเหตุให้ได้ทรงเสด็จออกทรงผนวช ค้นคว้า แสวงหา เมื่อทรงได้วิชชาวิมุตติจึงได้ทรงทราบว่า ชาติสิ้นแล้ว พรหมจรรย์อยู่จบแล้ว คือมรรคที่จะต้องปฏิบัติเพื่อความตรัสรู้เสร็จสิ้นแล้ว จบสิกขาคือการศึกษาแล้ว อันนับว่าเป็นอเสขะ คือไม่ต้องศึกษาปฏิบัติเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป อันเรียกว่าเป็นผู้เสร็จกิจด้วยประการทั้งปวง

ในพระสูตรหนึ่งได้แสดงว่า ได้ตรัสถึงพระองค์ว่า ได้ทรงมีวิชชาและวิมุตติเป็นอานิสงส์อยู่ คือเมื่อตรัสรู้แล้ว เวลาที่เหลือแห่งพระชนม์ชีพนั้น ก็ทรงมีวิชชาวิมุตติเป็นอานิสงส์ผลอยู่ คือทรงอยู่ด้วยวิชชาวิมุตติ และได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ ทรงแสดงธรรมสั่งสอนตั้งพระพุทธศาสนาและพุทธบริษัทขึ้นในโลก อันท่านแสดงว่า ด้วยอาศัยพระปัญญาคุณ พระวิสุทธิคุณ และ

พระกรุณาคุณ

ในปฏิจจสมุปบาท สายนิโรธวารนี้ พิจารณาเป็นอนุโลมและปฏิโลมได้ทั้ง ๒ ในบาลีพระวินัยแสดงรวมกันไปทั้งสายสมุทัยวารและสายนิโรธวารว่า พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาทั้งโดยอนุโลมและปฏิโลม โดยอนุโลมนั้นได้แสดงแล้ว ส่วนโดยปฏิโลมพึงพิจารณาดังนี้ ชรา มรณะ และโสกะ ปริเทวะเป็นต้นดับเพราะชาติดับ ชาติดับเพราะภพดับ ภพดับเพราะอุปาทานดับ อุปาทานดับเพราะตัณหาดับ ตัณหาดับเพราะเวทนาดับ เวทนาดับเพราะผัสสะดับ ผัสสะดับเพราะสฬายตนะดับ สฬายตนะดับเพราะนามรูปดับ นามรูปดับเพราะวิญญาณดับ วิญญาณดับเพราะสังขารดับ สังขารดับเพราะอวิชชาดับ ดังนี้ และเมื่อพิจารณาตามวัฏฏะทั้ง ๓ ซึ่งเนื่องกันเป็นวงกลม และปฏิจจ-สมุปบาทก็ย่อมสงเคราะห์เข้าในวัฏฏะทั้ง ๓ ได้นั้น ก็พึงเห็นว่าแม้โดยปฏิโลมก็พึงพิจารณาได้เช่นเดียวกัน สำหรับอริยสัจจ์ข้อที่ ๔ คือ มรรคสัจจะนั้น พึงเข้าใจว่าประกอบอยู่ในสายนิโรธวารนี้ด้วย ดังที่กล่าวมานั้น เพราะต้องมีมรรคสัจจะ นิโรธสัจจะจึงจะปรากฏขึ้นได้ เพราะเป็นผล

อนึ่ง พึงทำความเข้าใจว่า ในปฏิจจสมุปบาททั้ง ๒ สายนี้ มุ่งแสดงถึงธรรมที่เนื่องกันเป็นสาย อาศัยกิเลสมีอวิชชาเป็นต้นและอาการที่ยังเกิดสืบเนื่องกันไปเป็นสายนั้นก็สืบเนื่องมาจากกิเลส เมื่อดับกิเลสแล้วอาการส่วนที่เป็นวิบากขันธ์ก็คงดำรงอยู่ มีอยู่จนกระทั่งดับขันธ์ เมื่อยังไม่ดับขันธ์ อาการของขันธ์ก็ยังมีอยู่

แต่ว่าไม่มีกิเลส

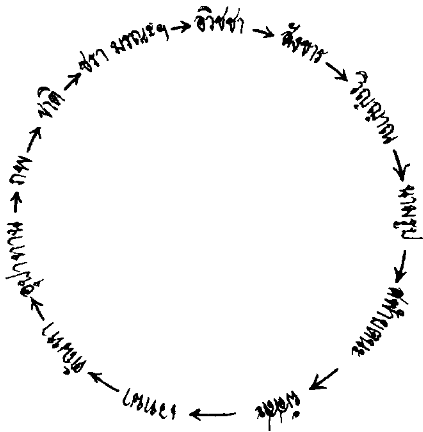
ฉะนั้น อวิชชาดับ สังขารที่เป็นกรรมดับ แต่ว่าสังขารที่เป็นกิริยาอันไม่ใช่กรรมก็ยังมีอยู่ ดังจะพึงเห็นได้ว่า กายสังขารการปรุงทางกาย วจีสังขารการปรุงทางวาจา จิตตสังขารการปรุงทางใจ ก็ยังมีอยู่ เพราะยังต้องทำอะไรทางกาย ยังต้องพูดอะไรทางวาจา และยังต้องคิดนึกต่างๆ แต่ว่าเมื่อยังมีอวิชชานั้นสังขารดังกล่าวนับว่าเป็นกายกรรม วจีกรรม มโนกรรม แต่เมื่อดับอวิชชาได้แล้วสังขารดังกล่าวก็เป็นเพียงกายกิริยา กิริยาที่กระทำทางกาย วจีกิริยา กริยาที่กระทำทางวาจา มโนกิริยา กิริยาที่กระทำทางใจ เพราะไม่มีอวิชชา อันหมายถึงว่าไม่มีตัณหาอุปาทาน ไม่มีภพคือความยึดถือเป็นอัตตาเป็นเราเป็นของเราในสังขารคือการปรุงแต่งทั้งปวงนั้น จึงมีกิริยาไม่เป็นกรรม วิญญาณก็มีอยู่ นามรูปก็มีอยู่ ผัสสะก็มีอยู่ เวทนาก็มีอยู่ แต่ว่าไม่มีตัณหา เวทนาไม่เป็นปัจจัยให้เกิดตัณหา คือยังมีเสวยสุข เสวยทุกข์ เสวยภาวะเป็นกลางๆ ไม่ทุกข์ไม่สุข แต่ว่าไม่มีตัณหาในเวทนา เพราะไม่มีอวิชชา ไม่มีอุปาทาน ไม่มีภพที่เป็นกรรมภพและอุปปัตติภพ และไม่มีชาติ ชรา มรณะ และโสกะปริเทวะ เป็นต้น ซึ่งสืบเนื่องมาจากอวิชชา ตัณหา อุปาทาน แต่ว่ายังมีชาติ ชรา มรณะที่เป็นธรรมดาของสังขารคือวิบากขันธ์ วิบากขันธ์นั้นย่อมมีชาติ มีชรา มีมรณะ ก็พึงทราบความต่างกันว่า ชาติ ชรา มรณะ ที่สืบเนื่องมาจากอวิชชา ตัณหา อุปาทานนั้น ย่อมมีเรา มีของเรา มีตัวตนของเราอยู่ในชาติ ชรา มรณะ

นั้น แต่ว่าเมื่อดับอวิชชาได้ ดับตัณหาอุปาทานได้ ก็เป็นอันดับเรา ดับอัตตาตัวตน ดับเราดับของเรา ดับอัตตาตัวตนของเราในชาติ ชรา มรณะ ชาติชรามรณะจึงเป็นธรรมฐิติธรรมนิยามคือเป็นธรรมชาติธรรมดาของวิบากขันธ์ แต่ว่าทุกข์คือโสกะปริเทวะเป็นต้นไม่มี ดับไปหมด เพราะเป็นอาการของใจที่สืบเนื่องมาจากอวิชชา ตัณหา อุปาทานนั้น เพราะฉะนั้น อาการที่เป็นวิบากขันธ์จึงยังมีอยู่ คือว่าสังขารก็เป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณก็เป็นปัจจัยให้เกิดนามรูปและสืบต่อไป ผัสสะ เวทนา

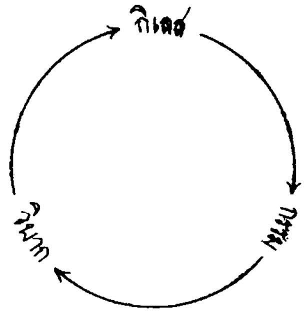
กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็ได้ว่า เมื่อดับอวิชชาลงได้ ทรงอยู่ด้วยวิชชาวิมุตติ เป็นอานิสงส์ผลดังกล่าวนั้น วิชชาวิมุตตินี้ก็เป็นปัจจัยขึ้นแทนที่ให้เกิดสังขารวิญญาณเป็นต้น คือว่าอาศัยวิชชาวิมุตติ

กล่าวอีกอย่างหนึ่งว่า พระคุณทั้ง ๓ นั้น ก็ได้ปรุงแต่งกาย วาจา ใจ เป็นสังขาร ในการบำเพ็ญพุทธกิจต่างๆ ก็อาศัยวิบากขันธ์ซึ่งเป็นวิญญาณ นามรูป ผัสสะ เวทนา ที่เป็นตัววิบากอันนี้แหละปฏิบัติบำเพ็ญพุทธกิจต่างๆ ที่แสดงในพุทธประวัติว่า ได้ทรงปฏิบัติอยู่ถึง ๔๕ พรรษา และส่วนที่เป็นวิบากขันธ์นี้ก็ต้องชราคือชำรุดทรุดโทรม จนถึงต้องมรณะดับขันธ์ไปในที่สุด แต่ว่าเพราะว่าสิ้นกิเลส จึงไม่เรียกว่ามรณะ แต่เรียกว่าดับขันธปรินิพพาน

ปฏิจจสมุปบาท

วัฏฏะ ๓

๒๘

อัทธาแห่งปฏิจจสมุปบาท

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจ จะแสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ กำลังแสดงปฏิจจสมุปบาทใกล้จะจบ ก็จะแสดงต่อ

ได้แสดงอธิบายปฏิจจสมุปบาท โดยอธิบายความหมายของถ้อยคำ ซึ่งถ้อยคำว่า ปฏิจจสมุปบาท มีอรรถคือเนื้อความและพยัญชนะคือถ้อยคำหรือถ้อยความ ได้แสดงอาการทั้ง ๑๒ ของปฏิจจสมุปบาท และได้แสดงสมุทัยวาร คือวาระเกิด ว่ามีความเกิดขึ้นโดยเป็นปัจจัยอาศัยกันไปอย่างไร และโดยสมุทัยวารนี้ได้มีอธิบายที่ท่านอธิบายกันมาเป็นอัทธา คือกาลเวลา ๓ โดยแบ่งเป็นเหตุที่เป็นอดีต ผลที่เป็นปัจจุบัน เหตุที่เป็นปัจจุบัน ผลที่เป็นอนาคต และพระอาจารย์ได้อธิบายขยายออกเป็นเหตุที่เป็นอดีต ๕ ผลที่เป็นปัจจุบัน ๕ เหตุที่เป็นปัจจุบัน ๕ ผลที่เป็นอนาคต ๕ เป็น ๒๐ อาการ และได้นำเอาพระพุทธาธิบายในพระสูตร มาแสดงว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงอธิบายไว้อย่างไร ซึ่ง

ในพระสูตรหนึ่งก็มีเค้าอธิบายที่เป็นพระพุทธาธิบายนั้น อันจะนำให้เข้าใจว่าเป็นอัทธาคือกาลเวลาดังกล่าวนั้น และพระพุทธาธิบายในที่อื่นแสดงถึงความบังเกิดขึ้นสืบเนื่องกันเป็นสาย และอธิบายอันจะพึงสงเคราะห์เข้าได้ในวัฏฏะและในอริยสัจจ์ กับที่เป็นพระพุทธาธิบายอีกหลายแห่ง

ฉะนั้น จะพึงนำให้เข้าใจได้ว่า ปฏิจจสมุปบาทเป็นธรรมที่เป็นไปอยู่ในปัจจุบัน เป็นปัจจุบันธรรม เมื่อพิจารณารวมกันจากอธิบายในที่ทุกๆ แห่งแล้วก็พึงจับความรวมเข้าโดยย่อว่า อริยสัจจ์ทั้ง ๔ วัฏฏะ ทั้ง ๓ เป็นเหตุผลหรือเป็นผลเหตุจึงเป็นกฎ เป็นธรรม หรือจะพึงเรียกว่ากฎธรรมดา ที่เป็นไปอยู่ทุกกาลสมัย ผลทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในปัจจุบันนี้ก็ย่อมมีเหตุแห่งผลนั้นๆ ในอดีตก็เช่นเดียวกัน ในอนาคตก็เช่นเดียวกัน ทุกข์ที่บังเกิดขึ้นในปัจจุบันนี้ก็เพราะมีสมุทัยแห่งทุกข์นั้น ทุกข์ที่เกิดขึ้นในอดีตก็เช่นเดียวกัน ทุกข์ที่จะบังเกิดในอนาคตก็เช่นเดียวกัน เป็นสัจจะ คือความจริงอันเดียวกันที่เป็นกฎธรรมดาอยู่ทุกกาลสมัย ฉะนั้นปฏิจจสมุปบาทที่เป็นการแสดงอริยสัจจ์อย่างพิสดารขึ้น หรือเป็นการแสดงวัฏฏะ ๓ อย่างพิสดารขึ้น ก็เป็นกฎธรรมดาเหมือนอย่างนั้น เหมือนอย่างว่า ฝนตกแดดออกในวันนี้ ก็มีเพราะมีสมุทัยของฝนและแดด ฝนตกแดดออกเมื่อวานนี้ หรือว่าเดือนที่แล้ว ปีที่แล้ว ย้อนหลังไปนานเท่าไรก็ตาม หรือฝนจะตกแดดจะออกวันพรุ่งนี้ วันมะรืนนี้ เดือนหน้า ปีหน้า สืบไปข้างหน้าอีกเท่าไรก็ตาม ก็เพราะมีสมุทัยของฝนและแดด

นั้นอย่างเดียวกัน ดังที่ได้กล่าวยกมาเป็นตัวอย่างไว้แล้วในการแสดงครั้งก่อน เพราะฉะนั้น จึงเป็นปัจจุบันธรรม หรือจะพึงกล่าวว่าเป็นปัจจุบันปฏิจจสมุปบาททุกกาลสมัย

ชรามรณะที่มีอยู่ในวันนี้ก็เพราะชาติเป็นต้น โดยการเป็นปัจจัย และเป็นผลของปัจจัยไปจนถึงอวิชชา ชรามรณะในวันวานนี้หรือพรุ่งนี้ ก็เช่นเดียวกัน เป็นสัจจธรรมที่เป็นผลและเหตุทุกกาลสมัย และซึ่งแสดงเป็นอัทธาคือกาลเวลาดังกล่าว ก็จะพึงเห็นได้ว่า เมื่อเป็นผลและเหตุหรือเหตุและผลก็จะต้องมีอัทธาคือกาลเวลา เพราะว่าทั้งสองนี้หาได้เกิดขึ้นพร้อมกันไม่ เหตุจะต้องเกิดก่อนแล้วจึงจะมีผล ไม่ใช่ว่าเหตุและผลเกิดพร้อมกัน เพราะฉะนั้นโดยปกติเหตุจะต้องเกิดก่อน ผลเกิดทีหลัง

คราวนี้ได้จับเอาเวลาปัจจุบันซึ่งเป็นอยู่นั้น สมมติว่าเดี๋ยวนี้ ผลที่ได้รับอยู่เดี๋ยวนี้เป็นปัจจุบัน แต่ว่าเหตุของผลที่ได้รับอยู่เดี๋ยวนี้เป็นอดีต จึงต้องเป็นสิ่งที่เหตุมีขึ้นก่อน ผลที่เป็นปัจจุบันเดี๋ยวนี้จึงมีขึ้นได้ คราวนี้ถ้าเดี๋ยวนี้กำลังทำเหตุ หรือว่าเหตุบังเกิดขึ้นเดี๋ยวนี้ ผลของเหตุเดี๋ยวนี้ก็ต้องเป็นอนาคต โดยปกติก็จะต้องเป็นดั่งนี้ เพราะฉะนั้นอัทธาคือกาลเวลาของปฏิจจสมุปบาทจะต้องมี เช่นเดียวกับอัทธาคือกาลเวลาของอริยสัจจ์ ของวัฏฏะ ๓ ก็จะต้องมี ฉะนั้น ในการแสดงอธิบายวิชชาว่ามีวัตถุ ๘ จึงได้มีความหยั่งรู้ในอดีตหรือในเบื้องต้น ในอนาคตหรือในเบื้องปลายเป็นต้นอยู่ด้วย เพราะเหตุดังที่กล่าวมาแต่ก็พึงเข้าใจว่าช่วงหรือสมัยของอัทธาคือกาลเวลาอันได้แก่อดีต

อนาคต ปัจจุบัน ดังกล่าว พึงกำหนดในช่วงที่สั้นก็ได้ ยาวก็ได้ เช่นว่า วินาทีนี้เป็นปัจจุบัน วินาทีที่แล้วเป็นอดีต วินาทีหน้าเป็นอนาคต จะให้ละเอียดยิ่งขึ้นไปกว่านี้ก็ได้ ให้เป็นช่วงที่ยาวมากไปกว่านี้ก็ได้ เช่นวันนี้เป็นปัจจุบัน เมื่อวานนี้เป็นอดีต พรุ่งนี้เป็นอนาคต เดือนนี้เป็นปัจจุบัน เดือนที่แล้วเป็นอดีต เดือนหน้าเป็นอนาคต ยิ่งขึ้นไปเป็นปี ยิ่งกว่าปีจนถึงเป็นชาติ ชาตินี้ ชาติที่แล้ว ชาติหน้า ดั่งนี้เป็นต้น จะทำให้ช่วงสั้นเข้ามาเท่าไรก็ได้ ขยายออกไปเท่าไรก็ได้ เรื่องนี้ก็ได้ปรารภกล่าวมาแล้วเหมือนกัน แต่เพื่อให้ชัดขึ้น จึงได้ย้ำกล่าวในที่นี้อีก

จึงพึงเข้าใจว่า เหตุผลหรือผลเหตุที่แสดงในปฏิจจสมุปบาทนี้ก็ดี รวมเข้าในอริยสัจจ์ก็ดี หรือที่แสดงเป็นวัฏฏะ ๓ ก็ดี ก็คลุมไปได้ทุกช่วงของอัทธาคือกาลเวลา จะแสดงในช่วงของอัทธาคือกาลเวลาที่ละเอียดที่สุด คือเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบันที่ละเอียดที่สุด หรือเป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ขยายออกไปมากที่สุดเท่าไรก็ตาม ผลและเหตุหรือเหตุและผลเป็นปฏิจจสมุปบาทก็ครอบคลุมอยู่ทั้งนั้น ใช้ได้ทั้งนั้นไม่ว่าจะเป็นช่วงที่ละเอียดที่สุดเท่าไร หรือว่าหยาบยาวออกไปเท่าไรและก็พึงเข้าใจเน้นเข้าไปอีกประการหนึ่งว่า อดีต อนาคต ปัจจุบัน ย่อมมีอยู่ในช่วงนั้นๆ อีกด้วย เป็นต้นว่า เมื่อวานนี้ก็กล่าวกันว่าเป็นอดีต แต่ว่าเมื่อวานนี้นั้นย่อมเป็นปัจจุบันของเมื่อวานนี้ ในขณะที่ทุกๆ คนดำรงอยู่เมื่อวานนี้ ก็ชื่อว่าได้ดำรงอยู่ในปัจจุบันของเมื่อวานนี้ จะนึกว่าเมื่อดำรงอยู่ในเวลาบ่ายโมงตรงของเมื่อวานนี้ เวลา

บ่ายโมงตรงนั้นก็เป็นปัจจุบันของเวลานั้น ก่อนนั้นก็เป็นอดีต ต่อจากนั้นก็เป็นอนาคต ปฏิจจสมุปบาทในขณะบ่ายโมงนั้นของเมื่อวานนี้ก็ยังเป็นอัทธาคือกาลเวลาของเมื่อวานนี้ ก่อนเมื่อวานนี้ก็เช่นเดียวกัน ย่อมมีปัจจุบันของตนๆ อยู่ทุกขณะ และก็ยังมีอดีตมีอนาคตต่อเนื่องกัน พรุ่งนี้ก็เช่นเดียวกัน ก็จะต้องมีปัจจุบันของพรุ่งนี้ เมื่อทุกๆ คนไปถึงพรุ่งนี้ก็จะต้องไปพบกับปัจจุบันของวันพรุ่งนี้ เวลาใดเวลาหนึ่งของวันพรุ่งนี้ที่ไปพบนั้นเป็นปัจจุบัน ก่อนนั้นเป็นอดีต ต่อไปก็เป็นอนาคต สำหรับวันพรุ่งนี้วันมะรืนนี้เป็นต้น ก็เช่นเดียวกัน

เพราะฉะนั้น ปฏิจจสมุปบาทที่เป็นอัทธาคือกาลเวลาเป็นปัจจุบัน เป็นอดีต เป็นอนาคต ก็เป็นสำหรับกาลเวลานั้นๆ ของเมื่อวานนี้ก็ได้ ของวันนี้ก็ได้ ของพรุ่งนี้ก็ได้ เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ของทุกๆ ช่วงเวลา พึงเข้าใจดั่งนี้ ฉะนั้นคำว่าเป็นปัจจุบันธรรมที่กล่าวมาข้างต้น จึงมีความหมายดังกล่าวมานี้

อธิบายทั้งหลายจับตั้งแต่พระพุทธาธิบายและอธิบายของพระอาจารย์ทั้งหลาย เมื่อประมวลกันเข้าแล้วย่อมเป็นอธิบายเพื่อที่จะให้มีความเข้าใจในปฏิจจสมุปบาท และเมื่อได้อาศัยอธิบายทั้งปวงนั้นทำความเข้าใจดังเช่นที่กล่าวมานี้ ก็เห็นว่าจะมองเห็นสัจจะคือความจริงที่พระพุทธเจ้าทรงสั่งสอน จะทำให้พอมองเห็นเค้าความของปฏิจจสมุปบาทรวมเข้ามาเป็นวัฏฏะ ๓ สงเคราะห์ในอริยสัจจ์ ๔ เมื่อเป็นสายสมุทัยวารก็สงเคราะห์เข้าในอริยสัจจ์ ๒ คือทุกข์และสมุทัย เมื่อเป็นสายนิโรธวารก็

สงเคราะห์เข้าในอริยสัจจ์ ๒ คือนิโรธและมรรคโดยตรงก็สงเคราะห์เข้าในนิโรธ แต่ก็จะต้องมีมรรคเป็นทางปฏิบัติดั่งที่พระพุทธเจ้าได้ปฏิบัติมาในมรรค จึงทรงได้ปัญญาตรัสรู้ในปฏิจจสมุปบาท

การพยายามอธิบายให้ความเข้าใจในปฏิจจสมุปบาทนี้ได้มีการพยายามทำกันมาช้านาน จนถึงพยายามอธิบายให้เข้าใจในอาการ ๑๒ โดยเขียนเป็นภาพก็มี ดังที่ปรากฏอยู่ในภาพปฏิจจสมุปบาทที่เกิดมาทางสายมหายานช้านาน แสดงอาการทั้ง ๑๒ นั้นเป็นภาพ โดยที่ได้แสดงเขียนเป็นภาพไว้ดังนี้

ผู้หญิงแก่ตาบอดเดินหลังค่อมยันไปด้วยไม้เท้าได้แก่อวิชชา ก็เพราะว่าไม่รู้ไม่เห็นจึงเทียบได้กับคนตาบอด

คนปั้นหม้อกำลังปั้นหม้อเทียบด้วยสังขาร เพราะว่าสังขารก็คือปรุงแต่ง จึงเทียบกับการปั้นหม้อ

วานรผู้กระโดดจากต้นไม้ต้นหนึ่งไปยังต้นไม้อีกต้นหนึ่งเทียบด้วยวิญญาณ เพราะวิญญาณตามที่ได้อธิบาย เมื่อเป็นจุติวิญญาณก็เคลื่อนออกจากอารมณ์หรือภพชาติอันหนึ่งไปอุปบัติคือเข้าถึงอารมณ์หรือภพชาติอีกอันหนึ่ง ดังที่เรียกว่าปฏิสนธิวิญญาณ จึงเทียบได้กับวานรที่กระโดดจากต้นไม้ต้นหนึ่งไปถึงต้นไม้อีกต้นหนึ่ง

คนพายเรือจ้างซึ่งรับคนโดยสารไปในเรือจ้างเทียบกับนามรูป ก็เพราะว่านามรูปนั้นต้องอาศัยกัน นามก็ต้องอาศัยรูป รูปก็ต้องอาศัยนาม เหมือนอย่างเรือกับคนพายเรือและคน

โดยสารต้องอาศัยกัน

บ้านที่มี ๖ หน้าต่าง หน้าต่างทั้ง ๖ เทียบด้วยสฬายตนะ ก็เพราะต้องมีอายตนะ ๖ จึงจะรับอารมณ์เป็นสัมผัสต่อไปได้

บุรุษและสตรีที่รักใคร่กันเทียบด้วยผัสสะ เพราะผัสสะก็คือความกระทบจึงเทียบด้วยบุรุษและสตรี ซึ่งต้องการสัมผัสของกันและกัน

คนที่ถูกลูกศรติดลูกตาอยู่ เทียบด้วยเวทนา เพราะเวทนาก็คือการเสวยอารมณ์ จึงต้องการแสดงถึงลักษณะที่เสวยอารมณ์ให้เห็นชัด

คนติดสุราผู้กระหายหิวเทียบกับตัณหา เพราะแสดงถึงความกระหายต้องการอย่างแรง

คนกำลังปลิดผลไม้จากต้นไม้เทียบกับอุปาทาน เพราะแสดงถึงความยึดถือ

หญิงมีครรภ์เทียบด้วยภพ เพราะต้องการแสดงถึงภพคือกามภพเป็นต้น อันเป็นปัจจัยสืบต่อไปถึงชาติคือความเกิด จะมีชาติคือความเกิดก็ต้องตั้งครรภ์ขึ้นมาก่อน คือจะต้องมีภพขึ้นก่อน

หญิงที่กำลังคลอดบุตรเทียบกับชาติคือความเกิด

ภาพคนแก่และศพคนตายเทียบกับชรามรณะ

ภาพที่แสดงอาการทั้ง ๑๒ ในปฏิจจสมุปบาทนี้ได้มีมานานก็เพื่อต้องการที่จะให้ความเข้าใจให้ชัดขึ้นโดยภาพ.

วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๘

๒๙

นิพพาน เหนือเหตุผล

ขอให้ท่านทั้งหลายตั้งใจฟัง ทำความสำรวมกาย วาจา ใจจะแสดงแนะนำให้รู้จักพุทธศาสนาเรื่องนิพพานต่อ

ได้แสดงปฏิจจสมุปบาทมาโดยลำดับ ทั้งสายสมุทัยวาร และนิโรธวาร และได้แสดงภาพเปรียบเทียบอาการทั้ง ๑๒ ที่ได้มีผู้เขียนแสดงอธิบายมา เพื่อให้เป็นที่เข้าใจในปฏิจจสมุปบาท อันแสดงว่าได้มีการพยายามอธิบายเพื่อให้เข้าใจง่ายมาตลอดเวลาช้านาน แต่แม้เช่นนั้นก็ยังไม่เป็นที่เข้าใจกันได้ง่าย ในข้อนี้ก็เป็นธรรมดานั่นเอง เพราะถ้าเข้าใจได้ง่ายก็จะต้องเป็นผู้บรรลุภูมิธรรมขั้นใดขั้นหนึ่ง เมื่อยังไม่บรรลุจึงยังไม่แจ่มแจ้งอยู่นั่นเอง ในบางพระสูตรเล่าว่า ท่านพระอานนท์ได้กราบทูลพระพุทธเจ้าว่า ท่านมองเห็นเข้าใจแจ่มแจ้งในปฏิจจสมุปบาท ซึ่งปรากฏว่าเป็นของง่ายสำหรับท่าน พระพุทธเจ้าได้ตรัสห้ามว่า อย่ากล่าวอย่างนั้น และก็ได้ทรงแสดงอธิบายความที่เป็นปัจจัยอาศัยกันบังเกิดขึ้นแห่งปฏิจจสมุปบาทแก่ท่านพระอานนท์ดังนี้ เพราะฉะนั้น

เมื่อยังรู้สึกว่าไม่แจ่มแจ้งก็ให้พึงเข้าใจอย่างที่กล่าวมานี้ แต่ว่าก็สมควรที่จะได้ศึกษาพิจารณาเพราะจะทำให้มองเห็นความละเอียดลึกซึ้งของพระพุทธศาสนา และโดยเฉพาะก็จะทำให้มองเห็นเหตุผลอันเป็นสัจจะซึ่งรวมเข้าในอริยสัจจธรรม เมื่อหมั่นพิจารณาอยู่เนืองๆ แล้ว แม้จะไม่มองเห็นเข้าใจแจ่มแจ้งก็จะพอมองเห็นได้บ้าง แม้อย่างรางๆ และโดยเฉพาะจะทำให้จะเข้าใจในหลักของวัฏฏะ ๓ และในอริยสัจจ์ทั้ง ๔ ได้มากขึ้น

เมื่อท่านพระสารีบุตรก่อนแต่เข้ามานับถือพระพุทธศาสนากำลังแสวงหาธรรม ได้พบท่านพระอัสสชิกำลังเดินบิณฑบาต ก็เลื่อมใสในกิริยาที่สำรวมของท่านพระอัสสชิ จึงได้เดินตามพระอัสสชิไป และเมื่อเห็นมีโอกาสอันสมควรจึงได้ขอให้ท่านพระอัสสชิแสดงธรรมให้ฟัง ท่านพระอัสสชิก็กล่าวว่า ท่านไม่อาจที่จะแสดงธรรมโดยพิสดารได้ จะแสดงได้ก็แต่โดยย่อ ท่านพระสารีบุตรก็กล่าวตอบว่า ประสงค์จะฟังแต่โดยย่อ ท่านพระอัสสชิจึงได้แสดงธรรมแก่ท่านพระสารีบุตร สรุปเข้าในถ้อยคำเพียงคาถาเดียวว่า

"เย ธมฺมา เหตุปฺปภวา" ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ
"เตสํ เหตุํ ตถาคโต" พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น
"เตสํ จ โย นิโรโธ จ" และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น
"เอวํวาที มหาสมโณ" พระมหาสมณะมีวาทะอย่างนี้

ท่านพระสารีบุตรได้ฟังก็เกิดธรรมจักษุคือดวงตาเห็น

ธรรมขึ้นทันที คาถานี้ได้เป็นที่นับถือว่าเป็นคาถาและหัวใจอริยสัจจ์ ตามถ้อยคำโดยตรงนั้น ก็เป็นคาถาแสดงปฏิจ-สมุปบาทนั้นเอง โดยตรงจึงเป็นคาถาแสดงหัวใจปฏิจจสมุปบาท

ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ พระตถาคตตรัสเหตุแห่งธรรมเหล่านั้น ก็คือตรัสปฏิจจสมุปบาทสายสมุทัยวาร และความดับแห่งธรรมเหล่านั้น ก็คือตรัสปฏิจจสมุปบาทสายนิโรธวาร อริยสัจจ์นั้นมี ๔ เมื่อเป็นที่นับถือว่าแสดงหัวใจอริยสัจจ์ ก็พึงทำความเข้าใจว่า ธรรมเหล่าใดเกิดแต่เหตุ ก็หมายถึงทุกขสัจจะ พระตถาคตตรัสเหตุของธรรมเหล่านั้น ก็หมายถึงสมุทัยสัจจะ และความดับของธรรมเหล่านั้น ก็หมายถึงนิโรธสัจจะ ส่วนมรรคสัจจะนั้นไม่มีโดยตรง พระอาจารย์จึงได้แสดงไว้ว่า ในเวลาแปลให้เติมเข้าอีกคำหนึ่งว่า และทางหรืออุบายอันนำให้ถึงความดับแห่งธรรมเหล่านั้น เพื่อให้เป็นอริยสัจจ์ ๔

อีกอย่างหนึ่งแสดงอธิบายว่า คำว่า พระมหาสมณะมีวาทะอย่างนี้ ซึ่งเป็นบาทคาถาที่ ๔ ก็หมายถึงมรรคสัจจะนั้นเอง เพราะการที่ได้ตรัสแสดงสั่งสอน ก็คือเป็นการแสดงมรรคอันเป็นทางปฏิบัติให้ถึงความดับ

คาถาของท่านพระอัสสชินี้ได้เป็นที่นับถือกันมาก ในสมัยพระเจ้าอโศกมหาราช ก็ได้ใช้คาถานี้จารึกลงในแผ่นศิลาเป็นอันมาก แม้ว่าจะเป็นข้อความที่สั้นมาก แต่ก็แสดงใจความแห่งพระพุทธศาสนาไว้อย่างสมบูรณ์ เพราะพระพุทธศาสนานั้นคำสั่งสอนทั้งสิ้นประชุมรวมเข้าในอริยสัจจ์ดังที่ได้กล่าวแสดงไว้

ข้างต้น และตามหลักอริยสัจจ์นั้นก็คือหลักเหตุผลนั่นเอง หรือผลและเหตุ โดยแสดงผล แสดงเหตุและแสดงความดับแห่งผลพร้อมทั้งเหตุเหล่านั้น อันเป็นที่สุดทุกข์ เป็นที่พ้นทุกข์คือนิพพานอันเป็นที่สุด คาถานี้จึงบรรจุหลักธรรมในพระพุทธศาสนาไว้ทั้งสิ้น

อนึ่ง ก็พึงเข้าใจว่า แม้ว่าเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยเกิดสังขารจนถึงชรา มรณะ และทุกข์ทั้งปวง ดังที่กล่าวแสดงในสายสมุทัยวารนั้น แต่ว่าก็ไม่ใช่หมายความว่าจะต้องเป็นอย่างนี้ตลอดไป อวิชชาอาจดับได้ และเพราะดับอวิชชาก็จะดับไปโดยลำดับจนถึงดับ ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ดังแสดงในสายนิโรธวาร ก็เพราะว่ายังมีอีกสิ่งหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งสำคัญ อันทุกคนผู้นับถือปฏิบัติพระพุทธศาสนาจะพึงทราบ ก็คือจิตดังที่เราเรียกกันว่าจิตใจ

จิตนี้ ทุกๆ คนมีอยู่ จิตเป็นวิญญาณธาตุ คือเป็นธาตุรู้เป็นธรรมชาติที่ปภัสสร คือผุดผ่องหรือผ่องใส แต่ว่าย่อมเศร้าหมองไปเพราะอุปกิเลส คือเครื่องเศร้าหมองที่จรเข้ามาแต่ว่าจิตนี้ก็วิมุตติคือหลุดพ้นจากอุปกิเลสทั้งหลายได้ ได้มีพระพุทธภาษิตแสดงไว้ดั่งนี้ บ่งความว่า บรรดากิเลสเครื่องเศร้าหมองทั้งหลาย ทั้งที่เป็นอย่างหยาบ อันเรียกว่าวีติกกมกิเลส กิเลสที่ทำให้ก้าวล่วงละเมิด เป็นกายกรรม วจีกรรมมโนกรรม ฝ่ายกุศล ที่เป็นอย่างกลางอันเรียกว่า ปริยุฏฐานกิเลสคือกิเลสที่กลุ้มรุมจิต ปล้นจิต ทำจิตให้กลัดกลุ้ม อันเป็นชั้นนิวรณ์ คือกิเลสที่กั้นจิตไว้ ไม่ให้เกิดปัญญา และที่เป็นอย่าง

ละเอียดอันเรียกว่า อาสวะ หรืออนุสัย อวิชชาก็รวมอยู่ในกิเลสชั้นละเอียดนี้ อันเรียกว่า อวิชชาสวะ หรืออวิชานุสัย กิเลสทั้งปวงนี้ล้วนเป็นสิ่งที่จรเข้ามาดังเรียกว่า อุปกิเลส คือ ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ของจิต เสมือนอย่างแขกที่จรมา ไม่ใช่เป็นเจ้าของบ้าน ถ้าหากว่ากิเลสเป็นเนื้อแท้ของจิต เหมือนอย่างเป็นเจ้าของบ้านแล้วก็ไม่สามารถที่จะละได้ แต่ว่าหาเป็นเช่นนั้นไม่ กิเลสเป็นสิ่งที่จรเข้ามาเหมือนอย่างเป็นแขก ไม่ใช่เป็นเนื้อแท้ จึงปฏิบัติละกิเลสได้จนถึงวิมุตติหลุดพ้นในที่สุด

พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงพากเพียรปฏิบัติเพื่อโมกขธรรม คือเพื่อวิมุตติหลุดพ้นจนทรงพบโมกขธรรม คือ ได้ตรัสรู้พระธรรมเป็นวิชชา ความรู้แจ่มแจ้งขึ้น ทรงได้วิมุตติ คือความหลุดพ้น ก็คือได้ทรงพบปฏิจจสมุปบาทนี้ ทั้งสายเกิด ทั้งสายดับ และได้ทรงแสดงสั่งสอนไว้ จึงได้มีผู้ที่ได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนโดยตรง ก็คือปฏิบัติในมรรคมีองค์ ๘ ประการ จนสมบูรณ์ จึงได้ตรัสรู้พระธรรมตาม บังเกิดเป็นพระสงฆ์สาวกขึ้นในโลก เพราะฉะนั้นจึงได้มีแสดงไว้ว่า

บรรดาสัตว์บุคคลทั้งหลาย พระตถาคตอรหันตสัมพุทธเจ้าเป็นยอด

บรรดาสังขตธรรมและอสังขตธรรมทั้งหลาย วิราคธรรม คือธรรมเป็นที่สิ้นกิเลสเครื่องย้อมใจ สิ้นติด สิ้นยินดี อันได้แก่นิพพานเป็นยอด

บรรดาสังขตธรรมทั้งหลาย มรรคมีองค์ ๘ เป็นยอด

บรรดาหมู่คณะทั้งหลาย พระสงฆ์เป็นยอด

ฉะนั้น จึงพึงพิจารณาเห็นได้ว่า บรรดาผู้ที่ได้สดับตรับฟังคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า และได้ปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนคือมรรคมีองค์ ๘ ก็ชื่อว่าได้ปรุงสังขารในมรรคมีองค์ ๘ ขึ้น เพราะว่ามรรคมีองค์ ๘ หรือกล่าวเป็นกลางๆ ว่า ปฏิบัติธรรมทั้งสิ้นนั้น ก็เป็นสังขตธรรมหรือเป็นสังขาร คือเป็นสิ่งที่ต้องปรุงแต่ง คือต้องทำ ต้องปฏิบัติ ไม่ได้บังเกิดขึ้นเอง ซึ่งเป็นสังขาร แต่ว่าเป็นสังขตธรรม หรือเป็นสังขารที่เป็นไปเพื่อทำลายอวิชชา ฉะนั้น เมื่อได้ปรุงแต่งสังขารคือมรรคมีองค์ ๘ ดังกล่าวขึ้น ก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติเพื่อทำลายอวิชชา เป็นการปฏิบัติที่ทำให้วัฏฏะสายสมุทัยวารอ่อนกำลังลงไป เพิ่มกำลังแก่ปฏิจจสมุปบาทสายนิโรธวาร จนกระทั่งในที่สุดก็จักได้พบธรรมเป็นตัวปัญญา เป็นตัววิชชาขึ้นโดยลำดับ ซึ่งเมื่อปฏิบัติไปไม่หยุด ก็จะพบสายนิโรธวารในที่สุด อันนับได้ว่าเป็นวิชชาวิมุตติ

ฉะนั้น จึงสรุปกล่าวได้ว่า เหตุและผลในปฏิจจสมุปบาทสายสมุทัยวาร ซึ่งวนเป็นวัฏฏะอยู่ตลอดเวลา ในปัจจุบันนี้ก็วนอยู่ ในอดีตก็วนมาแล้ว และวนต่อไปในอนาคต ก็คืออาการ ๑๒ หรือว่า ๑๑ ห่วง รวมเข้าเป็นวัฏฏะ ๓ คือ กิเลส กรรม วิบาก รวมเข้าอีกเป็นอริยสัจจ์ ๒ เป็นเหตุเป็นผล หรือเป็นผลและเป็นเหตุที่วนอยู่ดังนี้ และสำหรับพระโพธิสัตว์ผู้ค้นคว้าหาโมกขธรรมเอง เพื่อพุทธภาวะหรือพุทธภูมิ และบรรดาสาวกของพระพุทธเจ้า ผู้ที่มิได้ค้นคว้าหาโมกขธรรมเอง แต่ว่าได้ฟัง

ธรรมจากพระพุทธเจ้า ปฏิบัติอยู่ในมรรคมีองค์ ๘ ก็เป็นผู้ปฏิบัติสร้างเหตุและผลขึ้นอีกสายหนึ่ง คือสายนิโรธวาร ได้แก่ปฏิบัติในมรรค เป็นเหตุเพื่อนิโรธคือความดับเป็นผล เป็นอันว่าได้มีเหตุผลทั้งสองฝ่ายเป็นไปอยู่ คือเหตุผลฝ่ายสมุทัยวาร ได้แก่ทุกข์และสมุทัย ฝ่ายนิโรธวาร ได้แก่นิโรธและมรรค ดังเราทั้งหลายในบัดนี้ก็กล่าวได้ว่า ได้มีเหตุผลทั้งสองฝ่ายนี้ หรือว่ากำลังเป็นไปอยู่ในเหตุผลทั้งสองฝ่ายนี้ เพราะว่ายัง มีอวิชชา ตัณหา อุปาทานอยู่ ก็เป็นไปในเหตุผลฝ่ายทุกข์และสมุทัยทางหนึ่ง มาปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้า ก็เป็นไปในเหตุผลฝ่ายนิโรธและมรรคทางหนึ่ง นี่เป็นเหตุผลทางทุกข์ เหตุผลทางนิโรธ คราวนี้ใครจะไปทางไหนมากหรือน้อยกว่ากันอย่างไรนั้น ก็สุดแต่ความประพฤติปฏิบัติ แต่รวมความเข้าแล้วก็เป็นไปอยู่ในเหตุและผลหรือผลและเหตุ ไม่พ้นไปจากผลและเหตุหรือเหตุและผลดังกล่าวมานี้ได้ จนกว่าจะดับกิเลสได้หมดเหมือนอย่างพระพุทธเจ้า และพระอรหันตสาวกทั้งหลาย คือว่าดับอวิชชาก็ดับสังขารจนถึงดับชรา มรณะ และทุกข์ทั้งปวง ดังที่ได้กล่าวว่าบรรลุวิชชาและวิมุตตินั้น

เมื่อเป็นดั่งนี้ ก็เข้าถึงวิวัฏฏะหรือบรรลุนิพพาน อันเป็นธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล คือว่าเหนือเหตุผลทั้งสายสมุทัยวาร ทั้งสายนิโรธวาร กล่าวคือ พ้นจากทุกข์ พ้นจากเหตุเกิดทุกข์ ดับทุกข์ ดับเหตุเกิดทุกข์ ไม่ต้องเป็นไปตามเหตุผลสายทุกข์ และอยู่เหนือนิโรธเหนือมรรค เพราะว่าได้เป็นผู้ปฏิบัติเสร็จกิจ ไม่

ต้องปฏิบัติในมรรคอีกต่อไป เหมือนอย่างว่าเดินทางมาถึงที่สุดทางแล้วก็พักการเดินทางได้ ไม่ต้องเดินทางอีกต่อไป การเดินทางนั้นเท่ากับมรรค การถึงที่สุดทางนั้นเท่ากับนิโรธ ฉะนั้น เมื่อเดินทางมาถึงก็เป็นอันว่าถึงที่สุด จึงไม่ต้องทำการเดินทางเพื่อให้ถึงที่ไหนอีกต่อไป ธรรมอันเป็นที่สุดนี้คือนิพพาน อันหมายถึงธรรมเป็นที่สิ้นราคะ โทสะ โมหะ เป็นที่สิ้นอวิชชา สังขารเป็นต้น ตลอดจนถึงชาติ ชรา มรณะ และทุกข์ทั้งปวง นิพพานจึงเป็นธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลดั่งนี้ อันหมายถึงว่าอยู่เหนือเหตุผลทั้งสายสมุทัยวาร ทั้งสายนิโรธวาร เมื่อยังเป็นเหตุผลอยู่ไม่ว่าจะสายไหน ก็ยังต้องมีการดำเนินไปอยู่ ยังต้องปฏิบัติอยู่ แต่เมื่อเสร็จกิจทั้งปวงแล้วก็เป็นอันเสร็จสิ้น ไม่ต้องดำเนินไปในเหตุผลสายไหนทั้งนั้น จึงชื่อว่าอยู่เหนือเหตุผลดังนี้ นี้คือนิพพาน และนิพพานนี้จึงบรรลุได้ในปัจจุบัน จึงได้มีพระพุทธภาษิตตรัสไว้รวมใจความว่า เพราะหน่าย สิ้นติด สิ้นยินดี วิมุตติหลุดพ้นไม่ถือมั่นจากอวิชชา สังขาร วิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ตัณหา อุปาทาน ภพ ชาติ ชรา มรณะ และโสกะ ปริเทวะ เป็นต้น ย่อมบรรลุทิฏฐธรรมนิพพาน คือนิพพานในปัจจุบันทันตาเห็น

และได้ตรัสไว้ถึงลักษณะเบ็ดเตล็ดต่างๆ อีกเป็นต้นว่า ลักษณะที่เรียกว่าปฏิจจสมุปบาท คือความอาศัยกันเกิดขึ้นด้วยกัน ว่าเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยเกิดสังขารเป็นต้น เป็นธรรมฐิติ เป็นธรรมนิยาม คือเป็นความตั้งอยู่แห่งธรรม เป็นความกำหนด

แน่แห่งธรรม พระตถาคตจะอุบัติขึ้นหรือไม่อุบัติขึ้นข้อนี้ก็ตั้งอยู่ดำรงอยู่ แต่เมื่อพระตถาคตอุบัติขึ้นจึงได้ตรัสแสดงเปิดเผยกระทำให้แจ้ง ว่าเพราะอวิชชาเป็นปัจจัยเกิดสังขารเป็นต้น ส่วนปฏิจจสมุปปันนธรรม คือธรรมที่อาศัยกันบังเกิดขึ้นได้แก่อวิชชาเป็นต้นนั่น เป็นอนิจจะคือไม่เที่ยง เป็นสังขตะคือเป็นสิ่งที่ปรุงแต่งเป็นสิ่งที่อาศัยกันบังเกิดขึ้น มีความสิ้นไปเป็นธรรมดา มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา มีความสลายไปเป็นธรรมดา มีความดับไปเป็นธรรมดา

ตามที่แสดงถึงเรื่องพระนิพพานอันโยงมาถึงปฏิจจสมุปบาท อันนับว่าเป็นธรรมที่สุดยอดในพระพุทธศาสนา ก็เพื่อที่จะให้ได้ทราบตามที่พระพุทธเจ้าและพระอาจารย์ทั้งหลายได้แสดงอธิบายไว้ และโดยเฉพาะต้องการที่จะให้เป็นที่เข้าใจว่า นิพพานนั้นเป็นยอดของพระพุทธศาสนา เป็นที่รวมของพระพุทธศาสนาทั้งสิ้น คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหมดย่อมเอียงเทลุ่มลาดลงไปสู่พระนิพพานทั้งนั้น อันกล่าวได้ว่า หันหน้าไปสู่ทิศทางเดียวกันคือทิศทางแห่งนิพพาน

เพราะฉะนั้น แม้ว่าจะยังไม่ได้ไปถึงนิพพาน แต่เมื่อมาปฏิบัติธรรมของพระพุทธเจ้าแล้วก็ชื่อว่าได้ปฏิบัติหันหน้าไปสู่นิพพานทั้งนั้น นิพพานจะยังอยู่ไกลหรือใกล้ก็ตาม แต่ก็หันหน้าไปสู่นิพพาน และเมื่อได้ปฏิบัติไปก็ชื่อว่าได้เดินใกล้นิพพานเข้าไปทุกที

เพราะฉะนั้น จึงเป็นข้อที่ควรทราบ และก็ไม่ใช่เป็นข้อ

ที่ควรคิดว่าเหลือวิสัยที่จะได้จะถึง หรือเอื้อมไม่ถึง ดังที่ได้ปรารภกล่าวมาแล้วข้างต้น ก็เหมือนอย่างขึ้นบันได คือเหมือนอย่างการเดินขึ้นไปโดยลำดับ การปฏิบัตินี้เองจะได้ส่งให้ใกล้เข้าไป และความที่ได้บรรลุสันติสุข คือความสุขสงบเย็นจากการปฏิบัติธรรม ก็ชื่อว่าเป็นผลที่แผ่ออกมาจากนิพพานทั้งนั้น เช่นเดียวกับความร้อนที่ทุกๆ คนได้ ก็เนื่องมาจากดวงอาทิตย์ทั้งนั้น

ฉะนั้น เมื่อเข้ามาปฏิบัติธรรม ก็ชื่อว่านำตนเข้ามาอยู่ในขอบเขตรัศมีของนิพพาน จึงย่อมได้รับความสงบความเย็นจากนิพพานอยู่ด้วยกันทั้งนั้น และเมื่อแสดงเรื่องนิพพานก็ทำให้ต้องแสดงเรื่องเหตุผลและธรรมที่อยู่เหนือเหตุผล ในการแสดงธรรมที่เป็นเหตุผลนั้นก็หมายถึงปฏิจจสมุปบาททั้งสองสายแล้วจึงจะมาถึงธรรมที่อยู่เหนือเหตุผลคือนิพพาน ก็ขอให้ท่านทั้งหลายได้หมั่นพิจารณาทบทวน แล้วจะได้ความเข้าใจแจ่มแจ้งยิ่งขึ้นด้วยตนเอง

วันที่ ๑๔ ตุลาคม ๒๕๑๘

ดรรชนี

ก

ช-ฌ

ด

ต

ถ

ท

ธ

น

บ

ป

ผ

พ

ภ

ม

ศ

ส

ห

อ

2 030010 302755
ราคา 70.00 บาท